

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra slovanských jazyků a literatur – oddělení českého jazyka a
literatury

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Koncepce historismu ve vybraných dílech Aloise Jiráska a Zikmunda Wintra

Vypracovala: Bc. Renata Novotná
Vedoucí práce: prof. PhDr. Miloš Zelenka, DrSc.
České Budějovice 2019

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem svoji diplomovou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, 28. dubna 2019

.....
Bc. Renata Novotná

Poděkování:

Děkuji panu prof. PhDr. Miloši Zelenkovi, Dr.Sc., za odborné vedení, cenné rady, ochotu a pomoc při vypracovávání mé diplomové práce.

Anotace

Diplomová práce se bude zabývat přínosem vybraných děl Aloise Jiráska a Zikmunda Wintra. Pokusí se objasnit pojem historismus a jeho prorůstání do české literatury, konkrétně na románech *Temno* a *Mistr Kampanus*. Práce též nastíní dobu pobělohorskou, jejíž důsledky měly zásadní vliv na politické, náboženské, společenské i kulturní poměry českých zemí. Dále vymezí pojmy historický román a historickou povídku, aby byly upřesněny hranice mezi tímto žánrem a ostatními prózami tehdejší doby.

Praktická část uvede v konkrétní podobě komplexní interpretaci románů *Temno* a *Mistr Kampanus*. Představí spor o historismus u Aloise Jiráska a Zikmunda Wintra. Pomocí obsahové analýzy vybraných čítanek základních a středních škol zjistí četnost ukázek v učebnicích od zmíněných autorů. Na závěr se práce zaměří na zhodnocení hledaných úryvků v čítankách a zmíní též *Rámcový vzdělávací program*.

Abstract

This diploma thesis deals with contribution of chosen writings by Alois Jirásek and Zikmund Winter. It tries to clarify the term historism and its infiltration into Czech literature, particularly in novels *Temno* and *Mistr Kampanus*. The thesis also outlines the period after the Battle of the White Mountain. Its consequences dramatically influenced political, religious, social and cultural conditions in the Czech lands. It defines terms historical novel and historical short story to specify the border between this genre and the other proses of the then time.

The practical part gives a concrete form of a complex interpretation of novels *Temno* and *Mistr Kampanus*. It introduces a dispute over historism between Alois Jirásek and Zikmund Winter. With the aid of content analysis of chosen readers for primary and secondary schools the thesis finds out the frequency of extracts by mentioned authors in schoolbooks. In closing the thesis focuses on evaluation of searched extracts in readers and mentions also FEP.

OBSAH

1. Úvod.....	6
2. Historický román a povídka	7
2.1. Světový historický román a povídka.....	7
2.2. Český historický román a povídka	8
3. Vývoj historického románu.....	14
4. Alois Jirásek.....	19
4.1. Život.....	19
4.2. Dílo.....	20
4.3. Románové cykly z národních dějin.....	22
4.4. Národní obrození v dílech.....	24
4.5. Pobělohorská doba a Staré pověsti české.....	25
5. Zikmund Winter.....	26
5.1. Život.....	26
5.2. Dílo.....	27
6. Spor o historismus.....	30
6.1. Alois Jirásek v kritických reflexích.....	30
6.2. Zikmund Winter kulturním historikem	33
6.3. Zikmund Winter v kritických reflexích.....	33
7. Temno	36
7.1. Obecná charakteristika	36
7.2. Vlastní interpretace	38
7.3. Temno v literárně–historické reflexi.....	41
7.4. Hrdinové románu	43
7.5. Rekatolizace	45
7.6. Politické zneužití díla a osoby Aloise Jiráska	46
7.7. Lingvální prostředky	48
8. Mistr kampanus.....	51
8.1. Obecná charakteristika	51
8.2. Vlastní interpretace	52
8.3. Mistr Kampanus v literárně–historické reflexi	57
8.4. Lingvální prostředky	59
9. Porovnání	62
9.1. Komparace obou románů	62
10. Alois Jirásek a Zikmund Winter v didaktické analýze.....	69

10.1. Obsahová analýza vybraných řad čítanek českého jazyka pro druhý stupeň ZŠ a SŠ ...	69
10.2. Informace o čítankových řadách	72
10.3. Rámcový vzdělávací program.....	73
10.4. Fraus.....	75
10.5. SPN – Státní pedagogické nakladatelství.....	80
10.6. Nová škola.....	82
10.7. Tripolia (Fraus)	84
11. Zhodnocení čítanek	87
11.1. Alois Jirásek ve školní výchově – 20. století	87
11.2. Alois Jirásek ve školní výchově – 21. století	88
11.3. Zikmund Winter ve školní výchově – 21. století	90
12. Závěr	91
13. Použitá literatura	93

1. ÚVOD

Daná diplomová práce se zabývá dvěma významnými představiteli historické prózy literatury 19. století – Aloisem Jiráskem a Zikmundem Wintrem. Tito autoři se neproslavili pouze svou činností literární a vlasteneckou, ale snažili se mimo jiné zachytit události doby dávno minulé a přiblížit je lidem. Zvolili jsme si je pro jejich značný přínos historické prózy v české literatuře. V jejich dílech se čtenář setkává s peripetemi, které nastaly po bitvě na Bílé hoře, a které následně ovlivnily společnost na mnoho let dopředu – v Jiráskově románu *Temno* do 20. let 18. století, kdy byla v podstatě úspěšně završena rekatolizace na našem území. Je tedy důležité si odkaz obou výše zmíněných autorů připomenout.

V této práci se zaměříme na porovnání literární činnosti Aloise Jiráska a Zikmunda Wintra, především pak na jejich historické romány – *Temno* a *Mistr Kampanus*. Nejdříve se však pozastavíme u pojmu historismus a pokusíme se objasnit jeho vliv na román a povídku. Dále v naší práci přiblížíme dobu pobělohorskou, její příčiny, průběh a důsledky. Následně budeme charakterizovat život a dílo obou autorů a zmíníme též odkaz jejich tvorby. Na základě vybraných románů provedeme jejich obecnou charakteristiku, zanalyzujeme výrazové prostředky, zaměříme se na vlastní interpretaci obou textů a zmíníme též literárně historickou reflexi.

Práce je rozdělena na kapitoly. První část zachycuje historický román a povídku, vývoj historického románu a charakteristiku doby pobělohorské. Důležitou roli představují též dva velikáni – A. Jirásek a Z. Winter a jejich tvorba. Druhá část se věnuje rozborům jejich děl a následným porovnáním. Třetí část je prakticky orientovaná. V této kapitole provedeme obsahovou analýzu čítanek pro 2. stupeň ZŠ a SŠ, které jsou schváleny MŠMT. Zaměříme se na četnost výskytu ukázek od výše zmíněných autorů a pokusíme se je zhodnotit.

2. HISTORICKÝ ROMÁN A POVÍDKA

2.1. Světový historický román a povídka

Žánry historický román a povídka vznikaly v první polovině 19. století jako součást romantického obdivu k historii. Za první historický román a za jeho zakladatele se považuje Walter Scott a jeho dílo *Waverley*, které bylo vydáno anonymně (1814). Popisuje nevydařený pokus Skotů osvobodit se z područí anglické nadvlády a jejich následnou perzekuci. W. Scott ve svých dílech stupňoval dějové napětí, dokázal zachytit atmosféru doby a tehdejší zvyky.

Romantická literatura 19. století přinesla historické romány, především mimetického a atraktivizačního typu - W. Scott – *Ivanhoe*, V. Hugo – *Veliký Jargal*, *Chrám Matky Boží v Paříži*, *Muž, který se směje*, *Devadesát tři*, *Dělníci moře* – hlavní hrdinové příběhů přerůstají v symboly, A. Dumas starší – *Tři mušketýři*, *Královna Margot*.

Literatura v období realismu kladla více důraz na znalost dějinných reálií. Vznikala rozsáhlá díla, ve kterých se autoři zabývali úvahami o době dávno minulé. Velký význam pro literární vývoj měla tvorba spisovatele a reformátora Lva Nikolajeviče Tolstého, který položil základy moderního historického románu. V díle *Vojna a mír* autor popisuje historické pozadí zrání generace tzv. děkabristů - účastníci ruského reformního hnutí, které vyvrcholilo nezdařeným povstáním v prosinci 1825. Další světoví spisovatelé, kteří přispěli svou tvorbou historickému románu: H. Sienkiewicz – *Quo vadis*, B. Prus - *Faraon*, G. Flaubert - *Salambo*).

Historický román 20. století přináší kritický a ironický pohled na dějiny, vznikají biografie významných osobností. K důležitým autorům patří: L. Feuchtwanger – *Nepřavý Nero* – parodoval manýry Adolfa Hitlera, *Lišky na vinici*, *Bláznova moudrost*, H. Mann – *Jindřich IV.*, M. Waltari - *Egyptán Sinuhet* - doprovázený podtitulem *Patnáct knih ze života lékaře*. Postmodernismus vytváří romány projekčního typu - U. Eco – *Jméno růže* (1980) – dílo může čtenář chápat jako historický román, detektivku či jako dílo filosofické, neboť kniha obsahuje řadu rovin, které se prolínají.¹

¹ MOCNÁ, Dagmar a PETERKA, Josef. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha, nakl. Paseka, 2004.

2.2. Český historický román a povídka

Historický román má v české literatuře již dlouholetou tradici, proto lze najít v jeho vývoji řadu proměn, které souvisí s životem slovanské společnosti. Za první český historický román je považováno dílo Josefa Lindy z roku 1818 - *Záře nad pohanstvem*. Dále však českou historickou prózu první poloviny 19. století představují především sentimentální povídky a novely J. K. Tyla (*Rozina Ruthardova, Dekret kutnohorský*), Jana z Hvězdy (*Jarohněv z Hrádku, Mastičkář*) nebo V. K. Klicpery (*Točník, Král Jan Slepý*). Historické téma též zobrazuje jediná dokončená povídka cyklu *Kat - Křivoklad* od K. H. Máchy, která konfrontuje Václava IV., je nepochopen, osamocen, ztratil historický charakter a stal se mluvčím básnickových myšlenek. Podobný charakter, tedy milostné a dobrodružné zápletky s vlasteneckým vyzněním mají povídky a romány Prokopa Chocholouška - autor romantické historické prózy, mapoval především dějiny jižních Slovanů, vydal třídílný cyklus *Jih*.²

V 19. století se tématům z národní minulosti přikládal velký význam, protože se hledal příklad, který by byl hodný následování. Příznivé předpoklady dával stupňovaný státoprávní boj na konci šedesátých let. Východisko bylo viděno v době husitské, objevovaly se též náměty obrozenecké, které ukazovaly význam drobné práce pro národ. Vedle pokrokových snah pronikají do historické beletrie konzervativní a sentimentální prvky (líčení napínavých příběhů a křiklavých scén). Tyto vlastnosti zpodobňovaly historické romány Sofie Podlipské a Josefa Svátka - *Bitva bělohorská, Majestát Rudolfa II., Sedláci u Chlumce...*

Největší oblíbenosti u čtenářů a zároveň rozvoje dosáhl historický román v druhé polovině 19. století v dílech V. B. Třebízského, A. Jirásky a Z. Wintra. V. B. Třebízský ve svých dílech se sympatiemi líčí dobu husitskou i selské vzpoury a nadšeně vzpomíná na rok 1848. Nejvíce se zaměřil na historickou povídku (*V červánkách kalicha, V záři kalicha*) a črtu, k románu se odvážil pouze výjimečně (*Královna Dagmar*). Pro čtenáře je jeho nejvýznamnějším dílem román *Bludné duše* (1879), který líčí selské povstání na Slánsku (Třebízského rodný kraj) za doby Josefa II. Jeho próza však pramenila stále ještě z romantických kořenů.

² POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

Buditelskou tradici a spojení historické pravdivosti s citlivým líčením doby lze nalézt až v díle Aloise Jiráska. Umělecky zpodobnil v obrazech velkých dějinných epoch svou demokratickou představu národních dějin, a v obyčejném lidu našel nositele historického dění. Jeho první historický román *Skaláci* (1875) líčí události z Hronovska. Pro svoji tvorbu čerpal látku z 18. a 19. století, navazoval na tradici W. Scotta a V. B. Třebízského. Stejně jako Palacký spatřoval Jirásek vrchol českých dějin v husitství a bratrství (*Slavný den, Konec a počátek*), úpadek viděl v době pobělohorské. Nositeli dějinných událostí jsou u Jiráska vždy lidé, kteří hýbou příběhem a ztělesňují názory a postoje rozsáhlého kolektivu. V jeho románech je též přesnější kresba dobového prostředí, zapříčiněná znalostí minulosti. Protagonisty některých jeho příběhů byli tzv. selští rebelové (romány *V Cizích službách, Psohlavci, Skály*).

Česká historická próza 70. a 80 let 19. století prošla velkou změnou. Vztah spisovatele k zobrazované látce nebyl už tak svévolný jako předtím. Uplatňovalo se pravdivé zobrazení minulosti, věrohodné vystižení postav, dobového rázu. Jiráskovo hledání nové podoby románu vyvrcholilo rozsáhlými románovými kronikami z národních dějin - trilogie *Mezi proudy, Proti všem*, trilogie *Bratrstvo* zobrazující husitskou dobu, negativně vnímanou dobu pobělohorskou pak zachycuje román *Temno* (1913 – 1915). V další, tentokrát pětidílné kronice *F. L. Věk* (1888 – 1906) se Jirásek vrací na počátek národního obrození a zachycuje dobovou atmosféru a její tendence. Pokračováním *F. L. Věka* je čtyřdílná kronika *U nás* (1896–1903). Pro mládež úspěšně převyprávěl *Staré pověsti české* (1894), vybral pověsti z Kosmovy, Dalimilovy a Hájkovy kroniky, doplnil též novější pověsti, např. o Ječmínkovi, Žižkovi, Jánošíkovi.³

Druhý nejvýznamnější spisovatel historické prózy 19. století Zikmund Winter v počátcích své tvorby sbíral v rakovnickém archivu zprávy o lidech a událostech z 15. – 17. století. Nezabýval se politickými dějinami, ale např. dějinami řemesel a obchodu či historií českého kroje. První jeho povídky – *Rakovnické obrázky* – se přibližují k beletrizovaným kulturně historickým obrazům. Postupně se Winter odklání od uvádění faktů ve prospěch příběhu a kompozice - cyklus povídek – *Pražské obrázky*. Hlavní postavy svých děl vybírá nejčastěji z městského prostředí (univerzitní studenti, mistři, zámožní měšťané). Vrcholem jeho historické prózy je román *Mistr Kampanus* (1909), který zpracovává historii Univerzity Karlovy těsně po bělohorské porážce a to

³ POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

na postavě rektora a humanistického básníka Jana Kampana Vodňanského. Jeho osoba tvoří základní osnovu, která spojuje historické události: nástup protireformace, nerozvážený život studentů a měšťanů, situaci po bitvě na Bílé hoře a následné staroměstské popravy.

V období první republiky (1918 – 1938) nebylo historické téma tak oblíbené, a proto vzniklo velmi málo hodnotných děl. Jedním z velikánů historické prózy tohoto období byl Jaroslav Durych. Děj jeho historických románů se odehrává v protireformačním barokním období – *Bloudění* tzv. *Velká valdštejnská trilogie* (1929) a na ni navazuje povídkový soubor *Rekviem* tzv. *Malá valdštejnská trilogie* (1930). Dále napsal romány *Masopust* (1938) a *Služebníci neužiteční*, v úplnosti byl vydán až 1969 – román o jezuitských posláních v Japonsku v 16. a 17. století. Vedle díla Jaroslava Durycha je potřeba vyzdvihnout i historickou tvorbu Vladislava Vančury - *Markéta Lazarová* (1931) a *Obrazy z dějin národa českého* (1939-1940), Karla Schulze – historický román *Kámen a bolest* (1942) – kniha popisuje život malíře a architekta Michelangela Buonarrotiho a náboženskou atmosféru přelomu 15. a 16. století.

Dále se rozvíjela především komerční historická próza – František Josef Čečetka psal romány, povídky a novely o české kultuře (*Dobrodruh, Husitská nevěsta, Máří Magdalena...*), Josef František Karas se zabýval husitskou tematikou (*Na Žižkově válečném voze*), ve své době byl čtenější než A. Jirásek. Za zmínku stojí též jméno Čeněk Kramoliš, který se zabýval historií Valašska.

V době okupace představoval historický román únik od reality a návrat ke kořenům minulosti – Ivan Olbracht (*Dobyvatel*), Karel Nový (*Rytíři a lapkové*), za druhé světové války publikuje František Kubka – historické novely (*Skytský jezdec, Pražské nokturno, Karlštejnské vigilie*). Jiří Mařánek – romány z Jihočeského kraje - *Trilogie pětilisté růže* tzv. *Rožmberské trilogie*, Miloš Václav Kratochvíl – *Král obléká halenu* (1945) – román o Václavu IV., z doby husitské (*Mistr Jan, Jan Žižka, Jan Želivský, Husitská kronika*), dále díla z třicetileté války (*Podivuhodné příběhy a dobrodružství Jana Kornela*) nebo z doby rudolfínské (*Osamělý rváč*).⁴

⁴ MOCNÁ, Dagmar a PETERKA, Josef. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha, nakl. Paseka, 2004.

Padesátá léta přináší do historického románu výrazný rys dokumentarismu. Objevují se spisovatelé, kteří nechtějí psát režimu na ruku, ale zároveň touží po tom, aby byla jejich díla vydávána, a proto se uchylují k historické próze. Zejména pak v šedesátých letech se dostává do popředí střet politické moci a humanistické morálky, zpochybnění dějinného pokroku a tendence k aktuálnosti. Jedním z nejvýznamnějších autorů historické prózy 20. století je Václav Kaplický – psal romány z husitského období (*Kraj Kalicha, Tábořská republika*), z doby jagellonské (*Kdo s koho*) či z doby Rudolfa II. (*Život alchymistův*). Je třeba neopomenout též historický román z počátku třicetileté války *Čtveráci* (1952), ve kterém popisuje selské povstání z let 1618 – 1620 a též dvoudílný román *Železná koruna* (1954), ve kterém zachycuje povstání na Čáslavsku a Frýdlantsku. Nejznámějším jeho historickým dílem je *Kladivo na čarodějnice* (1963) – podkladem tohoto románu je skutečná událost z konce 17. století – čarodějnické procesy.

Dalšími spisovateli, kteří přispěli k historické próze, byli:

Vladimír Neff – pentalogie - *Sňatky z rozumu, Císařské fialky, Zlá krev, Veselá vdova, Královský vozataj* a trilogie *Královnyn nemají nohy, Prsten Borgiů* a *Krásná čarodějka*. Další dílo - *Srpnovští páni* (1953) – ironicky laděný historický román, zobrazuje hospodářské a politické proměny z doby posledních Přemyslovců a Jana Lucemburského.⁵

Jarmila Loukotková – ve svých historických prózách se zaměřovala na antiku a středověk. První román – *Není římského lidu* (1949) – děj probíhá za vlády císaře Nerona, dále *Spartakus 1: Před námi boj, Spartakus 2: Smrtí boj nekončí* – v těchto dvou románech líčí události římského gladiátora Spartaka.

Jiří Šotola – ztvárnil životní úděl jedince na pozadí velkých dějinných zvrátů, napsal dva historické romány – *Tovaryšstvo Ježíšovo* (1969) – děj je zasazen do doby rekatolizace Čech v 17. století, toto dílo je jasným příkladem nadčasového zobrazení konfliktu člověka a ideologie. Druhý jeho historický román – *Kuře na rožni* bylo nejprve vydáno v samizdatu (1974), děj se odehrává za dob napoleonských válek.

⁵ VANĚK, Václav a MENCLOVÁ, Věra. *Slovník českých spisovatelů*, Praha, nakladatelství Libri, 2005.

Vladimír Körner – svá díla zasazoval do období druhé světové války a vrcholného středověku, stále v románech přetrvává téma hledání identity člověka, *Písečná kosa* (1970), *Zrození horského pramene* (1979), *Lékař umírajícího času* (1984) – román o životě Jana Jessenia. Některé jeho prózy se staly výborným podkladem k filmovému zpracování.

František Kožík – od počátků své tvorby byl okouzlen životy velkých osobností, obdiv si získal hned prvním románem – *Největší z pierotů* (1939) – na pozadí příběhu vykresluje období romantismu, dále následovaly životopisy např. Josefa Mánesa, Emila Zátopka (*Na shledanou, Emile!*), J. A. Komenského (*Světlo v temnotách*), J. K. Tyla (*Miláček národa*) a mnohých dalších. František Kožík v roce 1981 dokázal skvěle vyportrétovat život a vládu našeho otce vlasti – *Kronika života a vlády Karla IV., krále českého a císaře římského*.

Jan Žáček – do konce sedmdesátých let byl považován za dramatika, avšak stěžejní jsou v jeho tvorbě historické romány a životy významných představitelů, *Dřevoryt o knězi rychtářovi* (1978) – román z doby josefínských reforem, *Apokryf o hraběti Šporkovi a Epilog* (1988), *Nesklopím oči svých* (1990), *A oddělil světlo od tmy* (1995).⁶

Po pádu komunismu v roce 1989 vstoupili do historické prózy noví spisovatelé, kteří beletrizovali historické látky a začali zpracovávat tabuizovaná témata, např. erotiku. Začal se obměňovat historický román na historickou detektivku, historické science fiction či fantasy. Objevovali se samozřejmě i spisovatelé, kteří stále vydávali díla s historickou tematikou, např. Ludmila Vaňková – píše především dobrodružné historické romány, ve svých dílech se snaží poutavě vylíčit příběhy hrdinů, ale zároveň respektuje historicky doložená fakta. Ve svých dílech často používá sci-fi prvky - *Mosty přes propast času* (1971), dále napsala mnohačetné románové tetralogie, pentalogie atd. – *Lev a růže*, *Tajemství opuštěného lucemburského království*, *Lucemburská trilogie*, *Orel a lev*.⁷

⁶ BACÍLKOVÁ, Božena. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945*, 2. díl, Praha, nakladatelství Brána, 1998.

⁷ NEFF, Ondřej a OLŠA, Jaroslav. *Encyklopedie literatury science fiction*. Praha, Jinočany: AFSS, H&H, 1995.

Vlastimil Vondruška – autor historických detektivních příběhů, občas vydával pod pseudonymem Jan Alenský. Do podvědomí čtenářů se dostal řadou detektivních knih z doby vlády Přemysla Otakara II. – *Hříšní lidé království českého* (1995), dále napsal i druhou sérii detektivních příběhů, hlavním hrdinou je písař královské komory Jiří Adam z Radenína – *Letopisy královské komory* (2006 – 2018).⁸

Jan Bauer – ve svých dílech se především zaměřuje na českou historii. Píše romány a detektivky, nevyhýbá se ani pseudonymům, používal jich mnoho, např. i ženské přezdívky, pod jménem Anna Březinová napsal přibližně 10 historických románů – *Nehodná dcera rodu Smiřických* (2008), *Poslední láska Petra Voka* (2009), *Tajný deník královny Kunhuty* (2010)...

Hana Whitton – zaměřuje se především na ženy naší i světové historie, *Zimní královna* (2006) – zpracovává sudbu anglické princezny Alžběty Stuartovny, *Anna Česká* (2014) – autorka vypráví příběh princezny Anny Lucemburské.⁹

⁸ <http://www.vlastimilvondruska.cz/zivotopis.php>

⁹ DOKOUPIL, Blahoslav: Nad českou historickou prózou poválečného čtyřicetiletí. In: *Česká historická próza (1945-1985)*: sborník materiálů z vědecké konference 29. Bezručovy Opavy. Opava: Slezské zemské muzeum, 1990.

3. VÝVOJ HISTORICKÉHO ROMÁNU

Historický román je dlouhý epický žánr, který spadá do prózy. Má mnoho odboček, zachycuje více postav (hlavních a vedlejších) a různá prostředí. Jeho děj se odehrává v minulosti, kterou autor sám nezažil. Časté jsou úvahové a popisné pasáže, které prokládají celý příběh a snaží se o historicky věrné vystižení doby. Děj románu bývá zasazen do vzdálenější minulosti, především do období významných historických událostí. Je určen národně reprezentativní roli, použitím historiografických faktů, populárních vyprávěcích motivů a postupů.

Historický román lze rozdělit na tři typy, které někdy bývají těžko rozlišitelné:

- mimetický typ – autorovi jde především o věrohodnost historické látky, klade důraz na vylíčení prostředí (A. Jirásek, W. Scott)
- projekční typ – historie slouží autorovi jako projekční plátno pro současné problémy, zabývá se nadčasovými tématy (V. Vančura a jeho *Markéta Lazarová* – nevystupují v ní historické osobnosti, proto tento typ románu nelze považovat za historický v scottovském či jiráskovském pojetí)
- atraktivizační typ – někdy také kostýmní, autor používá historické pozadí k atraktivitě dobrodružných a milostných příběhů (A. Dumas starší)¹⁰

Přechodným útvarem mezi románem ze současnosti a románem historickým je **román retrospektivní** popisující minulost, kterou autor sám zažil a ke které se vrací. Optimální hranicí mezi románem historickým a retrospektivním je časový odstup šedesáti let. Příkladem retrospektivních románů jsou rodové kroniky. Jestliže však román popisuje události celé generace, tak bývá označován za generační (J. Galsworthy – *Sága rodu Forsytů*). Dodnes však nelze jednoznačně definovat hranice historického románu a jeho dalších subžánrů. Pravděpodobně to může být zapříčiněno nedostatečně širokou a podrobnou analýzou literárněhistorických materiálů. Výchozím problémem genologie je členění a třídění žánrů, protože se nedostatečně rozlišují úrovně, na kterých se žánrová klasifikace dělá. Dělení románového žánru na jednotlivé druhové typy se nejčastěji provádí dle významových hledisek. U kategorie historický román jde do

¹⁰ MOCNÁ, Dagmar a PETERKA, Josef. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha, nakl. Paseka, 2004.

popředí i aspekt časového odstupu. Za román z historického prostředí tedy lze považovat dílo románového rozsahu, jehož děj je v dostatečně daleké minulosti a chybí tedy autorova osobní zkušenost. Ale je možno nějak změřit dostatečně dalekou minulost? Pravděpodobně ne, protože intuitivně vnímané hranice mezi jednotlivými typy románů nejsou přesné a často se stírají či posouvají. Hledisko časového odstupu tedy vytyčuje jak vnější, tak vnitřní hranice. Při vydání samotného románu se většinou zkoumá, zda se jedná o román historický či román ze současnosti, protože hranice jsou velmi úzké. Jakmile autor – pamětník popisuje situaci, kterou sám prožil, má již přímou zkušenost, a nelze tak považovat jeho dílo za historické, nýbrž za retrospektivní. U tohoto typu románu se uvádí časový odstup přibližně šedesát let, poté se už události stávají uzavřené a zhodnocené dobou. Je však třeba doplnit i několik dalších hledisek, se kterými je nutno počítat:

Hledisko tematické – zabývá se nejen samotnou látkou, ale také časovým umístěním činnosti, buď do minulosti (historický román), do přítomnosti (román ze současnosti), nebo do budoucnosti (román utopický). V historickém románu je tedy akce pojatá v minulosti, přičemž má tři hlavní varianty:

- historický román zaměřen na jednotlivce - „*román individua*“
- historický román zaměřen na společnost – „*román společnosti*“
- historický román zaměřen na samotný děj – „*román děje*“¹¹

Hledisko vzájemného poměru historických faktů a autorské fikce – zabývá se myšlenkou, nakolik se autor při své tvorbě drží historických daností, či zda si některé skutečnosti sám dokresluje dle svého uvážení. Historický román jako žánr bývá většinou synkretický – spojuje různé aspekty dohromady – např. poznávací, který plnil i funkci historického zpřístupňování. Je třeba však zmínit, že zobrazování reality vlastním způsobem je v historickém románu složitější než třeba v románu ze současnosti. Podstatou historické konkrétnosti je pravdivé zobrazení doby, která je popisována, včetně věrné psychologie postav. Hranice mezi historickým a historizujícím románem vychází nejen z typologie témat, ale též z oboustranného poměru faktů a autorské fikce.

¹¹ DOKOUPIL, Blahoslav. *Český historický román 1945-1965*. Praha, nakl. Československý spisovatel, 1987. str. 20

Klasifikace historických románů:

- dokumentární – zachycuje konkrétní historické události a skutečně žijící osoby a též dobový způsob života, fikce je pouze doplňkový element, který má za úkol sjednocovat, tento typ románu přechází v literaturu faktu
- čistě epický – je jakýmsi opakem k dokumentárnímu, zobrazuje především fikci, historická fakta jsou vedlejší, postavy jsou smyšlené, jedná se o díla historizující, neboť jejich problémy nejsou historicky významné pro danou dobu
- projekční – podobný epickému typu, zobrazuje fikci, historická fakta hrají podřadnou roli a nanejvýše dokreslují dobové pozadí, minulost slouží jako zrcadlo pro soudobou společnost, historické události mají posilovat morální hodnoty lidí, opět se jedná o díla historizující prózy
- přechodný – smíšení dokumentárního, čistě epického a projekčního
- syntetický – zobrazuje vyšší stupeň přechodného, vychází z detailního zobrazení skutečnosti, ale zároveň se nedrží nepodstatných faktů, z pohledu dnešní prózy lze tento typ nazvat ideálním historickým románem¹²

Hledisko kompoziční – lze určit čtyři základní kompoziční možnosti historického románu:

1. *polycentrický román* – události jsou popisovány jdouce chronologicky za sebou, zobrazuje více ústředních postav či kolektivního hrdinu
2. *monocentrický román* – zobrazuje ústředního hrdinu a jeho chronologicky poskládané životní peripetie
3. *polycentrický román zhuštěné epické výstavby* – vysoká míra spojení tematických složek, více ústředních hrdinů
4. *monocentrický román zhuštěné epické výstavby* – jeden ústřední hrdina

¹² DOKOUPIL, Blahoslav. *Český historický román 1945-1965*. Praha, nakl. Československý spisovatel, 1987, str. 26 - 36

Popularita historické prózy ve 20. století se měnila jako den a noc. Střídala se období úspěchů a období stagnace. Do popředí se dostávala tehdy, kdy se naše společnost ocitla na určité dějinné křižovatce. Pohled do minulosti znamenal snahu nalézt v ní naději a rozřešení situace. Nejvýraznější úpadek lze zaznamenat ve dvacátých letech a v první polovině let třicátých. Historická próza se v této době dostala do takzvané konzumní literatury, četlo ji méně vzdělané obyvatelstvo. Autoři oněch děl pouze přebírali postupy svých předchůdců, ať už domácích či světových. Avšak stále přežívala v historické próze buditelská a vlastenecká tradice, která byla vyvolána především bojem českého obyvatelstva za první světové války. Příčin zhoršení bylo však více. Po roce 1918 se dostalo do popředí jméno Aloise Jiráska. Přesto že již nepsal nové historické romány, s výjimkou *Husitského krále*, stal se oficiálním spisovatelem nového státu a jeho jméno sloužilo především k propagaci. Jiráskovo postavení vylíčil ve svém *Zápisníku* F. X. Šalda: „*Jiráskovo dílo stává se již dnes díky té státní symbolizaci a tomu vnějškovému zmytologičtění čímsi neosobním, něčím, co je spíše instituce než teplá životní položka, spíše pomník než přítomnost a život*“.¹³

Konec třicátých let byl pro historickou prózu důležitým mezníkem. Stala se hlavním pramenem útěchy pro národ ohrožovaný fašistickým Německem. Rozvíjí se především kratší žánrové formy – historické povídky a novely, které měly za cíl rychle reagovat na nastupující situaci. Cílem bylo vyzvednout odvěkou sílu a odolnost českého národa proti nepřátelům. Autoři se zaměřovali speciálně na období českých zemí ve středověku a před Bílou horou. Líčila se sláva českých panovníků a vítězství v bitvách. Romány též měly silnou tendenci k životopisnosti.

V době okupace už historický román spolu s psychologickým tvořil vůdčí postavení v žánrové hierarchii. Soustředil se na zobrazení pravdivého obrazu minulosti. Nejrozšířenějším typem byl tzv. „román individua“, v němž se objevovala řada témat např. téma politických a sociálních bojů, téma objevů a vynálezů či téma uměleckých zápasů. Romány společenského typu sledovaly především sociální boje nižších vrstev za spravedlnost a romány děje měly za cíl odpoutat člověka od hrůz z válek pomocí životního hledání a dobrodružství.

¹³ DOKOUPIL, Blahoslav. *Český historický román 1945-1965*. Praha, nakl. Československý spisovatel, 1987, str. 42

Padesátá léta přinesla do moderní historické prózy zvrát. Literatura se soustředila na zachycení revolučních procesů, zobrazovala především husitství a dobu pobělohorskou. Dominantní postavení v této době zaujímá „román společnosti“, ve kterém se objevují témata práce a bojů za spravedlnost. Jako vzorový autor byl představen Alois Jirásek. K základním rysům historického románu tohoto období patřilo oslabení osobního prvku a vývojové charakteristiky postav a také fakt, že se autor stával pouhým popularizátorem daných historických tezí. Na přelomu let padesátých a šedesátých dochází k rozdělení nakladatelské činnosti a řadě autorů se umožňuje opět publikovat. Objevují se témata z národních dějin – velkomoravská říše, Přemyslovci, doba husitská, doba pobělohorská a 19. století. Do centra pozornosti se dostávají otázky etiky a lidského jednání, dochází k prohloubení člověka jako jednotlivce, které je inspirováno vykonstruovanými procesy v padesátých letech. Primárním kompozičním útvarem historické prózy v této době zůstává román – kronika. Na konci let šedesátých a zejména v letech sedmdesátých dochází k velkému progresu a zájmu o historický román, který je zapříčiněn radikálním přehodnocením výsledků fáze budování socialismu. Kladným znakem je nedůvěra k falešným historickým mýtům a legendám. Dalším důležitým faktorem je snaha ve čtenáři vzbudit touhu po kritickém myšlení a po pravdě, která občas nemusí být příjemná.

Historická próza byla v českém prostředí více oblíbená než v evropském měřítku. Důsledkem je snaha utlačovaného lidu opřít se o mravně povzbudivé příklady z minulosti – nalézat v ní oporu i ponaučení. Obrozenecké pojetí historické prózy ve 20. století ukázalo, že politické a společenské podmínky se změnily a neodpovídají snahám, které převládaly. Nicméně však díla s historickou tematikou zůstala jednou z nejvýraznějších oblastí literární produkce té doby. Lze říci, že to bylo zapříčiněno i neobyčejnou citlivostí pro změny společenského klimatu. Historický román se těšil čtenářské oblibě skoro v každém století. Mnoho lidí se k němu vracelo v dobách ne příliš lehkých a hledali v něm jakési východisko a zároveň inspiraci, jak se z těžkých životních situací dostat.¹⁴

¹⁴ DOKOUPIL, Blahoslav. *Český historický román 1945-1965*. Praha, nakl. Československý spisovatel, 1987.

4. ALOIS JIRÁSEK

4.1. Život

Alois Jirásek spatřoval vrchol v českých dějinách, především v jejich pokrokových zvycích. Svým uměleckým dílem oživil národní minulost a zpřístupnil ji lidovým vrstvám. S velkou oblibou se vracel k národnímu obrození, úpadek viděl v době pobělohorské. Jeho vypravěčské umění bylo prostoupeno demokratickou ideovostí a oživovalo rozsáhlé historické děje, které zaujaly čtenáře. Je považován za vůdčího představitele historické prózy přelomu 19. a 20. století., kronikáře lidu a dovršitele obrozeneckého vyprávění.¹⁵

Alois Jirásek se narodil 23. srpna 1851 v Hronově u Náchoda. Jeho otec byl tkadlec a později se vyučil pekařem. Otevřel si u hlavní hronovské silnice pekařství. Jejich rodina nebyla zámožná, ale i přesto bylo rozhodnuto, že mladý Jirásek půjde studovat. V jedenácti letech ho rodiče poslali do německého gymnázia v Broumově, kde však absolvoval pouze nižší třídy a vyšší až na českém gymnáziu v Hradci Králové. V otcově pekárně se setkával s rozmanitými typy vesničanů, matka mu vyprávěla místní pověsti, proto není divu, že se jeho rodný kraj stal tematickým okruhem jeho prvotních prací. Roku 1871 odešel na pražskou filozofickou fakultu studovat historii, kde se seznámil s lumírovci, později i s J. S. Macharem, J. Thomayerem, Z. Wintrem, J. V. Myslbekem atd. Jirásek měl malířské nadání, avšak z existenčních důvodů se rozhodl pro studium historie. Po dokončení studií pracoval jako suplent na gymnáziu v Litomyšli, kde se také oženil s Marií Podhajskou. Později byl přeložen opět do Prahy, kde vykonával učitelské povolání na gymnáziu. V květnu roku 1917 jako jeden z prvních podepsal Manifest českých spisovatelů, ve kterém žádali politickou samostatnost státu. Následujícího roku pronesl přísahu národu českému a uvítal prezidenta Masaryka na půdě Karlovy Univerzity. V letech 1918 – 1925 byl členem senátu i Národního shromáždění. Alois Jirásek zemřel 12. března 1930, pochován je v rodném Hronově. Na počest jeho dramatické tvorby se v tomto městě každoročně

¹⁵ POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

koná přehlídka amatérských divadel - Jiráskův Hronov. Lze zde také navštívit jeho rodný dům, který je přestavěn do muzea.¹⁶

4.2. Dílo

Alois Jirásek vstoupil do literatury poezií, činnost zahájil roku 1871 baladou *Žena podloudníková*, která vyšla ve Světozoru. V jeho počáteční lyrické tvorbě se snoubí máchovská rozervanost, hálkovská zamilovanost, a je i patrná inspirace lidovými mýty. Mladý básník se obrací k palčivému údělu obyvatel (*U rakve dělníkovi*), k historii, ze které si vybírá husitství (*Boží bojovníci*), k boji za národní volnost (*V lese, V boji, V bouři*). V těchto prvotinách se již formulují základní charaktery, které jsou dominantní pro další Jiráskovu tvorbu – zájem o lidový život a českou minulost. Od 2. poloviny 70. let 19. století, tedy paralelně s verši, vznikají první Jiráskovy prozaické práce. Dílo *Povídky z hor* je svazek ostře vypracované charakteristiky lidových postav, přičemž na rozdíl od Hálovy (konflikt dvou rozdílných pojetí života) spatřuje konflikty už v samotných charakterech zobrazovaných postav. Povídky jsou tedy zbaveny idealizace a tato drsnost v popisu vesnického života tvoří jejich originalitu. Pokoušel se také o první historickou povídku – *Viktora* (1874). Ta však bohužel vyvolala ve čtenářích pouhou tesklivou náladu kolem příběhu, který se odehrává v období bělohorském. V dalším svém díle – *Skaláci* (1875) – se obrací k nedávné minulosti svého rodného kraje – povstání na Náchodsku v roce 1775. V této povídce se mimo jiné vyskytuje Jiráskův zájem o historickou stránku události, např. podrobné údaje o poddanských povinnostech či výklady o drahotě na vesnicích. Slučuje se zde také jakási triáda, která Jirásku lákala:¹⁷

- život poddaných v době úpadku
- život požívačné šlechty
- vojenská síla

V různých seskupeních se tyto tři části vracejí v dalších jeho pracích – např. v díle *Na dvoře vévodském* (1877) – oslnivý život vévody versus bída selských robotníků. Zpočátku čerpal pro své historické prózy ze 70. let inspiraci u Waltra Scotta

¹⁶ VORLÍČKOVÁ, Marie. Tou cestou jsem šel. Nástin životopisu Aloise Jiráska. In. *Sborník Společnosti Aloise Jiráska I.*, Praha: Společnost Aloise Jiráska, 1995, ISBN 80-901716-8-0.

¹⁷ VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek*. Praha, nakladatelství J. Otty, 1901.

a Václava Beneše Třebízského. Od 80. let ho uchvátila epopěj *Vojna a mír* od Lva Nikolajeviče Tolstého, která se mu stala vzorem.

V Litomyšli Jirásek vytvořil několik novel z maloměstského života (historicky zabarvené). Z těchto prací jsou nejznámější novely *U rytířů*, *Na staré poště* a zejména pak *Filosofská historie* (1878) – popisuje život tamějšího města těsně před revolucí 1848 a v jejím průběhu. Poukazuje na prudkou diferenciaci maloměstské společnosti, která se rozštěpila na jednotlivé vrstvy, a ty následně začaly prosazovat individuální zájmy. Později tyto novely vyšly pod názvem *Maloměstské historie*. Jirásek však stále hledal nové podoby historického románu, vytváří si tedy svůj vlastní styl, vybírá menší dějinné úseky, které se odehrávají v realistickém prostředí – *Slavný den a Konec a počátek* atd. – tyto dva romány se rozvíjí v milostných zápletkách, které jsou ovlivněny inspirací světového romantismu. Při sepsání těchto dvou děl mu také vyvstaly základní potíže historického románu, které dříve tolik nevnímal. Šlo o to, jak skloubit aspekt historický s aspektem uměleckým. Vzorem mu byl Lev Nikolajevič Tolstoj, který vyžadoval pro historické zabarvení odpovídající děj, tedy aby obě stránky – umělecká i historická – tvořily celek.¹⁸

Mezi další románové skvosty, které bych v této práci ráda zmínila, jsou romány: *Ráj světa* – v tomto románu opustil české dějiny, děj zasadil do Vídně 19. století, *Poklad* – široce založený román, který se navrácí do doby rokoka a osvícenství, které je již zabarvené vlasteneckým uvědoměním, *Sousedé* – příběh z doby prusko – rakouské války, zaměřený na konflikt víry a vztahu k rodině/vlasti. Všechny výše zmíněné práce jsou jakousi přípravou na moderní historický román. Jirásek si uvědomil, že cílem bude rozvíjení prostého děje bez rozvětvených dějových konstrukcí a dramatických zvrátů. V tomto duchu vznikají další jeho díla – *V cizích službách*, *Psohlavci* a *Skály*. Děj prvního zmíněného se odehrává na počátku 16. století za vlády Vladislava Jagellonského, popud k sepsání našel u Františka Palackého. V ději druhého románu je líčena „chodská rebelie“ z konce 17. století, kdy se Chodové postavili proti Vilému Lammingerovi, aby se bránili proti zavedení nevolnictví a otroctví. Hlavní postavou je tragicky popravený vůdce Chodů Jan Sladký Kozina. Postava tohoto hrdiny se stala jedním ze symbolů boje proti křivdě. I v románu *Skály* zůstává Jirásek u selských

¹⁸ NOVÁK, Arne a kol. *Přehledné dějiny literatury české*. Olomouc, nakladatelství Atlantis, 1995.

rebelií. Děj je situován do časů po bitvě na Bílé Hoře do zámku Skály v Orlických horách.¹⁹

4.3. Románové cykly z národních dějin

Alois Jirásek je také známý svými prozaickými cykly, které začíná vydávat ve stejné době, kdy u něj nastává životní změna. Odchází z Litomyšle do Prahy. Žije klidný život, který mu přerušují pouze občasné návraty do rodného Hronova. Teprve až první světová válka ho přinutí k veřejnému vystupování. Má široký ohlas, který je mimo jiné podepřen o popularitu jeho děl. V této etapě života vytváří ucelené obrazy jednotlivých dějinných období. Podnět pro tuto tvorbu našel u historika Františka Palackého, konkrétně v jeho *Dějínách národa českého v Čechách i v Moravě*. Čerpal také z husitské kroniky Vavřince z Březové či z *Dějin pražské univerzity* V. V. Tomka. Základem pojetí dějin je pro Jirásku lidovost – historicky nepřetržitá existence lidu. Cílem je rozvést vzájemný vztah mezi prostými vrstvami a ostatními společenskými kruhy. Tento konflikt opačných světů je poté mnohdy fabulačním schématem románových cyklů.²⁰

Jirásek se ve svých historických románech obrací k širokému společenskému záběru, aby co nejvíce přiblížil dějinnou minulost čtenáři. Kompozičně je jeho dílo rozčleněno do jednotlivých příběhových pásem, které dohromady dávají možnost čtenáři ukázat jasný obraz dané doby a určit její historický smysl. Každý jednotlivý příběh díla nese ve své jedinečnosti určitý rys doby, ten na čtenáře nepůsobí rušivě, nýbrž přispívá k celkovému vyznění.

Postavy charakterizuje především jejich jednáním v příběhu než psychologickou kresbou. Tu používá pouze na to, aby postava neztratila životnost a uměleckou pravdivost. Děj tvoří určující složku díla. Jirásek je výborný vypravěč, přesvědčivost děl souvisí s názorným líčením scén a postav s talentem oživit minulost. Při tvorbě se

¹⁹ POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

²⁰ POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

opírá o důkladná studia historických materiálů, např. kronik. Románové cykly zachycují obrazy z českých dějin a mají ráz epopéjí a kronik.²¹

První cyklus – trilogie *Mezi proudy* (1887-1890) zobrazuje proměny Čech v době revolučního husitství v posledním desetiletí 14. stol. a v prvním desetiletí 15. století. Trilogie se skládá z těchto částí: *Dvojí dvůr*, *Syn ohnivcův* a *Do tří hlasů*. Je založena na společenských konfliktech. V prvním díle je rozpor mezi králem a vřatislavskými Němci, v druhém mezi králem a šlechtou a v třetím se krystalizují stávající rozpory a přidává se konflikt mezi králem a univerzitou. Souvislosti jednotlivých příběhů nejsou pevně propojeny, proto jednotlivé díly tvoří samostatné obrazy. Inspirací mu byla díla od V. V. Tomky *Dějepis města Prahy* a *Dějiny pražské univerzity*.

Druhý cyklus *Proti všem* (1893) zachycuje léta 1419 – 1420, tedy vrcholné období husitského hnutí. Skládá se z těchto částí: *Skonání věků*, *Kruciata* a *Boží nástup*. Kniha nemá charakter kroniky, jak je tomu v předešlé trilogii. Zachycuje například scény obrany Tábora proti Rožmberkovi nebo bitvu na Vítkově proti křižákům. Podnět k sepsání tentokrát Jirásek hledal zejména v husitské kronice Vavřince z Březové.

Třetí cyklus *Bratrstvo* (1900-1909) je opět trilogií – *Bitva u Lučence*, *Mária*, *Žebráci*. Román popisuje doznívající husitství, především to, jak zemané hájí Slovensko pro Ladislava Pohrobka proti Hunyádovcům. Tato trilogie se nejvíce přiblížila románovému útvaru. Postavy jsou prokresleny do hloubky, především hlavní postava Mária – tragická figura maďarské vlastenky. Vyvrcholilo také jeho vypravěčské umění – nepřerušovaný děj, kdy příběhy souvisí s historickými událostmi. Jirásek tímto dílem dovršil obraz započatý v trilogii *Mezi proudy* a k husitské době se vrátil až za první světové války v díle *Husitský král* (1920-1930). Na postavě Jiřího z Poděbrad chtěl vytvořit symbol protirakouského odboje a poukázat na potřeby samostatného státu. Román pro nemoc zůstal nedokončen.²²

²¹ HILBERT, Jaroslav. *Spisovatelé a vlast*. Praha, nakladatelství Novina, 1941.

²² NOVÁK, Arne a kol. *Přehledné dějiny literatury české*. Olomouc, nakladatelství Atlantis, 1995.

4.4. Národní obrození v dílech

Alois Jirásek se v nejvyšší fázi svého spisovatelského umění věnoval nejen době husitské, ale též národnímu obrození. Cítil ho jako dobu, kdy lidé ovlivňovali národní dějiny. V pětidílné románové kronice *F. L. Věk* (1888-1906), která byla i bravurně zfilmována Františkem Filipem, zachycuje atmosféru a tendence na počátku národního obrození. Dějovou osu tvoří životní příběh studenta z Dobrušky F. L. Věka a jeho rodiny. Podnět k této postavě našel Jirásek v autobiografických vzpomínkách dobrušského kupce a venkovského spisovatele Františka Heka. Skutečnosti, které použil, jsou však pouhým odrazovým můstkem pro celkové zachycení doby, např. rušení klášterů za Josefa II., osvětová divadelní a novinářská činnost (Václav Thám a Václav Matěj Kramerius) atd. Jirásek národní obrození neviděl pouze idylicky, ba naopak jeho obrozenecké postavy musely překonávat překážky v boji s pokrokem – viz. V. Thám a sama hlavní postava Věk. Velikostí je *F. L. Věk* dějově nejrozsáhlejší Jiráskovo dílo. Osobní příběhy postav jsou propojeny s jednotlivými historickými událostmi, které se promítají do všedního života.²³

Druhé jeho vrcholné dílo z doby národního obrození je kronika *U nás* (1896-1903), která se odehrává v Jiráskově rodném kraji Hronově, podává jakýsi obraz venkovského lidu. Mapuje vývoj od dvacátých let až do padesátých let minulého století. Skládá se ze čtyř dílů: *Úhor*, *Novina*, *Osetek* a *Zeměžluč*. Hlavní postavou této kroniky je progresivní kněz Havlovický, který je navržen podle skutečné osoby, a to Josefa Regnera, buditele národního i hospodářského. Havlovický se snaží svým úsilím hospodářsky zlepšit život obyvatel. Na rozdíl od F. L. Věka, který se snaží probudit úsilí k vybudování národního života a kultury, tak v díle *U nás* hlavní hrdina směřuje k řešení sociální otázky.²⁴

Od 90. let 19. století píše Alois Jirásek své divadelní hry. Významné historické drama *Emigrant* (1898) přispělo k rozvoji tohoto žánru. Realistický způsob zpracování venkovského života přináší hra *Vojnarka* (1890), a dále husitská dramatická trilogie *Jan Hus* (1911), *Jan Žižka* (1903) a *Jan Roháč* (1914). Jirásek využívá pro svá díla též pohádkové motivy – drama *Lucerna* (1905).

²³ FRÍČ, Jan. *Život a dílo Aloise Jiráska*. Praha: nakladatelství Gustava Voleského, 1921.

²⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. 1. vyd. Praha - Melantrich, 1987.

4.5. Pobělohorská doba a Staré pověsti české

Alois Jirásek pobělohorské období vnímal zcela negativně. Jeho dřívější romány – *Skály* a *Psohlavci* – zmiňovaly pouhou část této etapy. Nyní se snaží vytvořit celkový obraz pobělohorské doby, který zobrazuje skutečný úpadek, do kterého se dostal český národ v období protireformace. Román *Temno* (1913-1915), který vydal před první světovou válkou, zachycuje morální a kulturní stav společnosti tehdejší doby. Děj probíhá ve 20. letech 18. století, kdy v Čechách vrcholí moc jezuitů a katolické církve. Protireformační útisk je nejlépe zobrazen na postavě horlivého jezuitu Koniáše. Více informací o románu záměrně zmiňovat nebudu, protože se k němu ještě v této práci vrátím.²⁵

Ve školních lavicích u žáků je Alois Jirásek známý především svoji knihou *Staré pověsti české*, které zdůrazňují národní tradice a lidovou moudrost. Poprvé vyšly v roce 1894 v nakladatelství J. R. Vilímka, ilustroval je Věnceslav Černý. Poválečná vydání vycházela s ilustracemi Antonína Procházky, od 50. let minulého století vycházela tato kniha i s kresbami Mikoláše Alše. Alois Jirásek ji věnoval Františku Bartošovi. Obsahují české pověsti, které jsou rozděleny do tří částí. První část se jmenuje stejně jako kniha – Staré pověsti české a lze v ní nalézt pověsti např. O Čechovi, O Krokovi a jeho dcerách, O Bivoji, O Libuši, O Přemyslovi a mnoho dalších. Druhá část nese název Pověsti doby křesťanské a lze v ní najít vyprávění např. O králi Ječmínkovi, O Bruncvíkovi, Praporec svatého Václava atd. Tento oddíl obsahuje také část s názvem O staré Praze, kde čtenář nalezne pověsti typu: Žito kouzelník, Staroměstský orloj, Ze židovského město, Faustův dům atd. Poslední část má pojmenování Ze starobylých proroctví a zahrnuje tyto pověsti: Sibylina proroctví, Proroctví slepého mládence, Proroctví Havlasa Pavlaty, Různá proroctví a Blaničtí rytíři. Ty nejstarší pověsti autor vybral z Kosmovy, Dalimilovy a Hájkovy kroniky a doplnil je o novější vyprávění, například o již zmiňovaném Ječmínkovi.

Knihy byla původně psána pro děti, patří tedy mezi intencionální literaturu. Svým oživujícím a strhujícím stylem překonává všechny dosavadní kronikáře a patří tak k nejpopulárnější knize české lyrické prózy 19. století.²⁶

²⁵ POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

²⁶ JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. 11. vyd. Praha, nakladatelství Albatros, 1988.

5. ZIKMUND WINTER

5.1. Život

Zikmund Winter je druhý nejvýznamnější spisovatel české historické prózy z konce 19. a počátku 20. století. Ve své beletristické tvorbě se vracel především k 16. a 17. století. V kulturně-historických studiích zabrousil až do 14. a 15. století, tyto práce poté položily základy české literatury faktu.²⁷

Narodil se 27. prosince 1846 v Praze do rodiny zvoníka kostela sv. Ducha na Starém Městě. Rodina se často stěhovala podle toho, kde měl zrovna otec práci. Winter navštěvoval Akademické gymnázium, poté ho nadchlo povolání kněze, a proto odešel studovat teologii a vstoupil do řádu křížovníků. Po roce školy zanechal, a začal se vzdělávat v historii na filozofické fakultě, kterou dovršil doktorátem. Při studiích psal verše, které vydával pod pseudonymem V. Zikmund. Navštěvoval mj. přednášky V. V. Tomka a Josefa Emlera, u kterého působil v pražském archivu. Shromažďoval v něm především kulturní detaily, z nichž skládal obraz národního života. Vedle archivní práce se věnoval novelám, které měly anekdotický ráz. Současně pracoval jako profesor dějepisu na reálkách v Pardubicích a Rakovníku, kde se také oženil s Marií Annou Šedou. Nejen v pražském archivu získal látku o kulturním životě českých měst, ale též v archivu rakovnickém, kde delší dobu pobýval. Od roku 1884 působil na akademickém gymnáziu v Praze a byl zde zaměstnán až do svého pensionování roku 1907. Žil poklidným rodinným životem, na gymnáziu si občas bral dlouhodobou tvůrčí dovolenou, aby se mohl věnovat svému koníčku – psaní. Sdružoval se kolem časopisu Zvon, ve kterém působil i Alois Jirásek či Karel Václav Rais. V generačním sporu na konci 19. století sice stál na jejich straně, ovšem byl blíže mladým moderním snahám. Tvořil ve stínu populárnějšího A. Jiráska. Svá díla začal vydávat těsně před svou smrtí. Po odchodu do penze se projevovaly důsledky pobytu v zaprášených archivech, měl potíže s průduškami. Léčil se v Novohradských horách a v bavorských lázních Reichenhallu (Rakousko), kde 12. 6. roku 1912 zemřel na plicní chorobu. Pohřben je na vinohradském hřbitově.²⁸

²⁷ POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

²⁸ OTRUBA, Mojmír a kol. *Čeští spisovatelé 19. století*. Praha, nakladatelství Československý spisovatel, 1971.

5.2. Dílo

Východiskem Wintrovy literární tvorby byla především práce v archivech, jak jsem již zmínila u jeho života. Nejdříve nabíral inspiraci v rakovnickém archivu, poté přešel na archiv pražský. Jeho tvorbu lze rozdělit na dvě části. První částí jsou vědecké spisy a studie, druhou část zastupuje beletristická tvorba. Studie psal v duchu pozitivismu, u kterého vyzdvihoval popisně dějinný způsob podání faktů.

Zabýval se především dějinami řemesel, českého kroje, obchodu či pražských vysokých škol, politické dějiny nechával stranou. Nejprve tak vznikaly malé obrázky a monografie, např. *Historické arabesky* (1888), *Ze starodávného života* (1892), *Zlatá doba českých měst* atd. Od poloviny 90. let nastal u Wintra vzestupný zájem o vědeckou historii. Vrhá se do velkých koncepcí, z materiálů využívá veškeré informace. Ocitá se v samé blízkosti dějin, zajímá ho historie společenská i hospodářská. Zaměřuje se na vývoj českého národa a vzdělanost, kterou se snaží pojmout komplexně. Netají se vztahem ke katolické konzervativnosti, která je pro něj základem kulturního rozvoje. Za obsáhlé několikadílné práce lze tedy považovat: *Kulturní obraz českých měst I., II.*, který věnoval svému učiteli Josefu Emlerovi. Kniha byla oceněna Královskou českou společností nauk. Díky pečlivé práci v archivech vylíčil starodávný život obyvatel z městských částí. Tyto dva spisy jsou považovány za jeden z vrcholů jeho práce.²⁹

Zanedlouho poté vydal etnografické dílo *Dějiny kroje v zemích českých od počátku stol. XV. až po dobu pobělohorské bitvy* (1893) – první část napsal Čeněk Zíbrt, jedná se o povedené pokračování jeho spisu. Ostré diskuse vyvolaly další Wintrovy knihy *Život církevní v Čechách I., II.* (1895, 1896). Věnuje je V. V. Tomkovi. Zachycuje v nich náboženské zápasy, duchovní život a liturgie. Kritika mu vytýkala partajnictví při interpretaci náboženských vyznání. Všímá si každodenních událostí a velkým hybatelům nevěnuje takovou pozornost. Chybí mu větší nadhled při práci s historickými podklady.³⁰

Nezapomíná ani na dějiny školství, kterými se zabývá ve třech obsáhlých spisech: *Děje vysokých škol pražských od secesí cizích národů po dobu bitvy bělohorské* (1897), pokračuje v Tomkových studiích o historii Karlovy univerzity. *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje* (1899) – toto dílo věnoval Jaromíru

²⁹ BLÜMEL, Josef. *Zikmund Winter mezi historií a uměním: Kulturní historik Zikmund Winter*, Rakovník – Okresní muzeum ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR, 1996.

³⁰ KOLLMANN, H.:rec. Z. Winter, *Život církevní v Čechách*, ČČM 70, 1896, str. 497

Čelakovskému, bylo poctěno honorářem z fondu Královské české společnosti nauk. Popisuje v něm školský život uvnitř Karlovy univerzity a jezuitské akademie v Klementinu. Ve třetí knize, která nese název *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*, se Winter zaměřil na obraz nižšího školství. Zajímal se především o školské soustavy v malých městech.³¹

Historii vnímal jako vědu, která je založena na faktech. Tímto tvrzením se dostal do rozporu s historikem Jaroslavem Gollem, který dával přednost problémovému výkladu dějin. Upravil ji do beletrizované formy. Vyznačovala se velkou citací pramenů, např. sbírka *Rakovnické obrázky* (1888) – povídka *Nezbedný bakalář*, ve které je málem hlavní hrdina (bakalář Pička) upozaděm v množství epizodických figur a informací. Do knih Winter přidával psychologický rozhled, snaží se poučit i pobavit, do pozdějších svazků vtiskl i lidské vášně, které směřují k vnitřní tragédii.³²

V umělecké činnosti se snažil rekonstruovat a vyprávět příběhy lidí, s nimiž se setkal osobně či si o nich někde přečetl, především v soudních spisech. Odklání se od nekompromisního uvádění faktů ve prospěch děje, kompozice a humoru – sbírky *Starobylé obrázky z Rakovníka, Ze staré Prahy, Pražské obrázky* – povídka *Krátký jeho svět* (1901). Tento příběh vypráví o učitelském pomocníkovi Janu Třeбенickém, který je přijat v týnské škole s předsevzetím, že dostuduje. Jeho vedoucí ho však zaveče do milostné pletky s vdanou ženou, aby se jí chránil. Pletichami milenců a neobratností na sebe obrátí nevraživost podváděného manžela a je na smrt zraněn. Srovnatelná ironie se objevuje i v dalších novelách, např. v humoresce *V pasti* (1904), kde rychtář dává pozor na počestnost vdovy, až ho jednou najdou pod jejím ložem.³³

Hořce skončí též novela *Rozina sebranec* (1903), která zasahuje do období 1. čtvrtiny 17. století a popisuje těžký osud ženy nalezenky, která byla určena k méněcennému postavení ve společnosti, z něhož nebylo úniku. Citově strádající nerozezná faleš a upřímný cit a po hlavě se vrhá do pochybných milostných citů, které jí nakonec stojí život. Předlohou příběhu se staly skutečné soudní listiny, Winter s nimi však volně pracoval. Děj se odehrává na pozadí dějin dominikánského kláštera na Františku v Praze na sklonku panování Rudolfa II.

³¹ BLÜMEL, Josef. *Zikmund Winter mezi historií a uměním: Kulturní historik Zikmund Winter*, Rakovník – Okresní muzeum ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR, 1996.

³² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Česká literatura 19. století – od Máchy k Březinovi*. Praha, nakl. Scientia, spol. s. r. o., 1994, ISBN 80- 85827- 41 -7.

³³ NOVÁK, Arne a kol. *Přehledné dějiny literatury české*. Olomouc, nakladatelství Atlantis, 1995

Konflikt jedince s vnějším prostředím popisuje Winter ve svém jediném románu *Mistr Kampanus* (časopisecky 1907, knižně 1909), kterým se budu zabývat více v pozdější části práce. Dílo zpracovává poměry na Karlově univerzitě kolem roku 1620. Děj je soustředěn na postavu Jana Kampana Vodňanského – tehdejšího rektora a humanistického básníka, který se snaží zachránit suverenitu univerzity. V románu se prolínají tři způsoby zobrazení:

1. Lyrický – náladový, meditativní (samomluvy Kampana)
2. Zpravodajský – objektivita (dějinné akce)
3. Groteskní – až vulgární (postava Mollerus)³⁴

Hrdinové jeho děl jsou historií v podstatě uštváni. Pracuje s různými jazykovými vrstvami, používá archaickou slovní zásobu a rčení. Vytváří tak iluzi doby a mate čtenáře výběrem slov, která mají v moderní češtině posunutý význam. V samotném textu tak působily humorně až ironicky.

Celoživotní studium dějin českých středověkých měst završil vydáním tří velkých spisů: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století* (1906), *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách* (1909) a *Český průmysl a obchod v XVI. věku* (1913), který zůstal nedokončený a vydal ho J. V. Šimák. Patří k nejlepším jeho spisům a popisuje řemeslnickou práci. I kritika se k Wintrovi v jeho závěrečných dílech stavěla vlídněji. Nutno dodat, že po jeho smrti vyšla stručná kniha *Zlatá doba měst českých* (1913), která byla určena studentům.³⁵

³⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Česká literatura 19. století – od Máchy k Březinovi*. Praha, nakl. Scientia, spol. s. r. o., 1994, ISBN 80- 85827- 41 -7

³⁵ BLŮMEL, Josef. *Zikmund Winter mezi historií a uměním: Kulturní historik Zikmund Winter*, Rakovník – Okresní muzeum ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR, 1996.

6. SPOR O HISTORISMUS

6.1. Alois Jirásek v kritických reflexích

6.1.1. Z pohledu F. X. Šaldy

Tvorbu Aloise Jiráska od počátku provázel značný nepoměr mezi kladným ohlasem čtenářů a odměřeným postojem literární kritiky. K významným tlumočnickům jeho děl a myšlenek patřily osobnosti jako, např. T. G. Masaryk, Z. Nejedlý, J. B. Čapek, J. Voborník a další. Kniha Z. Pešata *Boj o Aloise Jiráska v zrcadle kritiky* obnovila kritický ohlas díla od Jiráskova vstupu do literatury až po polovinu 20. století. Díky oslavě Zdeňkem Nejedlým se ale stala pouhým dokladem dobového přístupu k jeho osobě v 50. letech, ač nesla skutečně ověřené informace. Zajímavostí je, že soudobé literární dějepisectví se nejvíce ohlíželo právě na interpretaci Z. Nejedlého a upozaďovalo výklady myšlenkově odlišných kritiků, především dvou hlavních osobností – F. X. Šaldy a Arne Nováka.

Změnu v chápání tradice a kulturního odkazu přinesla až 90. léta. Cílem nastupující mladé generace bylo distancování se od té stávající, která byla chápána jako brzda v pokroku. V programu k moderní formě vyzdvihovali individualitu jedince a hluboký prožitek. Konfrontovali se s autory realistického typu, kteří zdůrazňovali výchovně vzdělávací funkci. Šaldův vztah k české literatuře procházel rozporným vývojem. Na přelomu století se připojuje k mladé generaci a odmítá tradici, kterou představovalo starší pokolení (např. J. Vrchlický). Na začátku 20. let se jeho koncepce proměňuje. Tradici chápe jako pravdivé pojetí života, které se zrcadlí v textu.³⁶

Jednou z důležitých součástí Šaldovi neobvyklé koncepce české literatury je kritický postoj k A. Jiráskovi. Nalezneme ho buď v jeho přímočarých hodnoceních, nebo se s ním recipient setká při občasných úsudcích, které jsou vyřčeny při různých příležitostech. Nejdříve se zabýval jeho dramaty, vyčetl mu nedostatek psychologické propracovanosti, ideovou a kompoziční nevyrovnanost a slabé zaujetí pro historickou látku. Tvůrce vypadal jako: „*emocionální, pilný a svědomitý spisovatel, klidný a pečlivý vypravovatel, přesný a spolehlivý reproduktér hmotného bytu české minulosti...*“³⁷

³⁶ ZELENKA, Miloš. Spor o historismus. In. *Sborník Společnosti Aloise Jiráska I.*, Praha: Společnost Aloise Jiráska, 1995, ISBN 80-901716-8-0.

³⁷ F. X. Šalda: *Emigrant, Literární listy* 19, 1898, č. 10, s. 165

Šaldův vztah k Jiráskovi ovlivňovala pochybovačná evaluace historického žánru a také časové chápání umělecké osobnosti. Odmítal historický román jako věčný otisk minulosti, dokonce v konkrétních případech konstatoval, že tvůrci historických děl nejsou umělci v pravém slova smyslu, a že jejich tvorba není historicky a filozoficky hodnotná. Pojem historismus jako takový Šaldovi nevadil, zavrhoval však Jiráskův typ zpodobnění. Vyčítal mu, že historismus zakládá na radostném a demokratickém chápání dějin. Zmínil, že historické dílo „*musí stát mimo širokou obec čtenářů jako jeho autor mimo svůj stát, svou společnost a dobu.*“³⁸

Smířlivější postoj k Jiráskovi Šalda zaujal až na přelomu století, kdy se přetváří jeho chápání kulturního odkazu minulosti. Ve statích, které byly vydány na počest jeho šedesátých narozenin, přehodnocuje Šalda své názory. Uvědomuje si Jiráskovu poctivou znalost historické látky s kapkou opravdovosti. Zásadní výtku však stále má:

a) k různému pojetí historického žánru

b) k jeho funkci v přítomnosti

Z tohoto důvodu vyzdvihuje především kroniku *U nás*, která potlačuje historický rámec, a tím čtenáři otevírá možnost nahlédnout do nitra spisovatele. Ve 20. a 30. letech 20. století už nevede spory o pojetí historismu, které se mu zdálo u Jiráska málo prožité a optimisticky laděné, nýbrž zdůrazňuje jeho rozšíření o vrstvy lidové, které byly dlouhou dobu přecházeny. Je ale stále nazýván jako opožděný národní buditel, který „*čte staré dokumenty a historická pojednání.*“³⁹

Dle Šaldy Jirásek zakončil historickou etapu národního obrození. Vyčerpal buditelskou funkci realistické prózy jak z hlediska působnosti na čtenáře, tak z hlediska pohnutek, které byly naprosto v opozici toho, co si žádala avantgarda. Proto jeho dílo pojal za mrtvé, které bude spíše pro mladé generace překážkou než podnětem k tvorbě.

³⁸ F. X. Šalda: *Mezi vyhnanci*, *Literární listy* 13, 1892, č. 13, s. 230

³⁹ F. X. Šalda: *Alois Jirásek šedesátníkem*, *Novina* 4, 1910 – 1911, č. 20, s. 637

6.1.2. Z pohledu Arne Nováka

Literárně kritický postoj Arne Nováka patřil na přelomu století k výrazným skutečnostem. Byl ovlivněn idealismem německé školy, která kladla důraz na psychologické vykreslení individuality (mravní a etická hlediska), která se mu stala základem pro uměleckou cenu díla. Podobně jako F. X. Šalda odmítal demokratické pojetí dějin. Proti tradičnímu a jednostrannému pojetí historismu se vymezil v recenzi studie Z. Nejedlého *Alois Jirásek* (1903) a v německy psaných dějinách. Silně se ohradil proti Jiráskově tvůrčímu typu, pozici v literárním kontextu a zařadil ho do linie romantické historické beletrie. Dokonce ho označil za českého Sienkiewicze (zásluhou oceněné trilogii *Mezi proudy*, díky které ho charakterizoval jako romaneskního umělce). Mimo jiné také řekl, že historický význam Jiráskova díla je již vyčerpaný, a nemá moderní době co nabídnout. Zůstal věrný národnímu obrození, po umělecké stránce nebyl průkopníkem nových forem a typů.

Zásadní zlom v Novákově chápání Aloise Jiráska způsobilo vydání *Temna* za první světové války. Společenská situace, která zdůrazňovala národně – obrannou funkci historické prózy donutila onoho kritika změnit názory. V časopise *Květy* roku 1915 byl uveřejněn Novákův rozbor *Temna*, ve kterém zdůraznil autorovo bravurní vypravěčské umění a kvalitní malířskou práci. Odlišný názor ovšem zaujal k Jiráskovu historismu. Sice se ztotožnil se zesoučením národní tradice a myšlenkových proudů doby, ale na druhou stranu odmítl podstatu autorova chápání baroka, které pokládalo za nositele národních tradic lidové vrstvy. Arne Novák totiž považoval za stěžejní společenské síly uvědomělou šlechtu. Výhodiskem se mu nakonec stala Pekařova koncepce českých dějin, ke které se přikláněl nejvíce. Společně se Šaldou poté ocenili jeho moderní přístup k historické próze.⁴⁰

Smířlivější postoj lze dosvědčit i ze soukromé korespondence ze srpna 1921, kterou píše Arne Novák Jiráskovi: „*Snad Vás zabořelo, když jsem se od Vás s chladným odmítáním vzdálil a když jsem tomu v mladistvé svévoli dal veřejný výraz. Prosim, abyste byl ujištěn, že se k tomu, co ve Vašem díle jest silného a moudrého i co ve Vašem mravním poslání jest národně tvůrčího, vracím vděčně a s porozuměním.*“⁴¹

⁴⁰ ZELENKA, Miloš. Spor o historismus. In. *Sborník Společnosti Aloise Jiráska I.*, Praha: Společnost Aloise Jiráska, 1995, ISBN 80-901716-8-0.

⁴¹ A. Novák – A. Jiráskovi 21. 8. 1921; č. i. sign. 4544 (ulož. v Památníku národního písemnictví v Praze).

6.2. Zikmund Winter kulturním historikem

Koncem 80. let 19. století se začíná projevovat snaha po všeobecné syntéze historického studia, která byla zapříčiněna vlivem německého dějepisce. Dochází tedy k vzestupnému zájmu o hospodářské a sociální dějiny. Tento nový směr historického bádání dějepisci pojmenovali jako kulturní historii. Byl podán též konkrétní návrh na stolicí kulturních dějin, kterou prosazovali historikové Josef Kalousek a Josef Emler. Do diskusí se vložil také filolog Jan Gebauer. Na obsazení vedoucí funkce kulturní historie se hodili dva kandidáti – Zikmund Winter a Čeněk Zíbrt, který byl mladší a průbojnější. Byl tedy vybrán a tento obor přednášel na pražské univerzitě až do své smrti. Winter na vysoké učení nešel, ale i přesto vytvořil obsáhlé dílo o kulturní historii českých měst a připodobnil osudy lidí z měst v předbělohorské době. Řekl: „*Raději chci býti na gymnáziu v řadě předních profesorů, než na univerzitě posledním a odstrkovaným docentem.*“⁴² V 90. letech je již uznávaným výzkumníkem v oboru kulturní historie a v dějepisce se staví vedle Augusta Sedláčka a Čenka Zírta. Všechny výše uvedené muže sdružoval společný zájem o kulturní historii národa.⁴³

6.3. Zikmund Winter v kritických reflexích

6.3.1. Z pohledu J. V. Řehnického, Jaroslava Golla a Josefa Pekaře

Velké výhrady proti Wintrovu pojetí duchovní evoluce publikoval roku 1897 v časopise *Naše doba* J. V. Řehnický (Jindřich Vančura). Na tento posudek Winter reagoval o rok později *Otevřeným listem slovuťnému pánu dr. T. G. Masarykovi, redaktoru Naší doby*. Odmítá, že by jeho dílo byla pouhá směsice, ve které se vyskytují mezery a další nenáležitosti.⁴⁴

Po nástupu Josefa Pekaře do čela filozofické fakulty zesílila kritika Wintrova díla. K onomu ne příliš lichotivému hodnocení se přidala i Gollova škola, která nešetřila zřetelně formulovanými výhradami k jeho dílům. Vytýkali mu například přemíru podrobnosti, kterou charakterizovali jako množství jednotlivých dat, zpráv, výpisků a citátů. Dále zmiňovali, že jeho knihy nejsou celistvé, ale roztržštěné do různých

⁴² ZÍBRT, Čeněk: Dr. Zikmund Winter, *Osvěta* 37, 1907, str. 254

⁴³ BLÜMEL, Josef. *Zikmund Winter mezi historií a uměním: Kulturní historik Zikmund Winter*, Rakovník – Okresní muzeum ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR, 1996.

⁴⁴ ZÍBRT, Čeněk: Dr. Zikmund Winter, *Osvěta* 37, 1907, str. 318

kaménků, ze kterých následně vznikají mozaikovitě obrazy. Tomáš Kalina, Gollův žák, stupňuje svoji zaujatost k Wintrovi a vyčítá mu absenci filozofickohistorického uchopení předbělohorské doby. Ačkoliv byla jeho kritika výrazem vnitřního přesvědčení, námitky proti Wintrově metodě mohl přebírat od Antonína Rezka či samotného Jaroslava Golla. Rezkovi nevyhovovalo to, že nedocenil duchovní stránku, která byla hybnou silou politických poměrů v 15. a 16. století.⁴⁵

Zikmund Winter trpěl vztahovačností a nelehko se vyrovnával s námitkami, které si k sobě připouštěl více, než bylo zdrávo. Právě Kalinova kritika, která se objevila v Českém časopise historickém, ho zasáhla nejvíce ze všech. Tuto výpověď zmiňuje i jeho přítel A. Jirásek: „*Winter těžce nesl, že v českém odborném časopise vědeckém byl od jakéhosi začátečníka zkritizován a že pak tam byl umlčován.*“⁴⁶ Reagoval na ni konfrontační statí v Časopise Muzea Království českého. Domníval se, že útok necílí pouze na jeho osobu, ale na celé křídlo české historiografie kolem V. V. Tomka, do kterého patřili velikáni jako Jaromír Čelakovský, Josef Kalousek, Alois Jirásek, Čeněk Zíbrt, Josef Emler a další. Na vyostřující se vztahy mezi muzejním křídlem a gollovci reagoval Josef Pekař, kterého pokládal za svého největšího soudce. Ve statí o českém dějepisectví z roku 1898 Pekař zmínil, že Wintrova i Zíbrtova tvorba se jeví jako sbírka starožitností a kuriozit. Stěžejní děje a faktory politické, náboženské, sociální a hospodářské jim z pozornosti unikají. Na jeho postoji byl viděn značný vliv německého dějepisectví (Lamprecht, Meitzen), které zdůrazňovalo dějiny ekonomické a společenské.⁴⁷

Konflikt ovšem pramenil z mnohem hlubších podnětů, které sahaly až do 80. let 19. století, kdy spisovatelé Tomek, Emler, Winter, Patera, Jirásek atd. začali hájit pravost *Rukopisů*, což se Jaroslavu Gollovi a jeho žákům velmi nelíbilo. Druhým důležitým důvodem rozepří mezi Wintrem a gollovci bylo chápání kulturní historie, kterou Goll vnímal jako spojení poznatků z různých odvětví, ke které však ještě nedozrál ten správný čas. Říkal, že nejdříve je potřeba se zabývat jednotlivostmi a poté přejít k soudržnému náhledu.⁴⁸

⁴⁵ ČORNEJ, Petr: *Zikmund Winter mezi historií a uměním: Zikmund Winter a Gollova škola*, Rakovník – Okresní muzeum ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR, 1996

⁴⁶ JIRÁSEK, Alois: *Zikmund Winter*, *Zvon* 12, 1912, str. 627.

⁴⁷ BLŮMEL, Josef: *Zikmund Winter mezi historií a uměním: Kulturní historik Zikmund Winter*, Rakovník – Okresní muzeum ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR, 1996.

⁴⁸ GOLL, Jaroslav: *Dějiny a dějepis, Vybrané spisy drobné I*, Praha, 1928, str. 5. – 9. (původně v *Athenaeu* 1888/1889).

6.3.2. Z pohledu Arne Nováka

První kritické vystoupení Arne Nováka, které směřovalo proti Zikmundu Wintrovi, vyšlo v Přehledech u příležitosti jeho šedesátých narozenin. To ho velmi rozhořčilo, protože Novák patřil k jeho žákům na Akademickém gymnáziu. Sdělil: „*To psal můj žák dareba nepřičetná Arnošt Novák.*“⁴⁹ Po Wintrově smrti však k němu přistoupil z opačného hlediska a docenil jeho kvality kulturního historika. V oblasti vědecké historie Winter zaznamenává velký vzestup. Zaobírá se velkými koncepcemi, materiály studuje do hloubky; přibližuje se k dějinným událostem a problémům, prolíná historii sociální a ekonomickou. Primární metodou je pro něj ta Tomkova a Kalouskova, která vyčleňuje oblast národního a vzdělanostního vývoje. Dává přednost především zevním událostem před niternými příhodami. Zdůrazňuje také psychologickou interpretaci úkonů. Jak již bylo zmíněno, převládá mozaikovitý způsob zobrazení a konečné sjednocení chybí.⁵⁰

6.3.3. Z pohledu Zdeňka Nejedlého

Zdeněk Nejedlý choval k Wintrovi rozporuplný vztah. Nechtěl si pokazit univerzitní dráhu a rozhněvat vlivné osobnosti kolem Muzea, v němž pracoval. Z tohoto důvodu se o Wintrovi nezmiňoval v tzv. jiráskovské stati. Z korespondence, z níž se dochovaly pouze Wintrové dopisy, je patrné, že oba muži k sobě chovali určitou důvěrou.⁵¹ Wintrova smrt bohužel zapříčinila to, že Nejedlý na Jiráskova přítele nemusel brát ohledy. Po únoru 1948 začal Nejedlý nejen zpochybňovat dílo Palackého a Jiráska, ale též Zikmunda Wintra. Napsal: „*U Wintra není koncepce, není pojetí českých dějin, které by učilo a vzdělávalo ...*“⁵²

Nejedlý tedy nevybočil z řady, která se táhla kolem osob J. Golla, T. Kaliny přes F. X. Šaldy, J. Prokeše atd. až do dnešního světa (Jaroslav Marek, Jiří Kejř). Jakoby historici nespatořovali, že i Gollova škola nebyla stoprocentní v kulturně historických syntézách a že k ucelenému obrazu dějin dosahovali pouze její nejlepší představitelé.⁵³

⁴⁹ WINTER, Zikmund. *Paměti ze života dvou přátel*, ed. V. Brožová, Rakovník, 1996, str. 6

⁵⁰ NOVÁK, Arne a kol. *Přehledné dějiny literatury české*. Olomouc, nakladatelství Atlantis, 1995

⁵¹ *Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky*, edd. J. Hanzal a B. Svadbová, Praha 1978, str. 162 - 167

⁵² NEJEDLÝ, Zdeněk: *O úkolech naší literatury*, Var 2, 1949, str. 230.

⁵³ ČORNEJ, Petr: *Zikmund Winter mezi historií a uměním: Zikmund Winter a Gollova škola*, Rakovník – Okresní muzeum ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR, 1996

7. TEMNO

7.1. Obecná charakteristika

Alois Jirásek začal psát svůj román *Temno* až po důkladné teoretické přípravě, po prostudování mnoha historických pramenů a studií o době, reáliích či historicko-politické situaci. Je známo, že k práci na tomto díle po sobě zanechal mnoho výpisků ze studijních materiálů, z archivů. Enormní péči věnoval studiu kronik, starých tisků, dokonce i kancionálů (což v románu vyzoboruje i laik) katolických i protestantských. Taktéž se jistě věnoval dobovým kázáním, jak uvádí Jaroslav Someš v *Katolických novinách* i J. Janáčková; je tedy patrné, že znal veškerou dostupnou literaturu o době, ve které se děj románu odehrává. Proto i osudy většiny jednajících hrdinů jeho díla jsou opřeny o skutečné nebo částečně zkreslené příběhy lidí oné doby. Také je třeba vzít v potaz, že spisovatel má již velké zkušenosti s psaním rozsáhlých cyklů (*Husitské trilogie*, *F. L. Věk*, *U nás...*) což z hlediska profesní průpravy bylo asi přínosem nejpodstatnějším. V době, kdy začíná časopisecky vydávat svůj román, je spisovatel už v důchodu, dalo by se tedy s nadsázkou říci, že na výše uvedená „zkoumání“ měl více času a mohl je provést s pečlivostí sobě vlastní. Román *Temno* začíná vydávat od září 1912 v kulturně-politickém časopisu *Zlatá Praha* až do září příštího. V této fázi vyšlo 52 kapitol, další, až do konečných 76 pak do března roku 1915. Přitom šestasedmdesátou (a myslím, že i část pětasedmdesáté – kde jsou bilancovány výsledky reformačních snah jezuitů jako jejich „vítězství“) možno označit jako epilog příběhu. Dle J. Janáčkové mohl být redaktor spokojen, neboť: „*Jirásek byl prý naprosto spolehlivý v dodávání rukopisu, k tomu sám prováděl korektury, a osobně je odevzdával do tiskárny*“.⁵⁴ V dubnu 1915 vychází román poprvé knižně v pražském nakladatelství Otto. Měl to být hold k 500. výročí upálení Mistra Jana Husa, dílo autor dedikoval svým přátelům J. V. Sládkovi a Z. Wintrovi. Jelikož je první vydání prakticky takřka za pár dnů rozebráno, vychází již začátkem června téhož roku vydání druhé, před Vánocemi ještě třetí, během války potom čtvrté, páté a šesté. Román dosáhl tedy ihned velkého ohlasu, údajně si jej četli i vojáci na frontách první světové války. V této těžké dějnotvorné době se stalo jednou z nejoblíbenějších knih, neboť ukazovalo, že moc je pomíjivá, je – li založena na násilí. Popularita románu měla však i svou stinnou stránku – dílo se stalo solí v očích

⁵⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. 1. vyd. Praha - Melantrich, 1987, str. 423

rakouskouherských politických kruhů, a také katolický klérus přispěchal se svými protesty.

J. Janáčková cituje katolickou kritiku, která reaguje na kladné přijetí románu veřejností odsouzením: „*Temno podstatou svojí jest vůbec kniha odstrašující stranickosti, a bylo by záhodno, aby o Jiráskových manýrech něčí kritické pero promluvilo podrobněji.*“ (psala hradecká Obnova z června - srpna 1915).⁵⁵ Dále pak uvádí ve své monografii o Jiráskovi, že nejvyšší představitel katolické církve v rakouskouherské armádě – polní biskup Bielik – už v roce 1915 protestoval na ministerstvu války ve Vídni formou memoranda o zlobnosti díla, že díky podobným knihám vedou čeští učitelé žáky již na školách v duchu materialismu a národního radikalismu. Učebnice pak upřednostňují dějiny české před rakouskými. Celý problém se postupně stává i celonárodním politickým tažením. Policie proto rozhodla, aby *Temno* (a podobné knihy) nebylo součástí školních knihoven, neboť „...v těch se vylučuje husitství jako slavný vrchol vlasteneckých dějin...“⁵⁶

Opatření na školách se mělo týkat i doposud nevydaného *Husitského krále*, z dalších spisovatelů pak „vzbudil zájem“ ostražitých orgánů i J. S. Machar, J. V. Sládek, K. V. Rais a další. Faktem zůstává, že žákovské knihovny byly (naštěstí dočasně) od „škodlivé“ literatury očištěny. Zkušenosti s libri prohibiti jsme si však bohužel „osvěžili“ ještě několikrát v mnohem větší míře a s drsnější realizací. I v době tzv. „druhé republiky“ (1938 – 1939) upadl spisovatel v nemilost a byl označen za „nejnebezpečnějšího šířitele lživých interpretací našich dějin.“⁵⁷ Dokonce byl vydán vládní pokyn, ne zcela závazný, aby Jiráskova díla nebyla v knihkupectvích vystavována, byť k úplnému zákazu nedošlo a některá díla za protektorátu dokonce byla vydána. Samozřejmě, že na tapetě nebyl jen autor *Temna*. J. Černý uvádí na jiném místě své studie, že mnozí by rádi viděli i (mj.) díla Čapkova. Největší restrikce pak pocítila česká literatura v letech po převratu v roce 1948, následně v době tzv. normalizace opět. A na tuto dobu doplatil svým způsobem paradoxně i Alois Jirásek, což přiblížíme v jiné části práce. Přímo se nám proto vkrádá myšlenka, že jsme národ, který se bojí vlastních knih, ale hlavně vlastních dějin. To myslíme platí i pro současnost.

⁵⁵ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. 1. vyd. Praha - Melantrich, 1987, str. 433

⁵⁶ Tamtéž, str. 437

⁵⁷ ČERNÝ, Václav. *Paměti II, Křik koruny české: náš kulturní odboj za války*. 3. vyd.. Brno - Atlantis, 1992, str. 438

7.2. Vlastní interpretace

V románu *Temno* se snaží A. Jirásek čtenářům rekonstruovat dobu, ve které rekatolizace společnosti v době pobělohorské dosahuje vrcholu. Kniha popisuje v podstatě výřez pouhých šesti let z této neblahé etapy českých dějin. Konkrétně se jedná tedy o epizodu relativně časově krátkou, ale zato velmi krutou, byť z historického hlediska poněkud jednostranně viděnou. Jirásek zachycuje ve svém díle dobu od roku 1723 do r. 1729 (tuto periodu upřesníme níže). V těchto časech se prohlubuje nesoulad mezi tajnými vyznavači dávno již zakázané evangelické církve a současným společenským stavem; protestanti stojí bez jakýchkoliv obranných prostředků proti stále se stupňujícím inkvizičním aktivitám jezuitského řádu. Ten prosazuje absolutní rekatolizaci v českém království, vymýtí jakékoliv postoje i myšlenky, které by stály v cestě prosazení ryze katolické společnosti v tomto teritoriu. Ve své „svaté válce“ proti luteránům (jedno z mnoha pojmenování nekatolíků – viz. Luther), neváhá misie Tovaryšstva Ježíšova použít i těch nejkrajnějších prostředků – poprav. Nutno však podotknout, že problematika pobělohorských společenských změn je Jiráskem popisována poněkud černobíle, tendenčně. Došlo tedy k jisté ideologizaci historické skutečnosti, což vedlo k zneužití tohoto díla jeho zpolitizováním po roce 1948, a s tím související nechuť čtenářské obce číst nejen *Temno*, ale i Jiráskova díla obecně.

Jak jsme již uvedli, děj románu se odehrává ve třetí dekádě 18. století. Konkrétně se jedná o časovou periodu mezi korunovací Karla VI. (k této události došlo 5. září 1723 – autor však přesné datum neuvádí) a pompézními oslavami svatořečení Jana Nepomuckého (kanonizační bulu podepsal po 54 letech různých tahanic papež Benedikt XIII., Jiráskem popisované oslavy se pak konaly 9. – 16. října téhož roku v Praze). Většina příběhů jednajících postav se odehrává na zámku Skalka v opočenském panství nedaleko od Dobrušky v podhůří Orlických hor. Vrchní správce – regent zámku A. J. Mladoty ze Solopisk pan H. Lhotský z Ptení se zúčastnil korunovace Karla VI. v Praze, nyní se vrací ke své neteři Polexině Mladotovně, která s ním žije na Skalce. Cestou se setkává se svým známým p. Mateřovským, nechvalně známým jezuitou, kterého doprovází další člen hradecké misie Tovaryšstva Ježíšova p. Firmus. Ten, byť ještě mladý kněz, je již proslulý svými surovostmi vůči nekatolíkům. Při rozhovoru Lhotského s kněžími je v románu prvně zmíněna svatost, tehdy ještě blahoslaveného Jana Nepomuckého. Poté se čtenář postupně seznamuje s jednotlivými jednajícími postavami, kladnými i zápornými hrdiny díla. Těmi, pro příběh důležitými

jsou myslivec (spíše hajný) Machovec a jeho děti Tomáš a Helenka. Regent Lhotský si Machovce oblíbil pro jeho pracovitost a spolehlivost, mladého myslivcova syna pro cit k myslivosti. Skromná Helenka je pak služkou (komornou, společnicí) paní Polexiny ke spokojenosti obou. Na druhé straně v jádru charakterově zchátralou postavou je regentův podřízený, podlý pánbičkář bez jediné kladné vlastnosti. Toho si Machovec některými svými narážkami zneprátelel natolik, že Čermákovým cílem se stane zničení myslivcovy rodiny. Vytuší totiž jako první, že Machovec je tajným evangelíkem, proto se stane terčem podlostí bezcharakterního správce, a nejen on, ale i jeho děti. Zde je nutno pro osvětlení říci, že v českých zemích bylo povoleno jen vyznání katolické, protestanti se z tohoto důvodu scházeli tajně, kolportovali české knihy tištěné většinou v Sasku a konali utajené bohoslužby.⁵⁸

Řád Tovaryšstva Ježíšova – jezuité (jezovité) tvrdě potírají každý zárodek nekatolických projevů. Proto, po Čermákově udání prohledají p. Koniáš a P. Firmus myslivcův dům. Ten stačil sice uprchnout, ale své děti musel zatím na Skalce nechat, a ukryté zakázané knihy také. Inkvizitoři skrýš objeví, a knihy spolu s dalšími od lidí dobrovolně odevzdanými za kostelem v Dobrušce „slavnostně“ spálí. Tomáš s Helenkou se stanou nežádoucími, jsou vyhnáni z myslivny a musí začít těžce pracovat s ostatními poddanými. Aby bylo zabráněno dalším trablům, jsou nakonec Machovcovy děti poslány paní Polexinou do Prahy na převýchovu do rodiny zbožných katolíků Březinů. Zde mají být rekatolizovány. Nutno říci, že se tento záměr v případě Helenky téměř povedl, hlavně proto, že se zamilovala do vnuka příbuzné sládka Březiny (Lerchové) Jiřího. Přestože jejich víra je rozdílná, láska je oboustranná, a Machovcova dcera se stále více a více kloní ke katolicismu. Tomáš v té době pracuje na vinicích, kde díky některým tajným evangelíkům se na rozdíl od své sestry ve svých postojích, vtisknutých mu otcem, utvrzuje. Po odhalení jedné z tajných protestantských bohoslužeb je nucen chlapec s pomocí bratra Vostrého, přítele myslivce Machovce, utéci za otcem do Žitavy. To se povede po strastiplné cestě, při které jim poskytne úkryt hajný Svoboda - další kladná postava spolu se svým pražským bratrem deklamátorem Svobodou. I ten je brzy udán, jsou u něho nalezeny kacířské knihy, je odsouzen a popraven. Nakonec i Helenka, která si uvědomuje, že její láska by Jiřímu ublížila, též volí cestu za otcem do exilu. Již zmíněný deklamátor Svoboda, tajný evangelík, sběratel knih a bratrských insignií, opora mnoha pražských nekatolíků, neunes mučednickou

⁵⁸ JIRÁSEK, Alois. *Temno*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961.

smrt svého bratra hajného a také umírá. Jeník Březina, který nedokázal překonat zklamání z násilného přerušení milostného vztahu s Helenkou, rezignuje a odchází do katolického semináře. Román končí pompézními oslavami svatořečení Jana Nepomuckého, kterého se dle historiků zúčastnilo několik set tisíc lidí. V této fázi „účtuje“ P. Koniáš, který je nyní přesvědčen, že doba, kterou „pošpinily“ myšlenky Jana Husa a dalších reformátorů skončila, a nadšeně tuto dobu bilancuje v promluvě ke svým jezuitským kolegům, bratřím Mateřovským a starému P. Danielovi:

„Podívejte se, jen pohled'te,“ oči mu zářily a chorobně bledá tvář zjasněla, „na to lidstvo tady kolem a na dole v ulicích, na mostě. A všechno teď pravověrný lid. Tři sta let to trvalo, rozvažte si, tři sta let! Husa spálili, ale duch toho slepýše strašil pořád. Teď už je přemožen. Ty zbytečky v horách nevydrží, budou jako sníh na slunci.....Podívejte se,“ mávl rukou k mostu, „jak se tlačí k sv. Janu,..... „ Až na toho Šporka hraběte a jeho frajmaury,“ uštípl P. Mateřovský, „pražský“, těm nesvítí pět hvězd sv. Jana Nepomuckého,.... “ ...“ A ty sfoukneme!“ P. Koniáš mávl prudce rukou jako na doraženou.....“⁵⁹

Skepticky naopak reaguje na situaci soustružník Fiala, který zdědil některé knihy po deklamátorovi Svobodovi; na oslavy se raději nešel ani podívat. Ten shrnuje novou situaci evangelíků prostě:

„Vyhráli, ti černí vyhráli,“ pomyslíl, „udeřili s námi o zem. Co zbývá --“⁶⁰

Závěr Jiráskova románu vyznívá tedy velmi depresivně. Snad proto nechal spisovatel v úplně poslední kapitole čtenáři jakousi jiskřičku naděje. V té se dozvídáme o osudu Machovcovy rodiny. Ta žije smířena s osudem v exilu v saské Žitavě. Také několik dětí popraveného hajného Svobody tam našly podobný „exilový klid“. Hajného, nyní zahradníka zde navštěvuje onen tajný evangelík Fiala z Prahy a informuje ho o situaci v Čechách. A tak se dozvídáme, že bratři ve víře dále kolportují do Čech zakázané knihy, hlavně na Hradecko:

„Tam je mnoho bratří, tam se to dá držet a on (hlavní šířitel bratr Vostrý) nepoleví, do smrti bude navštěvovat, ukryté semeno a outěchu roznášet.“⁶¹

⁵⁹ JIRÁSEK, Alois. *Temno*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, str. 632 - 633

⁶⁰ Tamtéž, str. 634

⁶¹ JIRÁSEK, Alois. *Temno*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, str. 636

Jirásek naznačuje, že Koniášova slova o „sněhu na slunci“ a o „sfouknutí“ se nenaplnila. A jak z historie víme, byl Jezuitský řád za necelých padesát let zrušen, do té doby však jeho příslušníci pod korouhví s planoucí hostií s křížem a písmeny IHS usurpovali dále české nekatolíky.

(IHS – In Hoc Sanitas – v tomto znamení; také JHS – Jesus Hominum Salvator, Ježíš lidstva spasitel. Používali i Jesus Hostia Sanctissima – Ježíš největší hostie).⁶²

7.3. Temno v literárně–historické reflexi

Je jistě zajímavé, že dobová literární kritika se různí. Na jedné straně byl román přijat velmi pozitivně, s obdivem někdy až nekritickým. Na straně druhé pak se prezentují stoupenci literární moderny (především Arnošt Procházka a F. X. Šalda), kterým se zdálo dílo literárně nevyvážené, neútočné, archaicky rozvleklé a příliš vzletné (což je ale o Jiráskově tvorbě všeobecně známé, a bývá tak často charakterizována). Někteří literární odborníci jsou pak v soudech zpočátku ostražití – např. A. Novák. Avšak u všech se postupně dostalo autorovi většího či menšího uznání. To ovšem neplatilo v katolických kruzích, jak již bylo uvedeno, pro ně bylo dílo protiklerikální, v tehdejší době ještě jednostranně odmítnuté. Jak zmiňuje J. Someš byly ataky z katolické strany asi závažnější než např. ty od moderny, ale tvrdí, že ... *“Jirásek si z nich zřejmě nedělal těžkou hlavu. V dopise benediktinovi dr. Zimovi v roce 1922 píše: „Moje temno není historie, to je jen román.“*⁶³ Možná, že v této spisovatelově poznámce nalezneme odpověď na otázku, proč v případě některých katolických kněží, ba dokonce jezuitů konkrétně, je pln obdivu k jejich činnosti a postojům (příkladem může být p. Havlovický z díla *U nás*), nebo zaujímá alespoň smířlivý postoj (jezuita P. Daniel v *Temnu*). Nebo můžeme spekulovat, že se snaží potvrdit svoji nepodjatost.

Není to první dílo, ve kterém se Jirásek pozastavuje nad činnostmi jezuitů a pronásledováním jejich odpůrců (všech zastánců sub utraque i jiných náboženství). Příkladem mohou být díla *F. L. Věk*, *Na dvoře vévodském*, *Sousedé*, drama *Emigrant* etc. Nikdy však autor nepostupuje tak cíleně a s takovou urputností. Ta nakonec v pozdějším historickém kontextu „neposloužila“ ani jemu samotnému, jak již jsme dříve uvedli a krátce se zmíníme v další části naší práce. Onen nekritický ideologický

⁶² ČORNEJOVÁ, Ivana. *Tovaryšstvo Ježíšovo*. Praha: Mladá fronta, 1995

⁶³ *Katolické noviny: Perspektivy 20*, Praha, J. Someš, 2015

osten namířený proti jezuitům (potažmo katolické církvi), byl snadno zpolitizován a zneužit komunistickým režimem po roce 1948 a obrátil se proti všem věřícím a církvím. Takže v padesátých letech minulého století teklo mnoho krve, ať doslovně nebo obrazně, paradoxně možná více než v době autorem popisované. Snažíme se na celý problém pohlízet nezaujatě; domníváme se však, že mezi tmářstvím 17. či 18. století je jistě rozdíl, než když k podobným zverstvům dojde v době, které tak rádi říkáme „už moderní“, tedy ve druhé polovině století dvacátého. Jan Frič ve své monografii o Jiráskovi naznačuje, že se spisovatel dobou po r. 1620 zabývá často:

„Snad nejčerněji srazily se stíny pobělohorské, vítězství jezuitské protireformace, v románě „Temno“.“⁶⁴

„Nebudeť jim jitřního světla...“ Verš Isaiáše proroka nejlépe vystihuje beznadějí tmy půlnoční, v níž tonulo období let 1723 – 1729, do něhož vložen děj románu „Temna“.“⁶⁵

Frič v uvedené studii předkládá přímo infernální charakteristiku diskutované doby v Čechách. Obraz ne nepodobný (řekli bychom nadčasový) době, kterou museli prožít naši předkové v čase nedávném – období fašismu a hned poté čtyři desetiletí poučnorové komunistické zvrů: *„Lid chvěje se před vrchností a vojskem, vrchnost v prachu před dvorem a při dvoře má hlavní slovo Jezovit, ohánějící se jako bičem uzlovatým zběsilými, hrůzou ověšenými hrozbami pekel, před jejichž příšerný jícen honí uděšený lid, jen právě tím děsem v poslušnosti udržovaný.“⁶⁶*

Dokonce doba, běžně nazývaná jako pobělohorská, je často pojmenovávána dle Jiráskova románu jako „doba temna“ (uvedeno i oficiálně ve třetím dílu *Slovníku spisovného jazyka českého* vydaného ČSAV v roce 1966). Arne Novák ve svém díle *Zvony domova* uvádí, že... *„Nad celým dílem v podivuhodném ladění atmosférickém klene se hluboký a dusný soumrak, zvýšený přísným a hrozivým příkrovem černých mračen...“ „...Tato zamračená nálada pozdního beznadějného večera spíná v mocném účinku symbolickém celou knihu v jednotu.“⁶⁷*

⁶⁴ FRIČ, Jan. *Život a dílo Aloise Jiráska*. Praha: nakladatelství Gustava Voleského, 1921, str. 268

⁶⁵ Tamtéž, str. 209

⁶⁶ Tamtéž, str. 209

⁶⁷ NOVÁK, Arne. *Zvony domova*. Praha, nakladatelství Novina Praha- Brno, 1940.

7.4. Hrdinové románu

V samotném díle lze nalézt motivů temna (příšeří) mnoho, při čtení díla je čtenář musí přímo chladivě cítit. Nalezneme však přímo v textu toto ponuré slovo, které je vyřčeno. Nejvíce pravděpodobně zapůsobí v kapitole, kde autor popisuje skon deklamátora Svobody, jedné z nejzajímavějších a nejtragičtějších postav díla. Ten umírá s husitským kalichem – nejposvátnější relikvií dědictví svých souvěrců – sevřeným v ruce při razii jesuitů P. Mateřovského v tajné modlitebně v Praze. Jirásek zde předkládá hrůznou scénu čtenáři vpravdě přímo apokalyptickým způsobem: „*Ležel bez ní ... prsty pravé ruky, jež křečovitě sevřela posvátné dědictví, měl od biřiců vyvráceny. ... A chvílemi zamžikaly skulinami okenic zsinálé svity blesků. Pak opět hluboké temno. V hlubokém temnu žil, v hlubokém temnu odešel. Ani tucha jitřního světla. Temno, temno.*“⁶⁸

Často bývá uváděno, že *Temno* je románem bez hrdinů (ve starších středoškolských učebnicích je např. konstatováno, že hrdinou díla *Proti všem* „je lid“ – takto tedy lze spekulativně soudit i o *Temnu*). Přesto osudy některých protagonistů „vyčnívají“, domnívám se tedy, že si zaslouží více pozornosti. Běžný čtenář konzumuje to, co je mu autorem předloženo. Myslíme však, že by tomu nemělo tak být při snaze postihnout v literárním díle hlubší souvislosti. Zjednodušíme – li hlavní dějovou linii, vidíme, že Jirásek se zabývá především osudy rodiny myslivce Machovce (hlavně jeho dětí Heleny a Tomáše), která je udavačstvím správce Čermáka a následnými vizitacemi jezuitských Patres zničena. Jisté však je, že spisovatel na některých životních epizodách svých postav chce umocnit tragiku stavu věci části doby českého baroka (i když J. Janáčková upozorňuje, vycházejíc z myšlenek A. Nováka, že v románu se autor v některých „slabších místech“ tragice vyhýbá, takže v líčení některých poměrů možno vysledovat proces „*prvotního vznikání kultury rokokového z baroka.*“)⁶⁹ V první polovině 18. století. Arne Novák ve *Zvonech domova* píše:

„*Román neměl býti ani studií mravů staropražských, ani idylou dávných hnízd zemanských po venkově – toto vše tvoří jen ornamentální arabesky, časovou dekoraci, průvodní detail. Jádrem knihy jest vítězný boj jesuitů s kacíři; z těchto dvou táborů*

⁶⁸ JIRÁSEK, Alois. *Temno*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, str. 606 - 607

⁶⁹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. 1. vyd. Praha - Melantrich, 1987, str. 434

vyvodil své tragické protagonisty.⁷⁰ A také zmiňuje, parafrázujeme, že obraz barokních Čech již mnohdy koketuje s rokokem.

Nemnoha čtenářům *Temna* utkví v paměti jména hlavních hrdinů románu. Po čase si lidé vzpomenu na myslivce Machovce a jména jeho dětí, na Březinovi, deklamátora Svobodu a jeho popraveného bratra, regenta zámečku Skalka Lhotského, správce – udavače Čermáka (o všech už zde padla zmínka) a další. Jméno Koniáš (a to nejen čtenářům) utkví v paměti snad všem. Toto Jiráskem personifikované zlo, jméno člověka bez skrupulí, říká něco mnoha Čechům (metafora nám není cizí: někdo má svého Jidáše, jiný Lazara, někdo pappenheimské...proč ne Koniáše). Proto se chceme krátce pozastavit u osobnosti Matěje Antonína Koniáše. Ačkoli bylo již uvedeno, že *Temno* nemá svého „klasického“ hlavního hrdinu, je nabíledni, že fanatický jezuitský rekatolizátor (inkvizitor) je postava, na které si dal Jirásek opravdu záležet. Zdeněk Nejedlý ve své studii uvádí, že jezuité byli „nejuvědomělejší rozsévači temna“, oni jsou tím zlem, které činí inkriminovanou dobu dobou temna. Ale též tvrdí: „*Ano, pro jejich fanaticismus má tu Jirásek až jistý obdiv, jak patrně z líčení Koniáše, protože fanaticismus, i nepřátelský, má v sobě vždy cosi velkého, vznešeného.*“⁷¹ Tvrdí však, že horší jsou ti, kteří se podobným způsobem otravovat dají, „*ale ještě se cítí šťastny a otravují další*“⁷² (zde Nejedlý míří do řad měšťanstva a šlechty). „*Jak hrozný jest tu obraz duševní poroby právě v těchto vrstvách.*“⁷³ Takto psal Nejedlý v roce 1926 a lze s ním v podstatě souhlasit. Ne nadarmo někteří literární odborníci tvrdí, že prvorepublikový Nejedlý změnil po r. 1948 kritickou rétoriku, dřívější snaha o objektivní nadhled se mění v razantní ideologizování, zpolitizování Jiráskovi tvorby pro boj „za lepší zítřky“. Páter A. Koniáš opravdovou, nevymyšlenou osobností, ale Jiráskovým způsobem líčení pro řadového čtenáře persona non grata, člověk nepřijatelný, zavrženíhodný. Málokdo na fanaticovi Koniášovi nalezne nit suchou, a proto tak zůstanou zamlženy jeho činy pro národ záslužné. Ano, jím psané slůvko abolendum (že dílo má být zničeno) se objevilo na mnoha z tisíců „závadných“ knih. Ne však všechny nekatolické knihy byly zničeny. Mezi jesuity bylo i hodně osvícených vzdělavců, takže od mnohých knih, těch hodnotných, byly zachovány exempláře, které v některých kláštěrech v odděleních Libri prohibiti byly zachráněny. Stačí připomenout epizodu z *F. L. Věka* odehrávající se těsně po zrušení Řádu v Čechách. Našli se i vysoko postavení jezuité, kteří „aktivitu“

⁷⁰ NOVÁK, Arne. *Zvony domova*. Praha, nakladatelství Novina Praha- Brno, 1940, str. 122

⁷¹ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Čtyři studie o Aloisu Jiráskovi*. Praha, nakladatelství Svoboda, 1951, str. 104

⁷² Tamtéž, str. 104

⁷³ Tamtéž, str. 106

svých kolegů podobných Antonínu Koniášovi pokládali za přehnanou, a on sám byl některými představenými i řadovými kněžími napomínán. To však nic nezměnilo na tom, že bylo údajně na hranicích v různých farnostech teatrálně upáleno až 30 000 svazků, prý tedy asi polovina ze všech zabavených. O páteru Koniášovi (původním příjmením pravděpodobně Koňas z Vydří, jak je někdy ve starších dílech označován) se vyjadřují mnohé osobnosti českých literárních dějin, např. J. Jungmann, Karel Adámek, Jan Jakubec a další. Stal se z něho symbol domnělého jezuitského tmářství a útlaku české kultury. Údajně likvidoval zábavnou a kramářskou erotickou literaturu, takže to byl právě on, kdo se stal symbolem vypjaté religiozity 17. a 18. století.⁷⁴

7.5. Rekatolizace

Nejdůležitějším fenoménem se tedy stává – v Jiráskově neustranném podání – násilná rekatolizace v českých zemích. Pronásledování lidí, kteří by jen myšlenkou zpochybnili suverenitu katolické církve, vymývání mozků těmto, ale i všem ostatním (pro katolíky to byla např. vize svatořečení J. Nepomuckého, která je v závěru románu uskutečněna). Hlavní silou, která tato fakta uvádí v činnost je jezuitský řád, v příběhu jeho konkrétní členové. Z hlediska historické skutečnosti můžeme za nekatolíky této doby označit jen opravdu malé procento populace. Autorovým uměleckým záměrem však zcela určitě bylo ukázat viníka problému těchto několika tisíců lidí, a ten pak označil jezuitu. Většina čtenářů pak díky Jiráskovu způsobu líčení vidí dobu černobíle, jednostranně zkreslenou: „hodní“ byli ti na straně nekatolíků, popř. exulantů, „zlí“ potom jezuité, potažmo až na výjimky katolický klérus a celá katolická veřejnost. Jistě, to byl autorův umělecký záměr, ale po roce 1948 byl tento úmysl zneužit k dalšímu vymývání, překrucování dějin, ba dokonce k tvrdým restrikcím. Ve světle těchto skutečností není od věci upozornit i na další zajímavou skutečnost, že A. Jirásek byl až do září 1921 katolíkem, poté z církve vystoupil, přesto však dle jeho životopisců zůstal věřícím křesťanem. Přesto, jak vidno, je katolická církev častým terčem jeho nekompromisní kritiky, mnohdy i invektiv. Proto i spisovatelův pohřeb byl na pokyn kléru „shora“ bojkotován (zákaz pohřbu s knězem, zákaz vyzvánění zvonů...). A i když se Jirásek snaží v mnoha dílech být objektivní (ba dokonce přímo laskavý – viz. již zmiňovaný páter Havlovický v kronice *U nás*), jezuité se díky němu stávají v popisované době symbolem zla, a mnozí nezasvěcení je tak vidí dodnes. Považujeme proto za dobré, alespoň kratičce přiblížit tento církevní řád, který tak vehementně

⁷⁴ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Čtyři studie o Aloisu Jiráskovi*. Praha, nakladatelství Svoboda, 1951.

vstoupil do českých dějin. Založil jej Ignác z Loyoly (později svatořečený) v roce 1534. Papežským výnosem byl pak schválen 1540. Zrušen byl 21. července 1773 bulou papeže Klementa XIV. „navždy a neodvolatelně“. Ne však navždy a ne nadlouho. V roce 1814 papež Pius VII. prosadil obnovení řádu v katolických zemích Evropy. Dodnes působí v podstatě po celém světě, jeho činnost je jednak misionářská a s tím související osvětová. V mnohých zemích světa plní jezuité i úkoly související s oblastmi vzdělávání a zdravotnictví. V Čechách působí jezuitský řád i dnes. Jeho představitelem – provinciálem je na našem území od r. 2012 Josef Stuchlý.

7.6. Politické zneužití díla a osoby Aloise Jiráska

Již několikrát jsme ve své práci uvedli, že Jiráskův způsob líčení našich pobělohorských dějin, a dílo *Temno* pak nejvíce, umožnilo díky svému ideologickému náboji, aby bylo po roce 1948 zpolitizováno, v podstatě zneužito. J. Janáčková ve své monografii uvádí, že Nejedlý ve třicátém roce především:...“*akcentoval Jiráska umělce*“, že ...“*byl dalek toho, aby izoloval umělecké slovo a představu od ideologického působení*.“⁷⁵ Pak přichází okupace a brzy poté „budování socialistické společnosti“ po únorovém převzetí moci KSČ v r. 1948. A literárně kritické struktury, v čele s Nejedlým, mění svůj přístup k Jiráskovu zobrazení dějin. Postupně dokončují historické zkreslení doby v podstatě na černobílou. Zjednodušeně je to možné vyjádřit tím, že v našem případě byli jezuité (jak již uvedeno) symbolem zla. Vše, co činili, bylo špatné, nebo až zhoubné. Nekatolíci se pak stali „solí země“, vesměs kladnými hrdiny. Z objektivního hlediska je jasné, že na přínos jedněch i druhých je pohlíženo ze zúženého pohledu, který je v historickém kontextu scestný.

„Jiráskovská akce“ vyhlášená Klementem Gottwaldem v listopadu 1949, jejímž duchovním otcem byl samozřejmě Zdeněk Nejedlý (ministr vlády), pak dílo zkázy dokončila. Přestože vyšlo do r. 1958 dvaatřicet svazků spisů A. Jiráska, je možno souhlasit s V. Černým, že jediným kladným počinem této aktivity bylo rozšíření knihoven (parafrázují) na všech úrovních za málo peněz, ale že: ...“*viděli (Gottwald a Nejedlý) nikoliv epického vypravěče naší prózy, nýbrž jen jeho politickou tendenci, v níž se ostatně mýlili. Ale aspoň nejširším čtenářským vrstvám našeho národa podán kus chleba umělecky i lidsky živého*.“⁷⁶

⁷⁵ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. 1. vyd. Praha - Melantrich, 1987, str. 462.

⁷⁶ ČERNÝ, Václav. *Paměti 1945 – 1972*. 2. vyd. Praha – Atlantis, 1992, str. 671.

V reálné podobě to vypadalo tak, že spisovatelovo dílo bylo čtenářům v podstatě vnucováno násilně: ve školách, veřejných knihovnách, ale i v úředních budovách, v názvech ulic, náměstích atd. – všude Jirásek. A je známo i ze současnosti, že při mnohačetném výskytu nějakého jména, Češi začínají být ostražití, a iniciátoři prokazují obdivované osobě vpravdě medvědí službu. Ještě nedávno se tomu říkalo kult, nyní...? Jisté je, že vyslovení Jiráskova jména, vyvolávalo v lepším případě u většiny našich nedávných předků pohrdlivé úsměvy či nepatřičné poznámky. Bohužel je tomu tak dosud. Zdá se nám, že tato skutečnost se přenesla i do kruhů vzdělaných lidí, snad i odborníků. Proto sdílíme povzdech J. Janáčkové, že možná jednou kritické vydání Jiráskova díla objasní více.

Zdeněk Nejedlý dotvrzuje naše úvahy svými doslovy ke všem 32 svazkům zmiňované edice. My použili doslovu k vydání *Temna* z roku 1961 (je shodný s vydáními z padesátých let), kde si autor komunistickou rétorikou doslova osobuje právo radit čtenáři jak má dílo chápat, k čemu je určeno. Vnucuje tak jediný a neměnitelný výklad románu. Vtírá se myšlenka, že Nejedlý přímo varuje čtenáře, aby problematiku díla chápal jinak, než že ono temno je podobné temnu kapitalistického řádu, a to nelze připustit v období budování „skvělých zítřků“.

Stran Aloise Jiráska zůstává faktem, že se po *Temnu* pokoušel dopsat *Husitského krále*, ale buď s ohledem na jeho nedobrá zdravotní stav, nebo vyšší věk a z toho plynoucí úbytek chuti či schopností, práci nedokončil. Nedařilo se mu fabulovat již tak lehce jako dříve, v soukromé korespondenci, jak uvádí J. Janáčková se dokonce svěřuje, jak těžce se mu tvoří (např. příteli Thomayerovi). Možno spekulativně uvažovat i o tom, že k oné nechuti dále tvořit přispěly i některé, byť skryté ambice spisovatelovy; přestože byl čtyřikrát navržen na Nobelovu cenu, laureátem se nikdy nestal.⁷⁷

Alois Jirásek však bude jistě považován za jednu z nejvýznamnějších osobností českých literárních dějin a „*dílo Jiráskovo jest svými některými kvalitami jistě pomník*“, jak uvedl ve svém nekrologu v *Zápisníku* F. X. Šalda.⁷⁸

⁷⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. 1. vyd. Praha - Melantrich, 1987.

⁷⁸ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. 1. vyd. Praha - Melantrich, 1987, str. 460

7.7. Lingvální prostředky

Při hodnocení využití jazykových prostředků je třeba u Aloise Jiráska vycházet ze skutečnosti, že svá díla tvořil více než padesát let. Z toho logicky vyplývá, že jak v oblasti lexikální, frazeologické, tak i syntaktické se jazykové struktury měnily. Jazykový úzus v 70. letech 19. století prošel do námi sledovaného roku 1915 (první knižní vydání *Temna*) jistě mnohými změnami. A spisovatel, odborník na historii, ale také výborný znalec jazyka, se dobovým změnám přizpůsoboval a díla tak výrazově upravoval. Znal navíc ze studia různých listinných, popř. knižních materiálů jazyk doby, kterou svému čtenáři přibližoval. Přihlédneme – li, že naše práce čerpá z vydání z roku 1961 (tedy jazykově shodného s vydáními upravenými v 50. letech v Jiráskovské akci), jedná se o časový odstup od Jiráska – „začátečníka“ ještě mnohem větší. Vycházejíce z myšlenek Horákové studie *O jazyce literárních děl Aloise Jiráska*, přikláníme se k názoru, že autor *Temna* plně využil spisovné jazykové normy, že specifické vyjadřování ji nepopírá, ale spíše obohacuje.⁷⁹

Jirásek zároveň hojně užívá dobové obecné češtiny, plně si uvědomuje, že jednota jazyka spisovného a jazyka obecného je nedílná. Lze to doložit na dialozích, při přímé i nepřímé řeči hrdinů. V *Temnu* převládá většinou použití nářečí severovýchodočeského – např. klasická je diftongizace ý/ ej, u,ú / ou – úhor – ouhor, újezd – oujezd, stahování některých tvarů – nějaky/ ňáký, vypouštění hlásek – ještě/ eště, půjdem /pudem... a dobového dialektu pražského, který silně protkává němčinou a latinou.⁸⁰

K. Horálek upozorňuje i na to, že například četnost užívání archaismů u Jiráska není stejná, zjednodušeně řečeno: spisovatel jejich frekvenci snižuje, je to zajisté dáno opět dobovou normou. Občas i Jirásek cítí, podobně jako čtenář ve 20. století, že některá slova (či vazby) jsou ve své funkci již nepatřičná. Můžeme to dokumentovat na již ne tak často používaných složitých přechodníkových vazbách. V *Temnu* jen zřídka používá genitiv vlastnosti a prakticky vůbec už neobvyklý genitiv časový. K některým těmto skutečnostem se ještě vrátíme v další části naší práce, která bude věnována dílu Zikmunda Wintra. Přesto nutno uvést, že současný čtenář některé Jiráskovy prostředky považuje za archaismy. Opět je však třeba si uvědomit, že *Temno* bylo poprvé vydáno před více než sto lety. To je doba pro nutnou změnu jazykových prostředků

⁷⁹ HORÁLEK, Karel. *O jazyce literárních děl Aloise Jiráska*. Praha - Orbis, 1953.

⁸⁰ JIRÁSEK, Alois. *Temno*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961.

odpovídající. Čeho si však poučenější čtenář všimne, je např. častější výstavba věty bez sponového slovesa, nebo „jazyková uvolněnost“ v pasážích popisných či v charakteristikách osob. Tím však spisovatel dle Horálkova názoru pouze dokazuje, jak bohaté jsou jeho jazykové prostředky a s tím související umělecká hodnota jeho díla.⁸¹

Namátkové příklady jazykových zvláštností užitých v *Temnu*:

Nářeční – východočeské: „*Ti dva byli dvičata, poslední, a po nich jejich paní mateř umřela na Skalce a v Oujezdě*“.⁸²

- **pražské:** „*Slyšíš podstarší, porovnej ty se se starším jak chceš. Já s ním tak uděláno mám, aby on mně třeba dvacet várek pokazil, on jest povinen mně za všechno stát, já mu nic nepřehlížím. Nevím co sobě naspilá.*“⁸³

Dále mnoho místních názvů, jejichž polohu by dnešní čtenář bez vysvětlivek těžko identifikoval:

- vlašský plac – vyšší západní část Malostranského náměstí
- koňský trh od velké Scheidlerovské zahrady – Václavské náměstí a přilehlá zahrada od dnešní Opletalovy až k současnému Hlavnímu nádraží
- Jan Globic od Tří koulí - nyní Na Perštýně
- zahrada kaple sv. Ignáce - na pozemku dnes stojí Strakova akademie (úřad vlády)
- kostel páterů augustiánů na Novém Městě – nyní Sv. Václava v Resslově ulici

⁸¹ HORÁLEK, Karel. *O jazyce literárních děl Aloise Jiráska*. Praha - Orbis, 1953.

⁸² JIRÁSEK, Alois. *Temno*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, str. 15

⁸³ Tamtéž, str. 118

Příklady dobových výrazů:

- „pasadieci“; „pod hromádky“ – karetní hry (pravděpodobně Pasiáns a „hromádky“)

- ratejna – velká místnost pro hromadné ubytování čeledí, dělníků (dodnes se používá přirovnání zima jako v ratejně)

- berani, lutriáni, evanjelíci, tmáři, bludaři – označení pro nekatolíky (několikrát v každé kapitole)

- mlatec – ten, který pomocí cepu mlátil obilí, většinou nevolník

- splavec – sladovnická sekera

- strikrok – krinolína (část dámského oblečení)⁸⁴

V díle autor často používá latinu, mnohdy i latinských dialogů, což je i pro vzdělaného čtenáře mnohdy těžko řešitelná skutečnost. Leccos lze vyrozumět z širšího kontextu, v některých případech se však jedná i o těžko přeložitelné fráze pro člověka znalého latiny; myslím, že by pomohly překlady ve vysvětlivkách. Němčinou protkaný dobový dialekt je srozumitelnější. Lexikálních, gramatických i syntaktických zvláštností je v Jiráskově díle velké množství, jejich řešením se však v této práci nechceme zabývat.

⁸⁴ JIRÁSEK, Alois. *Temno*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, str. 14 – 619.

8. MISTR KAMPANUS

8.1. Obecná charakteristika

Jen v jediné próze se podařilo Zikmundu Wintrovi splnit požadavek románových parametrů; je jím *Mistr Kampanus*, který byl vydán roku 1906. Hlavním hrdinou tohoto rozsáhlého historického díla je humanistický učitel a básník Jan Kampanus Vodňanský, poslední rektor Karlovy University před jejím nuceným předáním do správy jezuitů v roce 1622. Spisovatel líčí období deseti let nejen života hlavního hrdiny, ale také společenské problémy, mocenské proměny a nelehké poměry na škole. Román začíná bakalářskými zkouškami koncem září 1612 - „*Asi hodinu před nešporem tu neděli před sv. Václavem*“⁸⁵ - a dostává se až k sebevraždě Kampana v prosinci 1622, kdy neunesse tíhu skutečnosti, že univerzita připadla pod pravomoc jezuitů.

Čtenář se seznamuje s životem na akademii, jeho radostmi a strastmi, s běžným bytím studentů i profesorů, je mu přiblíženo současné dění v Praze, popisovány jsou scény z ulic, pražských hospod i domácností. Autor líčí velmi věrně i události politické, mocenské a hospodářské pozice. Kronikářskou formou je přiblíženo deset let českých dějin, které jsou přímo nabitě převratnými událostmi. Podobný postup (chronologické líčení) není v této době ojedinělý. Používá jej kupříkladu Alois Jirásek (*F. L. Věek*), Tereza Nováková (*Jan Jílek, Drašar*), a je znám i z literatur zahraničních. Z. Winter, profesionální historik, se drží faktu, realistického hodnocení skutečností. Individuální osudy hrdinů často přerůstají v zobrazení celkového dění společenského a politického, což si myslím bylo jedním z cílů autorova přístupu ke ztvárnění. Z líčení osudů hlavního hrdiny a drobných životních epizod vedlejších postav lze vysledovat kupříkladu mocenský boj o vládu ve státě mezi panovníkem a šlechtou a všudypřítomný boj náboženských struktur; vše postupně přerůstá až ve stavovské povstání a celoevropskou třicetiletou válku. Román má podtitul „*historický obraz*“, z čehož lze vytušit, že dílo nebude nasměrováno k pouhé biografii titulní postavy, ale že se jedná o uchopení látky v širších historických souvislostech, a ty nemají být pouhou kulisou.

⁸⁵ WINTER, Zikmund. *Mistr Kampanus*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, str. 11

8.2. Vlastní interpretace

Román *Mistr Kampanus* je dvoudílný. V první části přivádí autor čtenáře ve třinácti kapitolách do Prahy druhého desetiletí 17. století. Hned na začátku seznamuje se studenty Karolína, hlavním protagonistou díla a s některými Mistry Vysokého učení. Na universitě probíhají bakalářské zkoušky – představuje tedy život studentů. Dále kreslí hlavní typy jednajících postav. Jako krajně záporný hrdina je představena osobnost bezcharakterního studenta Jiřího Mollera, se kterým je možné, s nadsázkou řečeno, se shledávat od první do poslední kapitoly románu. Po složení zkoušek jsou rektorem nabízena místa studentům na českých školách. Jan Kampanus prosadí, aby Mollerus nezůstal pro svoji nemorální povahu na universitě (ač on o to velmi stál) a posílá jej učit do Pardubic, čímž si z něho udělá nepřítele na celý život, jak lze vyrozumět z dalšího běhu událostí. V této první části vyniká svérázný půvab, s jakým Winter líčí studentský život na počátku 17. století, ale především postavu hlavního hrdiny Jana Kampana Vodňanského. Prezentuje jej jako laskavého, vstřícného přesto však náročného učitele, člověka, který sympatizuje s českobratrským učením. Čtenář vycítí, že tento člověk je natolik nekonfliktní, že není schopen razantněji bojovat proti zlu; jak v osobním, tak i ve veřejném životě. V několika pasážích románu hrdina niterně podrobuje své chování kritice, považuje jej za slabost. I jeho kolegové mu často vyčítají „holubičí“ povahu. M. Borbonius mu otevřeně říká, že jeho dobrota jej zničí, že v běžném životě je „lípa, ne dub“. Universita se postupně potýká více a více s finančními problémy, situace se vyostřuje úměrně se stavem společnosti: katolíci se snaží zlikvidovat veškeré nekatolické stavy. Z těchto a mnoha dalších důvodů opouští řada profesorů Vysoké učení Karlovo, které tak ztrácí na kvalitě. Životní pohodu Jana Kampana navíc velmi negativně ovlivní smrt jeho mladé a milované ženy (ve skutečnosti byl ženatý dvakrát a druhá manželka jej přežila), takže se stále více a více uzavírá do sebe, veškeré svoje síly dává svému poslání universitního rektora, a lásce ke svému malému synovi Jiříkovi.⁸⁶

Pnutí mezi katolickými a protestantskými kruhy se stupňuje. Vyvrcholením, pro našeho hrdinu osudovým, je příkaz arcibiskupa Lohelia ke zboření evangelického kostela ve Hrobech, broumovský opat následně uzavírá evangelický kostel v Broumově. Tato dvě rozhodnutí vyvolají zvýšení iniciativy katolických stoupenců, kteří usilují o zrušení evangelických stavů v Karolinu. Politická situace se vyhrotí natolik, že

⁸⁶ WINTER, Zikmund. *Mistr Kampanus*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956.

nekatoličtí stavové provedou známou (druhou) defenestraci – vyhodí z oken pány Slavatu a Martinice (autor zde detailně líčí, vpravdě reportážním způsobem, jak se celá exekuce odehrála, uvádí i jména některých zúčastněných: Joachim Šlik, Thurn, Vilém Lobkovic, Budovec, Kaplíř a další), arcibiskup a Michna jsou zrůdným Mollerem včas varováni, defenestraci se vyhnou. Tímto počinem končí první díl Wintrova románu, ale počíná nejtragičtější část díla a jedna z nejčernějších etap českých dějin – stavovské povstání a následná třicetiletá válka s tragédiemi na Bílé Hoře a popravou sedmadvaceti českých pánů na Staroměstském náměstí. Následuje tvrdá rekatolizace Čech. První část končí modlitbou Kampanovou: „*Bože, buď nám přítomen a přivod' nás zase k vodám tichým*“⁸⁷, která však, jak je známo z dějin, zůstala nevyslyšena.

Od prvních kapitol druhého dílu románu je veškerá pozornost autorova napřena k událostem, které věští národní katastrofu. Čechy, tedy i Praha se hemží cizími žoldáky najímanými našimi stavy. Ti jsou v koncepci přístupu ke vzniklé situaci nejednotní. Svoje povstání zahájili 23. května 1618 druhou defenestrací, a po sesazení Ferdinanda II. hledali náhradu na český trůn. Po mnoha diskuzích se rozhodli jej nabídnout vládci historicky významného území v Říši, kalvinistovi, vůdci tzv. Protestantské unie Fridrichu Falckému. Ten po jistém zaváhání trůn přijal. (Jelikož tato skutečnost není v románu dostatečně vysvětlena, dovolíme si malý historický exkurs: Stavové měli původně na výběr ze tří kandidátů: Jana Jindřicha Saského, Karla Emanuela Savojského a Fridricha (Bedřicha) Falckého. Rozhodnutí dopadlo ve prospěch posledně jmenovaného. Byl sice kalvinista, což bylo náboženství odlišné od pojetí českých utrakvistů, ale v jeho prospěch hovořily úzké vazby na silné panovníky nekatolických zemí, především Anglie – byl zetěm krále Jakuba II. – a Severního Nizozemí. Jak již bylo řečeno, po krátkém váhání nabídku přijal a 4. listopadu 1619 byl korunován českým králem. Nemálo skeptiků jej označovalo za „zimního krále“, a jak se lze i z románu dozvědět, bylo tomu tak. Ihned po porážce na Bílé hoře, které ani osobně nebyl přítomen, prchá 8. listopadu 1620 do Vratislavi – vládl jeden rok a čtyři dny).

Ve druhé kapitole druhého dílu je popisován pompézní vstup budoucího českého krále na Hrad. Vívaly jej davy lidí, takže Winter oživuje toto entré doprovodnými komentáři přihlížejících: vedle pouze kritických, uštěpačných, namnoze nechutných poznámek Mollerových, i naději naznačujících glos Mistrů z Karolína i

⁸⁷ WINTER, Zikmund. *Mistr Kampanus*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, str. 248.

utrakvistických měšťanů. V závěru této kapitoly vyslovuje Friedrich i svoje heslo „*Diverti nescio*“⁸⁸(obraceti neumím), které v daném dějovém kontextu – po špatné zprávě z Bavorska- vyznívá velmi nevěrohodně. Jak se zakrátko ukáže, panovník se svého kréda dlouho nedržel. Poté autor barvitě popisuje poslední chvíle před střetem vojsk a vlastní bitvu na pláních Bílé hory u obory letohrádku Hvězda. Tyto chvíle Kampanovi líčí jeho bývalý student Knobelius. Čtenář se tak podrobně seznamuje se situacemi na bojišti, selháními velitelů žoldněřských vojsk, je líčeno podcenění tohoto střetu některými oddíly a jejich zbabělost (Uhři), na druhé straně statečnost mnoha českých pánů a jejich vojáků, hrdinské vzepření pana Šlika a jeho moravských pánů (které jak známo vstoupilo i do učebnic dějepisu). Poté jsou v románu líčeny už jen následky prohrané bitvy, rabování, hony na hlavní strůjce povstání, charakterová selhání mnohých Čechů, i perzekuce nevinných občanů.

Do koleje Karolína je nastěhována vojenská jednotka, které velí mladý francouzský důstojník Descartes (René Descartes – francouzský filosof, matematik a fyzik. Od roku 1619 byl ve službách Maxmiliána I. Bavorského; zda se přímo zúčastnil bitvy na Bílé hoře, není doloženo), který se v krátké době spřátelil s Janem Kampanem. Při společných procházkách s nevolí přihlíží drancování Prahy. Snaží se moudrému, ale velmi naivnímu Mistrovi Vysokého učení objasnit podstatu českého problému: „*Vím dobře, že obecný žoldněř je člověk pokažený, lupič, zvíře ... a to bude vždy na obou válčících stranách stejno.... probudilo se v nich zvíře plaché, a taky jako zvířata plachá křičí utíkající. ... A proč váš král se nebránil v městě, jedinou bitvou nebylo přece vše ztraceno!*“⁸⁹ Jasně poukázal (v rámci prezentace i dalších svých názorů) na hlavní příčiny porážky „našich“ vojsk – názorová nejednotnost stavů, neshody v nájemné armádě, nezájem krále.

To už byla v zemi dočasně předána vláda. Zemským místodržícím je Karel I. z Lichtesteina, jeho pravou rukou novopečený hrabě Pavel Michna z Vacínova (syn řezníka, což bylo často cílem ne neoprávněných narážek). Ten nechal ustanovit svým hlavním sekretářem Morella, tehdy již Mistra, který byl zároveň hlavním udavačem v honu na „viníky vzpoury“. Jan Kampanus měl při stupňujících se represích na mysli jen blaho university. Myslíme si však, že svojí naivitou, důvěrou v dobro, v pravdu, která

⁸⁸ WINTER, Zikmund. *Mistr Kampanus*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, str. 279.

⁸⁹ Tamtéž, str. 327.

by měla vítězit, prokazoval mnohdy svému okolí medvědí služby (uvedeme pro příklad, že v dobrém úmyslu prozradil rodinu Mistra Jessenia a dalšího z později popravených).

V další části pak autor dojemně popisuje Kampanovo loučení s vězni ve Staroměstské radnici den před popravou. V této zajímavé fázi románu je čtenář krátce seznámen s většinou odsouzených českých pánů, ze kterých asi nejvíce zaujme rozhovor s bývalým rektorem Jesseniem a s p. Budovcem. Mnohý si jistě všimne vizionářské repliky Mistra Jana Jesenského – Jessenia, která je adresována Kampanovi: „*Tys jako obránce Karlovy akademie jen svou láskou silný, ale láska tady nezvítězí – proti tobě a akademii vidím státi ohromnou moc, která, bojím se, školu i tebe rozdrtí, bojuješ boj nerovný!*“⁹⁰

Dále utkví v čtenářově paměti, zvláště při konfrontaci s nedávnou minulostí (1938, 1968), slova Václava Budovce: „*domine rector, vy jste o tom se mnou kdysi mluvili, že Čechové vždy pochodili špatně, když spoléhali na jiné, na cizí - ... teď vím, co jsme měli učiniti a čeho se varovati, naši potomci budou musiti z historie více se naučiti nežli my.*“⁹¹ Dále pak je popisována hrůzná krvavá exekuce, vlastní poprava českých pánů 21. 6. 1621 na Staroměstském náměstí, jak ji vidí autor románu očima hlavního hrdiny z ochozu věže Týnského chrámu.

V dalším průběhu vypravování lze sledovat, jak se stupňují persekuce lidu podobojí tak, aby vše směřovalo k jednomu jasnému cíli: provést definitivní rekatolizaci země. V prosinci se s Prahou smutně loučí utrakvističtí kněží, kteří pod pohrůžkou trestu smrti musí do několika dnů opustit zemi. Při loučení Mistra Kampana s nimi padne zmínka, že mezi emigranty je dívka Dorotka, která „je snoubena“ bratru Amosovi Komenskému, mladému knězi a učiteli, který se zabývá novými metodami učení. V rámci vítězného tažení katolické strany jsou Karolinu zkonfiskovány cenné listiny, včetně té, která potvrzovala založení university 7. dubna 1348 (také Aurea Bulla – Zlatá bula). Brzy nato museli představitelé university odevzdat i pečeti a klíče od kolejí jednotlivých fakult. Jan Kampanus, který se domnívá, že tímto aktem je v podstatě Vysoké učení Karlovo zrušeno, propadá stále hlubším depresím, nakonec se rozhodne vymoci si setkání s Lichnštejnem (dovolujeme si použít českou verzi psaní jména, jak to činí autor ve svém románu). To se mu povede. Od něho se dozví, že akademie zrušena

⁹⁰ WINTER, Zikmund. *Mistr Kampanus*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, str. 416.

⁹¹ Tamtéž, str. 422.

není. „*Universitas Carolina není zrušena a nebude nikdy zrušena...*“, ale... „*povoláme do Karlovy akademie světské profesory*“ (jezuité školu údajně nechtěli) ... „*muže spolehlivé našeho katolického náboženství...*“⁹² Toto prohlášení místodržícího sice posilnilo Kampanovy naděje, nicméně mu přivodilo i další dilema: aby mohl dále učit na svoji milované škole, musel by konvertovat ke katolíkům. Byla to velká oběť, a spisovatel mistrně rozebírá psychický boj hrdiny mezi dvěma zly. Nakonec se rozhodne pro konverzi, sám sobě zdůvodňuje svoji volbu tím, že tak činí ne pro dobro svoje, ale pro dobro akademie. Navštíví Klementinum a oznámí své rozhodnutí jezuitskému rektorovi Koronioví. Ten s těžko skrývanou škodolibou radostí vyslechne slova kapitulace nejtvrďšího soka – Mistra Jana Kampana Vodňanského: „*Habeo in animo ad fidem catholicam convertere.*“⁹³ (mám v úmyslu přestoupit k víře katolické). Prvního listopadu 1622 je při ranní mši v kostele sv. Klimenta (Klementinu) přijat do „*lůna církve římskokatolické*“. Brzy poté pak přijde poslední a definitivní rána osudu: jezuité dostanou příkazem od panovníka převzít Karolinum, kde hodlají zřídit pouze fakultu právnickou a medicínu, „*u sv. Klimenta zůstane theologie a filosofie*“. Kampanus jako světský učitel, byť již katolík, na jezuitské filosofii učit nesmí, navíc je mu určeno, že se musí z Karolína vystěhovat. Po dlouhých niterných bojích se rozhodne pro sebevraždu, čin v této době málo vídaný. Následují nejsmutnější scény románu – loučení s malým synkem, s rodiči zesnulé manželky a odchod z tohoto světa po požití jedu.

„*A tak vešel v klid světa jiného člověk nešťastný. ... Patnáctého dne měsíce prosince slavně a poctivě pochován jest.... a páter Sidecius řeč měl pěknou.*“⁹⁴

⁹² WINTER, Zikmund. *Mistr Kampanus*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, str. 468.

⁹³ Tamtéž, str. 447.

⁹⁴ Tamtéž, str. 494 – 495.

8.3. Mistr Kampanus v literárně-historické reflexi

Cesta Zikmunda Wintra k sepsání velké epiky, kterou byl román *Mistr Kampanus*, byla dlouhá a na vědeckých základech v oblasti historie postavená. I proto hlavní beletristické autorovy práce byly vydávány až v prvních letech dvacátého století. Na počátku zmíněné cesty stáli někteří profesoři z pražské Filosofické fakulty Univerzity Karlovy, jejichž přednášky spisovatel navštěvoval. Původně student bohosloví se stal špičkovým historikem a historiografem, hlavně díky teoretické přípravě, kterou mu dal V. V. Tomek; právě tento vědec mu byl vzorem, když při svém pobytu v Rakovníku začal vedle svého povolání pečlivě studovat zdejší archiv. Zde byl Winter profesorem na gymnáziu (údajně výborným, dějiny vykládal bezprostředním, mnohdy improvizovaným způsobem, nebál se nových pedagogických přístupů, vynikal „výraznou mluvou strojenou až ke grotesce“⁹⁵, čímž překlentoval rozdíl mezi žáky a učitelem). Svým intenzívním studiem archiválií v Rakovníku a poté v Praze si prý dokonce přivodil závažné krční onemocnění.

Vzor Tomkův na Z. Wintra v počátcích byl dovršen po roce 1884, kdy spisovatel přesídlil do Prahy díky pozitivnímu vlivu vynikajícího historika, archiváře a pedagoga prof. Josefa Emlera. Velmi kladně se také v jeho vědeckém snažení odrazila spolupráce s kolegou ze studií Ant. Truhlářem. Zikmund Winter se díky úžasné pílì a možnostem studia v archívech pražských (po rakovnickém to byl především Archiv královského hlavního města Prahy a Zemský archiv) stal významným odborníkem na dějiny českých měst 14. až 16. století. Později svůj zájem doplnil o vrcholný středověk. Shrneme - li tedy jeho písemný odkaz, silně převáží vědecká literatura nad beletrií. První novelu napsal sice už v roce 1883 (*Nezbedný bakalář*), ale k tomuto žánru se poté vrací až v roce 1901 (*Krátký jeho svět*) v několika drobných prózách. „*Teprve na rozhraní století odváží se Winter setřásti se své novelistiky archivní prach a vytvářeti tragedie lidských osudů, ovšem závislé na poměrech XVI. a XVII. věku*“. Mezi jeho hrdiny „*potkáváme celé lidi s příběhy hned ironickými a hned elegickými. Jsou to postavy z masa a z krve, třeba často masa nečistého a krve velmi kalné...*“⁹⁶

I román *Mistr Kampanus* zachycuje oba dva výše zmíněné typy hrdinů; A. Novák jej ve svém článku charakterizuje jako nesentimentální a poněkud melodramatický, jako „*jadrné a syté dílo šedesátníkové*“.

⁹⁵ NOVÁK, Arne. *Zvony domova*. Praha, nakladatelství Novina Praha- Brno, 1940, str. 351.

⁹⁶ Tamtéž, str. 354.

Román vycházel nejdříve časopisecky ve dvou ročnících Zvonu (1906 – 07), knižně pak je poprvé vydán teprve v roce 1909 v nakladatelství J. Otty s krásnými ilustracemi Adolfa Kašpara (na ty si Jirásek musel počkat až v dalších vydáních svého *Temna*). Myšlenka, že pisatel zpracuje právě román o osudech pozdně renesančního básníka a učitele, a o počátcích barokizace Čech, nebyl dílem okamžikového nápadu. Winter se jí zabíral více než deset let. V úsilí dokončit nelehké dílo byl podporován mnoha svými přáteli, mj. Thomayerem, K. V. Raisem a v neposlední řadě i Aloisem Jiráskem, v té době již slavným autorem historických próz. Ten vzpomíná, že Winter při kompletování materiálů k *Dějům vysokých škol pražských* narazil v „zápisnici“ z porad profesorů univerzity na dva nepopsané listy pocházející právě z doby pobělohorské bitvy. Tato skutečnost jej údajně zaujala natolik, že se mezi svými přáteli stále častěji zmiňoval o Kampanovi a o tom, že se tyto dva „němé listy pokusí oživit“. K úpornější práci na dokončení díla paradoxně pomohly i dobové kritiky některých literátů z kruhu kolem modernistů (nejvíce snad články F. V. Krejčího), kteří tvrdili, že klasické pojetí historického románu (a la Jirásek, Winter, ale i Rais a další) je pasé, je překonáno. Nutno dodat, že jim a jejich představám právě Winter vyhovoval více než Jirásek. Ve svém doslovu k *Mistru Kampanovi* uvádí profesor university v Brně Antonín Grund, jak byl Winter osobně účasten na ději, a jak kampanovskou látku umělecky a lidsky spoluprožíval, vysvětluje autorské doznání na poslední stránce rukopisu: „*Skončeno ve čtvrtek 6. září 1906 za deset měsíců neustálého přemýšlení, velkého studia a rozčilujícího cítění.*“⁹⁷

Autor doslovu dále upozorňuje, že toto dílo je „dravě aktuální“ pro národ, který se nepoučil ani dvěma válkami. Osudy Kampanovy by měly být mementem pro vzdělance, kteří se domnívají, „...*že lze uniknouti tvůrčím osamocněním obecným potřebám celku a zákonům společenského vývoje.*“⁹⁸

Za nás chci podtrhnout, že děje popisované doby a pocity hlavního hrdiny jsou aktuální, že všudypřítomná bezmoc a beznaděj svírala i ducha naší země v době nedávno minulé. Jisté analogie bohužel nalezneme i v současnosti. Také dáváme zapravdu těm vzdělavcům, kteří jsou názoru, že národ spojí většinou až vyhocená dějinná tragédie. Vždy se najdou nějací Mollerové, ale naštěstí většina je těch, kteří v těžkých dobách stojí na správném místě.

⁹⁷ GRUND, Antonín. „Doslov“, in: Zikmund Winter, *Mistr Kampanus*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, str. 537.

⁹⁸ Tamtéž, str. 537.

8.4. Lingvální prostředky

V naší práci, která je zaměřená na román Zikmunda Wintra *Mistr Kampanus* jsme vycházeli z vydání Státního nakladatelství krásné literatury, hudby a umění z roku 1956 (Praha). Román opatřil poznámkami František Váhala, a je k němu použito doslovu Antonína Grunda. Autorem ilustrací je Adolf Kašpar. Tato kniha, podobně jako všechny předchozí, vycházela textově z druhého knižního vydání románu z roku 1911 (u J. Otty – Praha), vydání poslední ruky. Je to, v celkovém počtu vydání dvacáté třetí; je pořízeno dle edice v Národní knihovně. Oproti korigovanému 2. vydání bylo v textu provedeno jen několik úprav, např.: na *jejíchž dlažkách* místo na *jejíž dlažbách*; dvakrát v *témž dni* místo dvakrát *témdni*; jsou *otevřena dokořán* místo jsou *otevřena do kořen*.

V tomto díle jsou zachovány některé autorovy dublety (nebreč – nebřeč; kuchyňský – kuchynský; hedvábný – hedbávný), v podstatě bylo zachováno i autorovo psaní předložek s – z.⁹⁹

Změny byly provedeny především v interpunkci (přívlastky, přechodníkové vazby a citoslovenné výrazy), k některým drobným úpravám došlo u příslovenných spřežek, psaní Pánbůh místo Pán Bůh v některých konkrétních situacích; také psaní velkých písmen – boží, český bratr, Hrad pražský. Váhalovy vysvětlivky jsou velmi důležité i pro čtenářovu orientaci v historických skutečnostech, ať už se jedná o události, osobnosti, politické souvislosti, krátce řečeno přibližují komplexně historický kontext dobové problematiky. Tam, kde autor románu spoléhá na dobré znalosti čtenářského publika, poznámky osvětlují a často detailně řeší bílá místa konzumentů díla. Kupříkladu z hlediska lexikálního je třeba vysvětlit mnoho výrazů, které jsou pro dnešní generace již neznámými archaismy:

nešpory – odpolední pobožnost

nákladník piv – vlastník domu s právem vařit pivo

voškrdy – obavy

holomudec – člověk s holým moudím, pohlavím, nedospělý

oplecko – krátká ženská košilka, kryjící jen horní část trupu

⁹⁹WINTER, Zikmund. *Mistr Kampanus*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, str. 537, str. 88-378.

dámt' baňku – dám ti facku

fatkovat práci – odbývat

ožgera – opilec

troup – hlupák

kotec – kupecký stánek (viz dnešní pražská ulice V Kotcích)

list fedrovní – přímluvný, doporučující

mám jakoby vědmo – tušení, předtuchu¹⁰⁰

Vybrali jsme jen několik ukázek, v románu lze dobové výrazy počítat na stovky, byť u některých lze význam vytušit z kontextu, některé jsou v obecné mluvě zkomoleně užívány dodnes (v nářečích) především na venkově - viz výše: ožgera – dnes vožungr, vožgrunda (muž.). Také mnohá místní označení v hlavním městě by nic neříkala ani člověku „křtěnému Vltavou“ (rodilému Pražákovi):

- vápenice – v místech vyústění dnešní ulice K. Světlé do Národní třídy až naproti dnešnímu Slovanskému ostrovu
- kostel nejsvětější Trojice na Malé Straně – dnes Panny Marie Vítězné (naproti MŠMT)
- pivovar Sladkých – dodnes dům na nároží Perštýna (Husova x Jilská)
- Rožmberský dům – patrně dnešní Schwarzenberský palác (byl původně majetkem Petra Voka z Rožm.)
- Michnovský palác – dnešní Muzeum TV a sportu – Tyršův dům; plus stovky dalších zajímavých, mnohdy už málo známých pražských míst.¹⁰¹

Nutno také říci (již bylo uvedeno), že Winter skvěle ovládal latinu; ostatně ji vyučoval na Akademickém gymnáziu v Praze. Jeho dílo je proto přímo prošpikováno latinskými výrazy, citáty, dialogy... Sám Kampanus, obdivovatel Vergilia, Horátia a mnoha dalších římských poetů, psal coby renesanční básník své verše často latinsky. V

¹⁰⁰ WINTER, Zikmund. *Mistr Kampanus*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, str. 537, str. 11-232.

¹⁰¹ WINTER, Zikmund. *Mistr Kampanus*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, str. 537, str. 12-354.

románu se můžeme tedy setkat s latinou živou, a na rozdíl od Jirásků (bude ještě zmíněno ve srovnání) a dalších prozaiků zabývajících se historií, často a věcně používanou.

Z uvedených skutečností je jasné, že Wintrovy výrazové prostředky jsou velmi různorodé, často archaizované. Nejen v přímé či nepřímé řeči používá spisovatel zhusta přechodníků a mnohdy i složitých přechodníkových vazeb. Ze syntaktických zvláštností je možno se setkat i poměrně často s genitivem časovým (... „*Prvního dne listopadu měsíce o mši jitřní*“¹⁰²...), s přívlaskem shodným za jménem (skutečnost silně příznačná pro slovosled ve starší češtině). Možno tedy říci, že číst toto dílo, a Zikmunda Wintra vůbec, je spíše určeno pro náročnější auditorium, už proto, že autor doslova „tlačí“ čtenáře k velmi pozornému vnímání textu. Ten je značně sevřený, hutný, zvláště ve srovnání s rozvláchným líčením některých jiných stejně zaměřených pisatelů, např. A. Jirásků.

¹⁰² Tamtéž, str. 478.

9. POROVNÁNÍ

9.1. Komparace obou románů

První, co při srovnávání Jiráskova *Temna* a Wintrova *Mistra Kampana* vyvstane na mysl, je historické pozadí, které je kulisou oběma románům: rekatolizace Čech. Počátky reformy nalezneme v románu o tragickém osudu universitního Mistra a celé země, v prvních hmatatelných činech Tovaryšstva Ježíšova Ignáce z Loyoly, až po neskrývané inkvizitorské řádění v století sedmnáctém. Jezuitští misionáři byli posíláni do země kacírů - do Čech, hned krátce po svém založení jak svým zakladatelem, tak jeho nástupci. Museli však trpělivě vyčkávat, až doba pro jejich vystoupení na scénu uzraje, k čemuž dochází právě ve druhé dekádě sedmnáctého století. Tedy v čase, který nám přibližuje Zikmund Winter. V jeho románě, jehož děje se začínají odvíjet v roce 1612, jezuité vlastně svoji „spanilou jízdu“ našimi dějinami začínají. Přívrženci podobojí jsou s nadsázkou řečeno ještě chráněni „jakýmisi“ zákony, bulami, patenty. V této době již velmi symbolické, tedy chatrné záruky náboženských svobod de facto padají s pohnutými událostmi kolem roku 1620. Alois Jirásek pro svá líčení poté vybírá dobu o více než sto let pozdější, dobu kdy je jezuitská inkvizice na vrcholu slávy, už i proto, že prosadí svého „lži světce“ (jak jej nazývá F. M. Bartoš) Jana Nepomuckého. Domnívají se, že tak zcela vymýtí vzpomínky na M. Jana Husa a husitské hnutí vůbec. Z Jiráskova románu vycítíme konec všem iluzím o možnosti jakékoliv další náboženské tolerance; podobný pocit zmaru však navozují i poslední kapitoly díla o Janu Kampanovi. Snad, bez znalostí historických skutečností, by bylo možno beznaděj, vyzářující z tragiky doby a konce Wintrova hrdiny považovat za depresivnější. Ale vědomi si skutečnosti, že jezuitům v roce 1729 (konec *Temna*) již pomalu začínal „zvonit umíráček“, čtenářovo chmurné cítění může poněkud uklidnit. Je faktem, že mistrovský závěr Jiráskova díla, onen panoramatický pohled na „vítěznou“ Prahu, radující se ze svatořečení J. Nepomuckého, orámovaného pompézními oslavami katolické strany, může skutečně navodit náladu konce všech nadějí, ale historie tomu chtěla naštěstí jinak. Jak to s negativy, ale i pozitivy činnosti jezuitů na našem území ve skutečné konkrétní podobě bylo, se už asi nedozvíme. Zde se přikláníme k Bartošovu názoru ... „*Hlavní prameny, archívy církevní, tají dosud svá tajemství, a než budou otevřeny, zničí, jako se dělo zpravidla, listiny nejostudnější. Ne bez důvodu.*“¹⁰³

¹⁰³ BARTOŠ, F. M.: *Knihy a zápasy*, Praha - Husova československá evangelická fakulta, 1948, str. 207.

Ostatně podobných postupů jsme byli svědky i v době nedávné – po r. 1989 – jen nešlo o jezuitu. Takže úplně pravdy, jak to bylo s vrahy hrdinů Jiráskových (hajného Svobody a dalších), s okázaným pálením více jak 30 000 (doložených) škodlivých knih, se již nikdy nedobereme. Musíme navíc přihlédnout a přičíst Tovaryšstvu, že mělo lví podíl na smrti Kampanově, a také ať přímou nebo nepřímou vinu na smrtích či osobních tragédiích mnoha dalších lidí podobojí.

Alois Jirásek a Zikmund Winter (a nejen oni) dávají tak možnost prostřednictvím svých románů nahlédnout do velmi neutěšené doby naší historie, do doby skutečného temna. Přítrž jedněm z viníků tohoto temna, jezuitského řádu, učinil až sám papež. Provedl tak z nutnosti očistit alespoň trochu římskokatolickou církev, neboť některé špinavé aféry řádu jí škodily. Jezuité byli vypuzeni z některých zemí západní Evropy, v roce 1773 i z Čech. Netrvalo však dlouho a řád byl slavnostně obnoven, i když jeho další a i současná činnost je jistě „bohulibější“ než tomu bylo před více než dvěma stoletími.

Zamyslíme – li se nad jednáním hrdinů, jak je představují oba spisovatelé, lze těžko rozhodnout, zda hlavní postavy románů vytvořili autoři pro dotvoření historické kulisy, pro lepší a pro čtenáře jednodušší definování doby, nebo jestli tito hrdinové jsou dílotvornou prioritou, a sama doba si je formuje. (Šalda se často ve svých kritických statích zamýšlel nad tím, co je „ prius a co posterius“ jím sledovaných děl). Tady bude pravděpodobně dobré se držet doktríny, že doba potřebuje svého hrdinu, stejně jako naopak. V Jiráskově románu, a tady se domnívám, že se ve spisovatelově případě skutečně jedná o klasický velký román „walteroscottovského“ typu (jeho předchozí prózy byly většinou rozsáhlé kronikářské cykly, popř. romány krátkého rozsahu), objevuje široká škála hrdinů „jednajících“. Byť jsou to jen jakési symbolické vzpoury – jednání, vzepření se stávajícímu osudu (v případě *Temna* třeba „jen“ emigrací či tajnými bohoslužbami), ale hrdina se snaží běh doby, když ne zvrátit, tak alespoň přibrzdit. Na osudech některých svých hrdinů zhmotňuje Alois Jirásek historické události v jejich reálné podobě. Winter pak používá toku dějnotvorných osudových chvil národa, ty pak „dotvářejí“ jednajícího hrdinu, v našem případě víceméně „nehrdinského hrdinu“, který je právě tokem dějin smýkáán a jeho směr není schopen usměrnit ani odvrátit. (Myslíme si však, že veškeré toto rozvažování je pouhá filozofická úvaha o známém „vejci a slepici“; názorů je mnoho).

Obě díla jsou napsána historií – prozaiky, jejichž fabulační formy a stylistické prostředky byly různé, stejně tak jako východiska k psaní beletrie. Zatímco Z. Winter použil k interpretaci prózu – povídku či román využil jako potřebu vyjádřit se i jinak, než jako historik/vědec, u Aloise Jiráska tomu bylo právě naopak. Byť historii stejně jako jeho přítel vystudoval a vyučoval ji na gymnáziích, cítil se především beletristou. Doplňoval ji vhodnými historickými znalostmi a fakty, které chtěl zdokonalit k preciznímu prozaickému vyjádření. Už proto možno říci, že Winter svoje beletristické entrées odkládal a své povídky začal psát až o mnoho let později než jeho přítel Jirásek. A teprve po Kampanovi se mu dle A. Nováka daří pevně „uzavřené a jednotné“ prozaické celky.¹⁰⁴

Jan Frič ve své monografii o Jiráskovi píše: „*Sloh Jiráskův, jenž u nás platí za klasický a vzorně český, je zřetelný, jasný, v průzračnosti myšlenek a jednoduchosti skladby všemu lidu obecnému přístupný, všem vrstvám srozumitelný a pochopitelný...*“¹⁰⁵ Dále Frič píše o tom, že autor *Temna* se úzce přidržuje lidové mluvy, čímž „...*nabývá milé nenucenosti a prostoty, která ... - razí si cestu přímo k srdci čtenářovu.*“¹⁰⁶

Těžko komentovat tuto charakteristiku romanopiscova stylu, víme-li, že se jedná o názor prakticky již sto let starý (1921). Pochází z doby, kdy Jirásek byl na vrcholu obliby, a to už vůbec nepřihlížíme ke skutečnosti, že J. Frič byl kritikem spíše konzervativním. Jeho názor nekorespondoval s náhledy mnoha dobových kritiků, kteří spíše vzhlíželi k pojetí modernějších přístupů, a to v historické próze obzvlášť. Těžko říci, a tady si dovolíme vycházet z vlastních zkušeností se čtenářskou obcí (dotazování na školách při praktických výstupech), zda by byl Jirásek čten dnes jako v době do nešťastných padesátých let. Myslíme, že bohužel ne, rozvláčnost a Fričem obdivovaná „vzorná českost“ je pro současné čtenáře, i ty dříve narozené, již nejspíš pasé. Navíc je zde třeba říci, že nejmladší generace čte už pramálo, tím spíše ne rozsáhlé prózy Jiráskovy.

¹⁰⁴ NOVÁK, Arne a kol. *Přehledné dějiny literatury české*. Olomouc, nakladatelství Atlantis, 1995.

¹⁰⁵ FRIČ, Jan. *Život a dílo Aloise Jiráska*. Praha: nakladatelství Gustava Voleského, 1921, str. 91.

¹⁰⁶ Tamtéž, str. 91.

Zdálo by se tedy, že věcný, sevřenější styl Wintrův by měl poznání chtivého čtenáře lákat více. Třebaže oba romány byly vydány v rozmezí několika málo let (Z. W. 1909 – A. J. 1915), a oba pojednávají o příčinách dění před Bílou horou a po ní – jsou v podobě vstřebávání historických skutečností čtenáři dosti odlišní: vadí-li jim u Jiráska rozvleklost líčení, cítí se v případě Wintra přímo zavaleni fakty z naší historie. Navíc číst podobnou literaturu, znamená pro nejmladší generaci nebýt dostatečně „in“. I proto vidíme budoucnost popisovaného typu historického románu značně skepticky.

Další důležitou skutečností při srovnávání románů je to, že Winter pracoval pomaleji. Patrně to bylo ovlivněno jeho odpovědností k historickým faktům, ze kterých ve svém díle vycházel. Tuto skutečnost je možno doložit už např. tím, že svůj román přímo zaplavuje množstvím postav, často odbočuje do jejich mikropříběhů, které se pak sbíhají jako potůčky do velkého toku – onoho makropříběhu, bělohorské epizody dějin. Navíc téměř všechny jeho postavy jsou historicky doložitelné. Autor se tak dostává, jak již zde bylo několikrát v jiných souvislostech uvedeno, do jisté nevýhody; v podstatě si vynucuje daleko větší čtenářovu pozornost než Jirásek, protože k plnému pochopení některých dobových skutečností je třeba dohledávat i v odborných materiálech či alespoň v odkazech. Teprve ty pak onu literární postavu přiblíží, popř. vysvětlí její jednání, souvislosti a též objasní i celkový historicko-politický kontext společnosti. Ne že by se Alois Jirásek podobným tvůrčím problémům vyhýbal, to ani nelze, ale je vidět, že má dar snadněji fabulovat složité děje. Čtivost jeho děl pro dějepisně znalého člověka není problém, ale pro čtenářské auditorium v historii méně zběhlé, méně vzdělané, by se už mohla vyskytnout potíž, kterou ale J. Frič nepřipouští.¹⁰⁷

Velmi prozaicky vysvětluje rozdíly mezi dvěma spisovateli J. Janáčková ve své předmluvě k vydání *Mistra Kampana* z roku 1974, kde říká, že „protagonisty Jiráskových próz jsou lidé, kteří žijí uskutečňováním velké dobové ideje a dostává se jim za to satisfakce. Naproti tomu Kampanus se cítí cizincem ve své době a svůj pokus začlenit se do společenského pokusu se mu nedaří“¹⁰⁸ My bychom řekli, že se ani moc nepokouší. A neúprosný mlýn historie jej semele, hrdina poté nachází jediné východisko – sebevraždu. Autorka předmluvy lakonicky konstatuje: „Odlišné pojetí nese odlišné ztvárnění.“ Myslíme, že tato větička shrnuje vše vyřknuté. A stejná autorka

¹⁰⁷ FRIČ, Jan. *Život a dílo Aloise Jiráska*. Praha: nakladatelství Gustava Voleského, 1921.

¹⁰⁸ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. „Předmluva“, in: Zikmund Winter, *Mistr Kampanus*, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956.

ve své monografii o Jiráskovi připomíná, že velký přítel Wintrův jej snad jako první hodnotí veskrze pozitivně. Jirásek, coby romanopisec známý evokací dob pro náš národ důležitých (v pozitivním i negativním slova smyslu). Spisovatel, který se držel kompozice, jejíž osou je postava, spisovatel, kterému literární kritikové kolem modernistů stále více a více předhazovali rozvleklost a „nedostatek architektonické kázně“, otevřeně a vehementně pochválil uzavřenost výstavby Wintrova románu. Tvrdil, že dílo je románem postavy, a že i nejdůležitější události vnímá pouze očima svých hrdinů (viz Knobeliovo líčení bitvy na Bílé hoře). Autorka dále píše, že se „*ujal (Jirásek) přítelova románu ve snaze objasnit ho jako experiment se všemi riziky, které s sebou toto vykročení neslo.*“ Zároveň konstatuje, že se ale z Wintrova díla poučil, a následně napsané *Temno* korunovalo celé jeho předchozí dílo, „zastínilo všechno“ co Jirásek o pobělohorské rekatolizaci napsal. Je známé, že kritici klasického typu románu měli blíže k Wintrovu pojetí. U onoho Jiráskovsko – Balzakovského typu jim snad nejvíce vadil všudypřítomný, vševědoucí a vše usměrňující vypravěč, ale čtenářská obec se jejich některým pokusům o nový typ románu (např. Šaldům pokus) nepřiklonila.¹⁰⁹

U obou spisovatelů nemůžeme neocenit mistrovský způsob líčení některých událostí, dovolíme si to nazvat uměním zachycení okamžikového detailu. Wintrovo podrobné popisování (v románu zprostředkované Knobelielem) bitvy na Bílé hoře je tak plastické. Čtenář přímo hmatatelně cítí svoji přítomnost v centru bojů. Je třeba si uvědomit, že v 17. století se krom obory Hvězda v místě rozprostírala jen pole, křoviska a řídké lesy. Vesnička Bílá Hora čítala jen pár chalup (ještě v 60. letech 20. století musela tramvaj číslo 2 do konečné stanice v této vesnici překonat více než půl kilometru prázdné rozlehlé pláně). Výstavné čtvrti Petřiny, část Břevnova, Motola a další neexistovaly donedávna. Hrůzný zážitek bitevní vřavy a všudypřítomné smrti, při uvědomování si rozsáhlosti mohutnosti bitevního pole, je tak dokonán, a spisovatelovo vpravdě reportážní líčení vtáhne čtenáře do centra dění. Stejně tak realisticky (snad možno říci naturalisticky) je líčeno „velké theátrum“ na Staroměstském náměstí. Zde se autor nevyhýbá ani některým, až krutě morbidním scénám, které poněkud zjemňuje výpustkami (také dočasnou ztrátou vědomí přihlížejícího Kampana). Popis hrůzy je směřován tak, aby si jej čtenář vryl do paměti. Ještě jedna reportážní sonda do historie: strhující popis defenestrace. Je až fascinující jakých detailů autor neopomine použít

¹⁰⁹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. 1. vydání, Praha, Melantrich, 1987.

k zvýšení autentičnosti scény: při vlastní exekuci se Martinic z posledních sil drží rámu okna ..., „*Ale neuvisel nadlouze. Pažbou pistole udeřen v ruku, sletěl...*“¹¹⁰ Zdánlivý detail, ale právě takovéto drobnosti dodávají velkým spisovatelům punc ryzosti a jejich dílům jedinečnost. Alois Jirásek se ve své práci až natolik neubírá cestou podrobných líčení drobných událostí či scén, spíše směřuje k širokému pohledu na problém a zhmotňuje až velkolepý výsledek mikropříběhů v díle. Přesto např. při popisu kázání pátera Koniáše v Dobrušce až mrazí. Zvláště uvědomíme-li si dopadu jezuitova vystoupení na davovou psychózu lehce zmanipulovatelného shromáždění velmi prostých lidí. Ve čtenáři tak zcela určitě vyvolává hrůzný a neméně plastický zážitek jako u líčení autora *Mistra Kampana*.

Winter, jak již bylo výše uvedeno, zahrnuje ve svém díle čtenáře fakty, někdy natolik podrobnými, že se v nich člověk ztrácí. Přestože dílo je doplněno v případě mnou použitého vydání stovkami odkazů, vysvětlivek, překladů latinských výrazů a dialogů (těch Winter, vynikající znalec latiny, na rozdíl od Jiráskova používal velmi často), nelze román číst s chabými či dokonce nulovými znalostmi historických reálií. V tomto případě, jistě k užítku čtenářského publika, nezatěžuje Jirásek tak masívním závalem podrobností. Jednak *Temno* psal již jako zkušený matador historické prózy, znal dobře možnosti některých čtenářů, psal tedy tak, aby si dílo mohl přečíst i člověk s menší zběhlostí v historii, každý „z lidu obecného“ (viz Frič). Myslíme si však, že tímto nahrával dobové kritice (zvláště modernistům), která Jiráskovský typ románu víceméně dehonestovala.

Dovolíme si zmínit vysoké schopnosti obou spisovatelů „pronikat do hlubin hrdinovy duše“. Vnitřní duševní boje Jana Kampana jsou Zikmundem Wintrem popisovány tak zevrubně a mistrovsky, že psychoanalytické sondy některých spisovatelů přímo se zaměřujících na tento typ prózy, se jeví proti Wintrovým poněkud povadle. Niterné pochody odehrávající se v Kampanovi v závěru díla, jeho bezmoc, všudypřítomný zmar, pocit z nedokončení životního díla atd., se dokážou přenést i na čtenáře a vyvolávají v něm stejné pocity. V tomto románu se jedná o marný boj jedince vzepřít se realitě. Jirásek pak ohromí panoramatičností záběru, ve kterém zhmotňuje pocity obou stran: dočasné vítězných katolíků (jezuitů) a poražených protestantů. A

¹¹⁰ WINTER, Zikmund. *Mistr Kampanus*, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, str. 217.

snad jen v poslední kapitole, jakémsi epilogu románu, nechává pak čtenáři jiskřičku naděje na nějaké lepší budoucí.

V závěru této kapitoly - Porovnání - si dovolíme ještě zmínit filmové inscenace románů. Krátce se pozastavíme u skutečnosti, jaký prostor dostali autoři našich románů v moderních médiích - na plátnech kin nebo na televizních obrazovkách. Zatímco dle předloh děl Aloise Jiráska bylo zfilmováno prozaicky řečeno „co se dalo“, u Zikmunda Wintra je tomu naopak. Film *Temno* Karla Steklého z roku 1950 nese všechny škodlivé znaky kinematografie této doby. Utkvěl v paměti mnoha divákům, u některých jistě změnil stanoviska na popisovanou dobu, což bylo určitě jedním z cílů. Zvláště, zde skutečně řádící jezuité byli dobově schematizováni, vybraní představitelé postav, herecké přístupy, světelné (z hlediska dnešního pohledu ještě dosti primitivní) efekty. Vše bylo cíleně zdeformováno, vše nahrávalo době již tak dost zruďné. Snad některá zfilmování *Lucerny* a televizní seriál *F. L. Věk* (po dlouhou dobu trezorový), se dobovému schématu víceméně vyhnuly. Avšak poslední díly *F. L. Věka* byly již rozvleklé, a divácký zájem se údajně otupoval.

Dílo Zikmunda Wintra tolik pozornosti jako Jiráskovo u režiséřské obce nevyvolalo (ostatně není tak mohutné a poměrně snadno uchopitelné). Zfilmovány byly jen povídky *Rozina sebranec* (1945 – Otakar Vávra) a rozmarný *Nezbedný bakalář* (1946 – též Otakar Vávra) s nezapomenutelným hereckým výkonem Zdeňka Štěpánka v hlavní roli. *Mistr Kampanus* se zatím dočkal jen televizní inscenace, kterou režíroval v roce 1993 Zdeněk Sirový, v hlavní roli se představil Václav Postránecký. Kampanovskou látku však zatím filmově nikdo nezpodobnil, a musíme se přiznat, že z našeho pohledu by to asi byl velmi nelehký úkol. Tomuto dílu by možná „slušel“ více televizní seriál.

10. ALOIS JIRÁSEK A ZIKMUND WINTER V DIDAKTICKÉ ANALÝZE

10.1. Obsahová analýza vybraných řad čítanek českého jazyka pro druhý stupeň ZŠ a SŠ

Obsahová analýza je výzkumná technika pro skutečný, systematický popis objektivně stanovitelných vlastností toho, co je obsahem komunikace. Zjišťuje obsah sdělení, jeho autora, záměr a předpokládaný účinek na příjemce. Předmětem obsahové analýzy bývají různé texty, ale také rozhlasové či televizní vysílání. Využívá se též v literární vědě k určení autorství nebo analýze jasnosti textu, v sociologii k výzkumu politické komunikace, v psychologii ke zkoumání slovní zásoby a v mnoha dalších odvětvích. Výhodou této analýzy je, že texty jsou k dispozici po dlouhý časový úsek.¹¹¹

Tento rozbor je buď kvalitativní, nebo kvantitativní. Pro kvalitativního badatele znamená obsahová analýza zaměření se na to, jak text vystihuje realitu. Naopak kvantitativní výzkumník se orientuje na to, zda text obsahuje pravdivá nebo nepravdivá tvrzení.

Výhody obsahové analýzy:

- Umožňuje rychlý přístup k datům, která by jinak byla těžko získatelná.
- Informace nejsou vystaveny zkreslení.
- Subjektivita badatele nehraje roli ve vztahu k informacím, které jsou v textu obsaženy.
- Pomáhá identifikovat časově vzdálené události.

Nevýhody obsahové analýzy:

- Výběr dokumentů podléhá subjektivitě badatele.
- Dokumenty mohou obsahovat původním výzkumníkem nepřesné informace.
- Interpretace bývá někdy velmi složitá a též časově náročná.¹¹²

¹¹¹ JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník* 1. vyd. Praha - Portál, 2001, str. 269

¹¹² SKUTIL, Martin. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství* 1. vyd. Praha - Portál, 2011, str. 96

Aby byla obsahová analýza úspěšná, je třeba stanovit jednotku. To lze čtyřmi základními možnostmi.

1. **Slovo nebo symbol** - rozložení komunikátu na jednotlivá slova, která sestavujeme do předem připravených skupin - tzv. kategorizujeme.
2. **Téma** - nějaký výrok nebo tvrzení.
3. **Osoba** - konkrétní osobu nebo osobní zkušenost.
4. **Odstavec a položka** - do připravených kategorií skládáme větší celky.¹¹³

Za jednotku jsem si stanovila osobu – Aloise Jiráska a Zikmunda Wintra

10.1.1. Kvantitativní obsahová analýza

Kvantitativní obsahová analýza je velmi používaná metoda, kterou lze aplikovat i pro analýzu vědeckých článků. Hlavním cílem této metody je rozčlenění a kódování textu pomocí stanovených analytických skupin. Někdy tato metoda bývá zařazována mezi pozorování a měření. Kvantitativní obsahová analýza může být často nazývána jako kvalitativně-interpretativní analýza, která nezahrnuje jen listiny a části textu, ale i různá svědectví, která mohou sloužit k vysvětlení lidského jednání a chování.

Přeměňuje kvalitativně získaná data do kvantitativní podoby, aby bylo možno s nimi lépe pracovat. Stále je ale důležité udržet reprezentativnost analyzovaného textu. Závěry mohou situaci zjednodušovat tím, že uvažují pouze nad těmi věcmi, které lze klasifikovat a počítat, ale důležitých poznatků si už nevšímají. Využívání této, tedy kvantitativní formy obsahové analýzy samo o sobě nepřináší objasnění zkoumané problematiky, ale poskytuje numericky vyjádřený popis zkoumaných obsahů. Jako nejvýhodnější a žádoucí se mi tedy jeví užití smíšeného typu výzkumu, který prolíná kvantitativní a kvalitativní metodu dohromady.¹¹⁴

¹¹³ SKUTIL, Martin. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství* 1. vyd. Praha - Portál, 2011, str. 97-98

¹¹⁴ GULOVÁ, Lenka., ŠÍP, Radim. *Výzkumné metody v pedagogické praxi* 1. vyd. Praha – Grada, 2013, str. 140

10.1.2. Cíle a metody analýzy

Cílem této praktické části práce je:

- 1) Zjistit, zda a v jaké míře vybrané čítanky pro základní a střední školy obsahují ukázky děl Aloise Jiráska
- 2) Zjistit, zda a v jaké míře vybrané čítanky pro základní a střední školy obsahují ukázky děl Zikmunda Wintra

Obsah vybraných čítanek českého jazyka pro druhý stupeň základních škol (6. – 9. ročník), víceletých gymnázií a středních škol se schvalovací doložkou ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy budeme analyzovat a to z hlediska vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace. Dále se budeme zabývat podílem výskytu ukázek děl Aloise Jiráska a Zikmunda Wintra. V úvodní části se zaměříme na teoretické vymezení učebnicových řad jako takových, a na *Rámcový vzdělávací program*. Poté bude následovat samotná obsahová analýza čítanek. Abychom získali konkrétní údaje, prohlédneme každou čítanku určité řady a daného ročníku. Jestliže se objeví hledaná ukázka (Alois Jirásek či Zikmund Winter), rozebereme ji a následně okomentujeme, proč byl pravděpodobně tento úsek díla do čítanky umístěn. Rozebereme tedy čtyři učebnicové řady čítanek pro ZŠ a SŠ, které jsme si sami vybrali. Zvolili jsme takové, které podle našeho názoru a zkušeností jsou na školách v současnosti nejvíce používané. Po jejich didaktické analýze též zhodnotíme i čítanky vydávané před rokem 1989 – především z hlediska výskytu ukázek z děl Aloise Jiráska a Zikmunda Wintra.

Možné podtypy obsahové analýzy:

- Konceptuální analýza – slouží ke kvantifikaci přítomnosti určitého znaku a je vhodná zejména pro porovnávání jevů, např. výskytu téhož jevu v rámci více datových souborů – v mém případě výskyt jména A. Jirásek a Z. Winter v různých čítankách od různých vydavatelů.
- Relační analýza (sémantická) – na rozdíl od konceptuální nezaznamenává pouhý výskyt jevů, ale také se zabývá vztahy, které mezi nimi vznikají. Výsledkem této analýzy jsou sítě sdružovaných plánů, např. mapy rozhodnutí. Někteří autoři však zahrnutí relační analýzy pod obsahovou neschvalují.¹¹⁵

¹¹⁵ DVOŘÁKOVÁ, Ilona. *Obsahová analýza/formální obsahová analýza/kvantitativní obsahová analýza*. Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu. Plzeň – FF ZČU, 2010

10.1.3. Hypotézy

Stanovili jsem si tyto tři hypotézy:

- 1) Čítanky obsahují málo ukázek z historických románů.
- 2) V čítankách se nejvíce vyskytují autoři jako Karel Čapek, Jan Neruda, Božena Němcová, Karel Jaromír Erben.
- 3) V čítankách se objevují především čeští autoři.

10.2. Informace o čítankových řadách

- Fraus

Fraus je jedním z českých nakladatelství, jehož čítanky jsou schváleny MŠMT. Ve svých učebnicích se autoři zaměřují především na žáky, jejich zájem o učivo. Nejsou určeny k tomu, aby se z nich předčítalo či učilo nazpaměť. Obecně podporují nové didaktické postupy, například poskytují více prostoru pro procvičování a opakování nebo zahrnují cvičení na procvičení práce s textem a porozumění mu. Nakladatelství se samo propaguje jako tvořivý subjekt, který nechce vyvíjet encyklopedie, ale naopak se snaží žáky aktivizovat. Fraus má i velmi pozitivní přístup ke studujícím učitelům, kterým bezplatně poskytuje učebnice v rámci pedagogických fakult, ostatním zájemcům je ochotno zaslat vybranou řadu učebnic bezplatně na zkoušku na dobu jednoho měsíce. Zajímavostí jsou i internetové stránky nazvané Fred, jež spadají právě pod nakladatelství Fraus, kde jsou učitelům za uživatelský poplatek zpřístupněny materiály k výuce (různé obrázky, doplňovačky či pracovní listy). Čítanky jsou bohaté na ilustrace, jsou tematicky členěné, učí žáky hledat souvislosti a kladou důraz na mezipředmětové vztahy.

Na vývoji nové řady čítanek pro základní školy a víceletá gymnázia se podílely autorky PaedDr. Ladislava Lederbuchová, CSc. a Eva Beránková a mnoho dalších. Tato řada učebnic (učebnice, příručka pro učitele a samotná čítanka) vychází jako součást ucelené řady pro vzdělávací obor Český jazyk a literatura 6. – 9. ročník.

- SPN – Státní pedagogické nakladatelství

S učebnicovými řadami SPN se na školách setkáváme nejčastěji. Knihy jsou zpracovány v souladu s požadavky *Rámcového vzdělávacího programu* pro základní vzdělávání a schváleny MŠMT. Čítanky zpracoval Josef Soukal. Tato řada učebnic (učebnice, příručka pro učitele, pracovní sešit a samotná čítanka) vychází jako součást ucelené řady pro vzdělávací obor Český jazyk a literatura 6. – 9. ročník. Dělené tematicky, dlouhé ukázky poezie a prózy. V záhlaví je barevné odlišení pro lepší orientaci v textu a jsou doplněny barevnými ilustracemi.

- Nová škola

Učebnice jsou určeny pro základní školy a víceletá gymnázia. Zpracovány v souladu s požadavky *Rámcového vzdělávacího programu* a schváleny MŠMT. Čítankovou řadu zpracovala Mgr. Bc. Thea Vieweghová, pedagogická spolupráce Mgr. Marie Fejfušová. Jedná se o ucelenou řadu učebnic pro 6. – 9. ročník (učebnice, pracovní sešit, příručka pro učitele a čítanka). Jako doplněk je doporučována multimediální interaktivní učebnice.

10.3. Rámcový vzdělávací program

Dne 1. září roku 2005 vstoupil v platnost zákon č. 562/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (tzv. školský zákon), který zavedl do české vzdělávací soustavy nový systém kurikulárních dokumentů pro vzdělávání žáků od 3 do 19 let. Tento zákon reflektuje principy kurikulární politiky českého školství zformulované v Národním programu rozvoje vzdělávání ČR, který známe taktéž pod názvem *Bílá kniha*.

Kurikulární dokumenty mají dvě úrovně:

- státní (Národní program vzdělávání a *Rámcové vzdělávací programy*)
- školní (školní vzdělávací programy, které si jednotlivé školy vytvářejí samy)

Národní program vzdělávání definuje počáteční vzdělávání komplexně. RVP potom vymezuje závazné rámce vzdělávání v jeho předškolní, základní a středoškolské etapě a je tak jakýmsi vodítkem pro tvorbu vzdělávacích programů na jednotlivých školách. Všechny jmenované dokumenty jsou veřejně přístupné pro širokou veřejnost.¹¹⁶

¹¹⁶ Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online]. MŠMT: ©2013 [cit. 16.3.2017]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz>

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (dále jen RVP pro ZV), jehož součástí je vzdělávací oblast Jazyk a jazyková komunikace, jejíž obsah je naplňován mimo jiné i skrze učebnice českého jazyka, kterým se předložená práce věnuje, je nyní aktuální ve své upravené podobě z roku 2013. Jeho obsah je dělen na čtyři části. V první části A se věnuje vymezení RVP pro ZV v rámci systému kurikulárních dokumentů. V části B nalezneme stručnou obecnou charakteristiku základního vzdělávání a část C je nerozsáhlejší a obsahuje oddíl pojetí a cíle základního vzdělávání. Dále například definici klíčových kompetencí (KK) nabytých skrze toto vzdělávání, popis jednotlivých vzdělávacích oblastí (Jazyk a jazyková komunikace, Matematika a její aplikace atd.), soupis průřezových témat, mezipředmětových vztahů a rámcový učební plán. Poslední část D je pak věnována například vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami.

Obecně jsou *Rámcové vzdělávací programy* definovány na základě 4 charakteristik uvedených v dokumentech samotných. Tyto charakteristiky jsou následující:

- RVP vycházejí z nové taktiky vzdělávání, která zdůrazňuje klíčové kompetence, jejich souvislost se vzdělávacím obsahem a uplatnění získaných znalostí a zručností v reálném životě.
- RVP vycházejí z koncepce celoživotního učení.
- RVP formulují očekávanou úroveň vzdělání stanovenou pro všechny absolventy jednotlivých fází vzdělávání.
- RVP podporují pedagogickou samostatnost škol a profesní odpovědnost kantorů za výsledky vzdělávání.

Konkrétně RVP pro základní vzdělávání je pak definován následujícími principy:

- navazuje svým pojetím a obsahem na RVP předškolního vzdělávání a je podkladem pro koncepci rámcových vzdělávacích programů pro střední vzdělávání.

- vymezuje vše, co je společné a nepostradatelné v povinném základním vzdělávání žáků (včetně vzdělávání v odpovídajících ročnících víceletých gymnázií).
- specifikuje úroveň klíčových kompetencí, které by měli žáci získat na konci základního vzdělávání, vymezuje očekávané výstupy a učivo.¹¹⁷

10.4. Fraus

Čítanka pro základní školy a víceletá gymnázia – 6. ročník. Kapitola *Můj domov* – podkapitoly...a to je ta krásná země; Otec vlasti; Učitel národů; Národ sobě; Bejvávalo. Kapitola *Za dobrodružství* – podkapitoly – V nebezpečí; V zahradě, v lese, na horách. Kapitola *Nevšední příběhy* – podkapitoly – Ve škole, doma a mezi kamarády; Ve škole fantazie.

V této čítance pro šestý ročník se neobjevuje žádná ukázka od Aloise Jiráska ani Zikmunda Wintra.

Čítanka pro základní školy a víceletá gymnázia – 7. ročník. Kapitola *Můj domov* – podkapitoly – Chrám i tvrz; Svatý Václave; Žij pravdu; Běh na dlouhou trať. Kapitola *Bylo, nebylo* – podkapitoly – Odkud a kam; Byl jednou jeden; Ve zvířecím zrcadle; V cizí zemi. Kapitola *Co nás zajímá* – podkapitoly – O zvířatech a lidech; O sobě navzájem; Nápady literárního klauna; O našich dětech; O lidech a robotech.

V tomto ročníku čítanky se objevují ukázky Aloise Jiráska i Zikmunda Wintra. V podkapitole s názvem - Svatý Václave - se objevují tyto dvě ukázky: Alois Jirásek – Praporec svatého Václava a Blaničtí rytíři, které jsou *Ze starých pověstí českých*. Ukázka Praporec svatého Václava je doplněna o obrázek Svatého Václava, kterého namaloval Mikoláš Aleš.

„Praporec sv. Václava zmizel za bouří, jež stíhaly naši vlast, a není paměti, jak za své vzal, za které doby. Jen pověst těší, že je ve vlasti v hrazeném kostelíku vrbčanském v pevném sklepení na mramorovém stole. Ale v šero té kobky, jímž svítí zlatý hrot svatého praporce, zaléhá shora ohlas bitevních zpěvů „Hospodine, pomiluj

¹¹⁷ Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online]. MŠMT: ©2013 [cit. 16.3.2017]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz>

ny“ a „Svatý Václave, vojvodo české země“ a svědčí, že potomci nezapomněli, že živa v nich odvaha a že neustanou zápasiti pro právo této země a pro jazyk otců.“¹¹⁸

Vedle ukázky Blaničtí rytíři se objevuje též otázka mířená na žáky – Víte, kdo je autorem symfonické básně Blaník? Žáci by si měli rozpomenout na hudební výchovu a Bedřicha Smetanu a jeho šestidílný cyklus Má vlast.

„V rozhodnou chvíli se Blaník otevře, rytíři v plné zbroji vyhrnou se z hory a svatý Václav jedá na bílém koni, je povede na pomoc Čechům a všechny nepřátele českého království ze země vyžene.“¹¹⁹

Pod oběma ukázkami jsou vysvětlena slova, která by žákům nemusela být srozumitelná – např. hodina nešporní – čas podvečerní pobožnosti (nešpor), zde večer

chlumy – zalesněné kopce

témě – temeno, vrcholek

lůno – vnitřek

duma – myšlenka, zamyšlení

trud – smutek

V podkapitole - Žij pravdu - se objevuje ukázka z díla Zikmunda Wintra: Podoba Husova. Úryvek pochází z výboru *Malé historie a třísky*. Je doplněn o ilustrace z Richenthalovy kroniky z 15. století – odsvěcení a vyvádění Jana Husa a Hus na hranici. Pod ukázkou je opět vysvětleno několik slov:

reformátor – člověk usilující o nápravu a změnu zdokonalením a dodržováním daných pravidel, církevní reformátor – usiluje o nápravu církve bez zpochybňování podstaty náboženství

kancionál – zpěvník církevních písní

„Typ Husův v 16. století ustálil se. Hus je obrostlý zašpičatělými, dlouhými vousy a vypadá ušlechtilé. Tak si ho národ v 16. věku představoval; toť český

¹¹⁸ LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Čítanka pro základní školy a víceletého gymnázia – 7. ročník*. Praha – Fraus, 2004, str. 24.

¹¹⁹ LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Čítanka pro základní školy a víceletého gymnázia – 7. ročník*. Praha – Fraus, 2004, str. 25.

reformátor, jak ho malovali naši předkové na oltáře a do kancionálů, ctíce ho za svatého mučedníka...“¹²⁰

V podkapitole – V cizí zemi – se objevuje ukázka opět z díla Aloise Jiráska: *Z Čech až na konec světa*. Úryvek pochází ze stejnojmenné povídky a je doplněn o nástěnnou malbu Příchod královny ze Sáby v chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře a o ilustraci Artuše Scheinera. Ukázka je dlouhá – celé dvě stránky, oproti jiným je na ni brán velký zřetel. Pod ní jsou vysvětlena slova, která jsou i pro nás mnohdy neznámá či si je potřebujeme zopakovat, jako např: Burgundsko – kraj v dnešní východní Francii

geldernský kraj – na pomezí dnešního Německa a Nizozemska

pan Lev – Lev z Rožmitálu a Blatné, diplomat na dvoře Jiřího z Poděbrad

kropíř – příkrývka rytířského koně

okol – prostor pro turnajové hry

Čítanka pro základní školy a víceletá gymnázia – 8. ročník. Kapitola *Můj domov a svět* – podkapitoly – Mozart a Praha; Dvořák v Americe; Cesty a návraty. Kapitoly *O bozích a lidech; Ve službě bohu, králi a dámě; Vyšla hvězda nad betlémem; Sen, láska a smrt; Šoa; Čtu, čteš čteme.*

V tomto ročníku se objevují ukázky pouze Aloise Jiráska a to v podkapitole – Mozart a Praha, kde je ukázka: Když Don Juan v Praze poprvé byl provozován z jeho díla *F. L. Věk.*, dále v kapitole - *Ve službě Bohu, králi a dámě* - je ukázka z Lucké války z knihy *Staré pověsti české* s ilustracemi Jiřího Trnky a v kapitole – *Sen, láska a smrt* – je úryvek *Libušina soudu*.

Ukázka *Když Don Juan v Praze poprvé byl provozován*, je doplněna ilustracemi Adolfa Kašpara, dále se u ní objevuje titulní strana pražského libreta z roku 1787 a plakát k provedení *Dona Giovanniho* z Nosticova divadla z roku 1794.

„Co tam na jevišti hráli a zpívali, o tom už nevěděla: hleděla na vše v blaženém vzrušení, nechávajíc ruku svou v ruce Thamově. A tak seděli oba vedle sebe jako u vidění, jako ve snách.“¹²¹

¹²⁰Tamtéž, str. 39.

Úryvek je doplněn o významy slov, např. choristé – sboristé

abbé – katolický kněz, který nezastával kněžský úřad

Václav a Matěj Kramerius – vlastenecký vydavatel prvních českých novin (Pražské poštovské noviny) a knih

hofmistr – správce

Ukázka z Lucké války je doplněna o lyrický text o bitvě na Tursku a písňový text Oldřicha Janoty. Opět jsou na konci úryvku slova na vysvětlení, např. kosmaté čepice – kožešinové, chlupaté čepice

svory – vodidla na psy spojená do jedné rukojeti

nikoho neživili – nešetřili život nikoho, tj. všechny zabíjeli

Ukázka Libušin soud pochází z pověsti O Libuši ze *Starých pověstí českých*, vedle úryvku se nachází otázka, zda žáci znají celou pověst o kněžně, a jak hodnotí její rozsudek a chování jejího staršího bratra. Je poměrně krátká, ale je v ní obsaženo to podstatné.

„Když Libuše vyslechla toho i toho a rozvážila při, když přednímu kmetu pak oznámila svůj nález a když kmeti, uváživše mezi sebou při a rozsudek, přisvědčili, ohlásila kněžna, jak nalezla za právo: že mladšímu se děje křivda, že jeho jsou role i meze.“¹²²

Pod ukázkou je pouze jedno slovo, které by žákům mohlo dělat problém, a to slovo pře, které je vysvětleno jako spor či hádka. Před ukázkou Libušina soudu od Aloise Jiráska bychom ještě zmínili úryvek Libušina soudu z *Rukopisu zelenohorského* – novočeská verze zlomku. Ten je doplněn o ilustraci Mikoláše Aleše.

Čítanka pro základní školy a víceletá gymnázia – 9. ročník. První kapitola *Můj domov a svět* – podkapitoly – Být indiánem; Být v Americe českým básníkem. Druhá kapitola *Za literárními památkami* – podkapitoly – Z renesanční literatury; Od renesance k baroku; Z literárního klasicismu. Třetí kapitola *Krásy je v pravdě* –

¹²¹ LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Čítanka pro základní školy a víceletého gymnázia – 8. ročník*. Praha – Fraus, 2004, str. 18.

¹²² LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Čítanka pro základní školy a víceletého gymnázia – 8. ročník*. Praha – Fraus, 2004, str. 134.

podkapitola – Realismus v literatuře. Čtvrtá kapitola *Moderna* – podkapitoly – Nová krása – Prokletí básníci, realisté, anarchisté; Světlo, barvy, vůně – Impresionismus; Stíny a tma – Naturalismus; Symboly světa a duše – Symbolismus a dekadence. Pátá kapitola – *Avantgarda* – podkapitoly – Osvobozená slova – Futurismus; Osvobozená obraznost – Poetismus a surrealismus. Šestá kapitola *Neklidné dvacáté století* – podkapitoly – O té první velké válce; Kříže, srpy, kladiva; O té druhé velké válce; Mezi lidmi. Sedmá kapitola *Čtu, čteš, čteme* – podkapitoly – Pohádky nepohádky; O lásce sladké a hořké; Příběhy strašné i směšné.

V tomto ročníku nalézáme pouze jednu ukázkou, a to od Aloise Jiráska z jeho díla *Filozofská historie* v podkapitole Realismus v literatuře. Úryvek je poměrně dlouhý a doplněn o různé ilustrace, např. Karel Purkyně – Portrét umělcovy choti, Vincent Morstadt – Pražský hrad.

„Metternich padl, cenzura zrušena a dovoleno zřízení národní obrany. Dne 15. března 1848 prohlášena konstituce. Zpráva o tom naplnila Prahu i veškeré království plesem a jásotem. Národní obrana či garda zřizovala se všude.“¹²³

Pod ukázkou se nacházejí slova, která by mohla být pro žáky nesrozumitelná, a proto jsou vysvětlena, např. domy z bratrské doby – tj. z doby Jednoty bratské z 16. století, tedy z doby renesanční

podsíň – podloubí

piarista – člen mnišského řádu piaristů, jehož hlavním posláním bylo vyučovat

Metternich – kancléř rakouského císaře, tvůrce koncepce policejního státu, zakladatel metternichovského absolutismu

¹²³ LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Čítanka pro základní školy a víceletého gymnázia – 9. ročník*. Praha – Fraus, 2004, str. 60

10.5. SPN – Státní pedagogické nakladatelství

Čítanka pro základní školy – 6. ročník. Kapitoly – Z dávných věků; Staré příběhy z Čech a Moravy; Křížem krázem – toulky, cesty, putování; Po stezkách odvahy a dobrodružství; Svět lidí a svět zvířat; Dětskýma očima; Maléry a patálie; Úsměvy a šibalství. Čítanka nakladatelství SPN nemá žádné podkapitoly. V tomto ročníku a kapitole - Staré příběhy z Čech a Moravy - se vyskytuje pouze Alois Jirásek: *Staré pověsti české* (vstupní text) a pověst, která se v nich objevuje - Durynk a Neklan. Zikmund Winter se v čítance nevyskytuje.

Na začátku úryvků se nachází stručný Jiráskův životopis. Dále následuje vstupní text Starých pověstí českých:

„Pojďte a poslyšte pověsti dávných časů. Poslyšte o našem praotci, o předcích, jak přišli do končin naší vlasti a usadili se po Labi i po Vltavě i po jiných řekách této země.“¹²⁴

Na konci ukázky jsou opět slova, která se v textu objevují a žákům je vysvětlen jejich význam, např. tvářnost – vzhled, plémě – zastarale kmen, rádlo – staré nářadí k orání...Pod textem jsou otázky, které odkazují na výňatek – např. jak Alois Jirásek pohlíží na naše předky, zda líčení našeho území při příchodu Slovanů odpovídá historické skutečnosti či jakým jazykem Alois Jirásek píše.

Následuje pověst Durynk a Neklan, která se vrací do časů, kdy probíhalo sjednocování slovanských kmenů na území dnešních Čech. V závěru vyprávění jsou opět slova na objasnění, která se v ukázce vyskytují, např: župa – kdysi územní správní okrsek; dát v požeh – zapálit, založit požár; jeseň – podzim; bradatice – široká sekera...a také otázky a úkoly, které se k textu vztahují, např. najít hlavní příčinu Durynkova tragického činu či určit pomocí historického atlasu místa, k nimž se vztahuje děj pověsti. Úplně na konci je opět medailonek Aloise Jirásky, kde jsou zmiňována i další díla a též jeho komentář ke *Starým pověstem českým*:

„Snažil jsem se oživit naši minulost, přiblížit k jasnějšímu názoru a porozumění.“¹²⁵

¹²⁴ SOUKAL, Josef. *Čítanka pro základní školy- 6. ročník*. Praha – SPN, 2013, str. 34

¹²⁵ Tamtéž, str. 39

Čítanka pro základní školy – 7. ročník. Kapitoly – V krajině her a fantazie; O přátelství a lásce; Staré příběhy – věčné inspirace; Nikdy se nevzdávej – souboje, prohry, vítězství; Jak jsem potkal lidi; S úsměvem jde všechno líp. V čítance se Zikmund Winter nevyskytuje a tento ročník obsahuje pouze jednu ukázkou, a to v kapitole Staré příběhy – věčné inspirace Aloise Jiráska a jeho pověst Faustův dům ze *Starých pověstí českých*.

„Starobylý ten dům stál na Skalce na konci Dobytčího trhu, v nároží proti klášteru Na Slovanech. Nikdo v něm už dávno, dávno časy neostával, a proto vypadal sešle a chmurně.“¹²⁶

Úryvek z této pověsti je poměrně dlouhý, na konci je opět slovníček významů slov, např. Dobytčí trh – dnešní Karlova náměstí; oslyšet – odmítnout, odbýt; táflování – obložení stěn nebo stropů dřevěnými deskami; trnož – příčka spojující nohy stolu nebo židle. Otázky a úkoly vztahující se k textu jsou nezbytnou součástí – jak studenta ovlivnil pobyt ve Faustově domě, proč si student nevážil toho, co mu dům poskytl... Čítanka zmiňuje i další autory, kteří psali pověsti – např.

Adolf Wenig: Staré pověsti pražské

Václav Cibula – Pražské pověsti, Nové pražské pověsti

Popelka Biliánová – Pražské pověsti

V učebnici si lze také přečíst o opravdu barvitě minulost, kterou má Faustův dům. Svědectví o něm podali Josef a Eva Hrubešovi v knize *Pražské domy vyprávějí...I*. V ukázce zmiňují přesné místo, kde stojí, jeho majitele, kteří se stále obměňovali a zvěsti, které braly na síle stále více. Uprostřed úryvku lze nalézt obrázek Faustova domu, který v současné době využívá z části 1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy a z části Všeobecná fakultní nemocnice. Na konci ukázky jsou opět otázky, které se vztahují k textu – např. vysvětlete rozdíl mezi pohádkou a pověstí, je v okolí vašeho města či obce nějaká stavba, která je opředena legendami atd.

¹²⁶ SOUKAL, Josef. *Čítanka pro základní školy- 7. ročník*. Praha – SPN, 2013, str. 96.

Čítanka pro základní školy – 8. ročník. Kapitoly – Nestárnoucí literatura; Z literatury 19. století; Smutky, strasti, svízele; Humor; Chvála jazyka; Jiné světy. V čítance pro osmý ročník se nevyskytují žádné ukázky z děl Aloise Jiráska ani Zikmunda Wintra.

Čítanka pro základní školy – 9. ročník. Kapitoly – Chvála vypravěčství; Naruby; Legendy českého divadla 20. století; Poezie; Písňe a písničkáři; Vize a fantazie; Osudy. Ani v tomto ročníku se nevyskytují žádné ukázky z děl Aloise Jiráska a Zikmunda Wintra.

10.6. Nová škola

Čítanka pro 6. ročník - základní školy nebo primy víceletého gymnázia. První kapitola - S podzimem do školy. Druhá kapitola - Vznik země a život v ní. Třetí kapitola - Život v pravěku a ve starověku. Čtvrtá kapitola – Zima. Pátá kapitola - Večer s moderní pohádkou. Šestá kapitola – Život v rodině a mezi lidmi. Sedmá kapitola – Já a moji kamarádi. Osmá kapitola – Místo, kde žiji. Devátá kapitola – Cesty za dobrodružstvím. Desátá kapitola – Prázdniny klepou na dveře. Do tohoto ročníku čítanky byly vybrány zajímavé příběhy s dětským hrdinou. Představen je žánr moderní pohádky, v knize jsou zařazeny pověsti z české minulosti, ale též různé historiky z jiných zemí, např. starověkého Řecka, Říma, Egypta či Indie. Z literárních žánrů je zastoupena např. povídka, román, pověst či mýtus. Čítanka je tematicky propojena zejména s dějepisem, zeměpisem a výchovou k občanství. Žáci se vhodnou formou seznámí se základními pojmy z literární vědy.

Kapitoly jsou pravděpodobně pojmenovány podle toho, aby žáky provázely celým školním rokem – čítanka začíná názvem – S podzimem do školy a končí – Prázdniny klepou na dveře. V tomto ročníku čítanky se objevuje ukázka pouze od Aloise Jiráska: O Bivojovi v osmé kapitole – Místo, kde žiji. Tato pověst pochází z Jiráskovy knihy *Staré pověsti české*.

„Bivoj vytrhl oštěp z poraženého a šlápl pravou nohou na štětinaté tělo hynoucího zvířete.“¹²⁷

Pod úryvkem se objevují úkoly, na které mají žáci odpovědět pomocí oné ukázky, nebo je sami vyhledat na internetu, např. na kterém místě se nacházelo

¹²⁷ VIEWEGHOVÁ, Thea. *Čítanka pro 6. ročník*. Brno – Nová škola, 2014, str. 149.

Libušino sídlo. Na konci je tabulka, která žákům definuje, co je to pověst, její druhy a kdo je nejčastěji psal a převypravoval.

Čítanka pro 7. ročník – základní školy nebo sekundy víceletého gymnázia. První kapitola nese název – O knihách kolem dokola. Druhá kapitola – Svět fantazie. Třetí kapitola – Cesta po Africe a Austrálii. Čtvrtá kapitola – Jen se směj. Pátá kapitola – Zvířata a lidé. Šestá kapitola – Bestsellery z knihovny. Sedmá kapitola – Na úsvitu dějin. Osmá kapitola – Cesta po Americe. Devátá kapitola – Nebojte se bát. Desátá kapitola – V zemi rostlin. Jedenáctá kapitola – Nepokojná doba. Dvanáctá kapitola – Cesta po Asii. Třináctá kapitola – Smrti navzdory. Čtrnáctá kapitola – Ty a já = my. Tato čítanka neobsahuje žádnou ukázkou od Aloise Jiráska ani Zikmunda Wintra.

Čítanka pro 8. ročník – základní školy nebo tercie víceletého gymnázia. První kapitola má název – Literatura doby pobělohorské. Druhá kapitola – Světová literatura 18. a 1. poloviny 19. století. Třetí kapitola – Národní obrození (konec 18. století – polovina 19. století). Čtvrtá kapitola – Světová literatura ve 2. polovině 19. století. Pátá kapitola – Od Májovců po Lumírovce. Šestá kapitola – Česká společnost ke konci 19. století. Sedmá kapitola – Barvy Ameriky. Osmá kapitola – Rakousko – Uhersko a velká válka. Devátá kapitola – Lidským životem krok za krokem. Desátá kapitola – Literární toulky Evropou. Jedenáctá kapitola – Prázdninové těšení. Podle našeho názoru jsou kapitoly velmi dobře pojmenované a nejen učitelům se podle této čítanky dobře učí, ale i žáci mají přehled, co je v čítance čeká.

V tomto ročníku lze nalézt ukázkou pouze od Aloise Jiráska z díla *Filosofská historie*, která se nachází v kapitole Česká společnost ke konci 19. století. Zikmund Winter se v čítance nevyskytuje. Úryvek je doplněn o ilustraci Adolfa Kašpara, dále o vysvětlivky ke dvěma slovům: aktuár – soudní písař a vagace – prázdniny. Opět se vyskytují otázky, které souvisí s textem – např. které společenské stavy revoluci schvalují atd.

„Dne 17. června vzdala se Praha. Vojsko vtrhlo do města a nastalo houfné zatýkání. Prve nežli se Praha vzdala a než došlo k těm smutným koncům, vrátila se pomoc litomyšlská.“¹²⁸

¹²⁸ VIEWEGHOVÁ, Thea. *Čítanka pro 8. ročník*. Brno – Nová škola, 2014, str. 62

Čítanka pro 9. ročník – základní školy nebo kvarty víceletá gymnázia. První kapitola – Zrod moderny. Druhá kapitola – Doba ismů (20. léta). Třetí kapitola – Jedna dvě, krize jde (30. léta). Čtvrtá kapitola – Válečná léta (40. léta). Pátá kapitola – Doba zatemnění (50. léta). Šestá kapitola – Dlouhá cesta ke svobodě (60. – 80. léta). Sedmá kapitola – Postmoderní světa. Osmá kapitola – Současný svět.

Kapitoly jsou opět velmi trefně a vhodně pojmenovány, kopírují dějinné události, a proto se v nich žák velmi dobře zorientuje. Jelikož naši zkoumaní spisovatelé patří do 19. století, tak jak už samy názvy kapitol napovídají, tak v tomto ročníku čítanky jsme nenašli ani Aloise Jiráska ani Zikmunda Wintra.¹²⁹

10.7. Tripolia (Fraus)

Toto nakladatelství bohužel již ukončilo svoji činnost. Jejich produkci však doprodává nakladatelství Fraus. Centrem ediční práce nakladatelství bylo vydávání dnes už klasických učebnic českého jazyka a literatury pro základní a střední školy. Čítanky a učebnice zpracovala výborná pedagožka a nakladatelka PhDr. Věra Martinková, CSc. Učebnice jsou opatřeny doložkou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky a splňují nejnáročnější odborné i didaktické požadavky. Svědčí o tom kantorské posudky předních českých lektorů, didaktiků i odborných specialistů. Na tuto čítankovou řadu se tedy také zaměříme, protože je i nadále hojně užívaná a chválená učiteli na středních školách.

Čítanky začínají vždy citátem či mottem nějakého spisovatele a kresbou samotné Věry Martinkové. Kapitoly jsou značeny číselně a obsahují řadu dobových dokumentů a ilustrací, které se k nim hodí, např. kapitola Pravěk má ilustraci Venuše z Lausselu ve Francii. Cenné jsou také přílohy a chronologické tabulky událostí. Každá kapitola je barevně odlišná a na konci každé z nich jsou otázky, úkoly a náměty nejen pro studenty, ale také pro učitele. V závěru čítanek lze nalézt obsah.¹³⁰

Čítanka 1 – první kapitolou je Pravěk – nepsaná slovesnost, nejstarší slovesné projevy. Druhá nese název Starověk, ten zmiňuje dějiny světové literatury od jejich počátků (Egypt, Mezopotámie, Indie) přes starověkou, včetně antické literatury (Řecko, Řím). Třetí kapitola – Středověk – mimoevropské civilizace, evropské civilizace, středověká literatura na našem území. Čtvrtá kapitola – Novověk – 1. část –

¹²⁹ VIEWEGHOVÁ, Thea. *Čítanka pro 9. ročník*. Brno – Nová škola, 2014.

¹³⁰ MARTINKOVÁ, Věra. *Čítanka 2*. Praha – Tripolia, 2001.

humanismus u nás i v Evropě, baroko, klasicismus a preromantismus. Česká literatura je zde zachycena od počátků až po Národní obrození.

Čítanka je uvedena mottem od Františka Hrubína - *Dřevo se listem odívá* a citátem z knihy od Josefa Jugmanna – *O klasičnosti v literatuře české*. Ukázky z děl Aloise Jiráska a Zikmunda Wintra se nevyskytují.

Čítanka 2 – je uvedena slovy Jana Nerudy. Všechny kapitoly v čítance mají též podkapitoly. První kapitola – Romantismus ve světových literaturách. Druhá kapitola – Romantismus a další literární směry v české literatuře 30. – 50. let. Třetí kapitola – Kritický realismus a další směry 2. poloviny 19. století ve světových literaturách. Čtvrtá kapitola – Česká literatura 2. poloviny 19. století. V této kapitole je podkapitola – Kritický realismus – ve které se nachází oba zkoumaní autoři – Alois Jirásek a Zikmund Winter.

V čítance jsou ukázky obou velikánů uvedeny pod hlavičkou – téma historické. Z Aloise Jiráska se objevují ukázky ze *Starých pověstí českých* – Blaničtí rytíři; *Proti všem*; *Psohlavci* a *Temno*. V úryvku Blaničtí rytíři jsou zvýrazněna slova, např. Blaník hora, do boje povolání atd. Na konci ukázky jsou pro studenty vysvětleny jejich historické souvislosti. Výňatek z románu *Proti všem* nejdříve shrnuje obecné informace o tomto díle a poté následuje samotný úryvek. To samé najdeme u práce *Psohlavci*, tam se též objevují nejdříve informace o díle samotném a poté ukázka.

„Dveře se otevřely, žalárník vešel a za ním dva vojáci po zuby ozbrojení. Jak je ženské shlédly, daly se do křiku a pláče a Hančí omdlévala. Kozina ji zachytil, objal jí, matku, pak děti; ty nejděle.“¹³¹

Čítanka demonstruje z románu *Temno* situaci, kdy na panství pana Lhotáka přijíždí jezuitští páteři za účelem nalezení nekatolických knih: *„Přišli jsme se přesvědčit o tajném kacířství, o bludařských knihách ukrytých.“¹³²*

Zikmund Winter je nejprve v čítance krátce představen – např. je o něm zmíněno i to, že se stal jedním ze zakladatelů literatury faktu. Dále následují dvě ukázky z jeho díla *Ze starodávných tradic* – Štědrý den v radnici Staroměstské a z díla *Mistr*

¹³¹ MARTINKOVÁ, Věra. *Čítanka 2*. Praha – Tripolia, 2001, str. 347

¹³² Tamtéž, str. 349

Kampanus – tento román je krátce charakterizován a ukázka je užitá z IX. kapitoly knihy.

„Kampanus se spolehl na zábradlo lokty a zahradil, zatlačil si oči pěstmi. A když zase oči odhradil, černí hrobníci odnášeli pod lešením nové vzácné břemeno.“¹³³

Čítanka 3 – je uvedena citátem S. K. Neumanna. První a druhá kapitola – Moderní básnické směry přelomu století ve světové literatuře a v české literatuře. Třetí a čtvrtá kapitola – Světová a česká próza 1. poloviny 20. století. Pátá a šestá kapitola – Světová a česká poezie 1. poloviny 20. století. Sedmá a osmá kapitola – České a světové divadlo v 1. polovině 20. století. V tomto ročníku čítanky se nevyskytují ukázky od Aloise Jiráska ani Zikmunda Wintra.

Čítanka 4 – je uvedena citátem Vladimíra Matějčka. První a druhá kapitola – Světová poezie a próza 2. poloviny 20. století. Třetí kapitola – Světové drama 2. poloviny 20. století. Čtvrtá kapitola – Česká literatura let 1945 – 1948. Pátá kapitola – Česká literatura v období od Února 1948 do poloviny 50. let. Šestá kapitola – Česká literatura v období druhé poloviny 50. let a 60. let. Sedmá kapitola – Česká literatura 70. a 80. let. Osmá kapitola – Česká literatura po roce 1989. Od čtvrté kapitoly po sedmou má každá podkapitoly – Atmosféra doby, Poezie, Próza a Drama. Poslední části po roce 1989 podkapitola Drama chybí. V tomto ročníku se taktéž nevyskytují ukázky od Aloise Jiráska a Zikmunda Wintra.

¹³³ MARTINKOVÁ, Věra. *Čítanka 2*. Praha – Tripolia, 2001, str. 353

11. ZHODNOCENÍ ČÍTANEK

11.1. Alois Jirásek ve školní výchově – 20. století

Od 50. let 20. století se u nás rozmohla moc komunistů. Ti v podstatě předělali dějiny, aby jim sloužily k jejich ideologii. Dovolávali se na osobu Aloise Jiráska, kterého interpretovali v tom smyslu, že v jeho dílech stojí násilničtí katolíci proti pronásledovaným evangelíkům. Jirásek však viděl východisko dějin ve smířlivosti a porozumění. Ideologickou masáží komunistů se tak podařilo Jiráska čtenářům zcela znechutit, jeho dílo bylo násilně vkládáno ve školách do čítanek, jak jsme již zmínili v kapitole Politické zneužití díla a osoby Aloise Jiráska. Ukázky z jeho děl se objevovaly skoro na každé stránce, žáci museli předčítat velké litanie a celé svazky byly umístovány do veřejných knihoven. Jirásek byl v úředních budovách, v názvech ulic, v náměstích – prostě všude. Komunisté ve své zaslepenosti bezmyšlenkovitě rozšiřovali jeho díla. Zdeněk Nejedlý v doslovu k práci *Skály* zmiňuje: „...„všude jsou lidé jednak zlí, kteří páší všechno to zlo, ať už z fanatismu nebo osobní krutosti. A jsou ti, kteří jsou oběťmi zla“¹³⁴...a při těchto slovech, která by se dala do čítanek tesat, mu nedocházelo, že příkladem těch prvních, kteří konají zlo, jsou právě oni – komunisté. Nejedlý však považoval za zlé fanatické lidi zejména pobělohorské katolíky – postava Antonína Koniáše v *Temnu*.¹³⁵

Po pádu komunismu v roce 1989 se do školních lavic vrátilo demokratické a svobodné smýšlení. Duch našich dějin byl opět reprezentovaný svatým Václavem, svatou Anežkou, Husem, Komenským, tedy duchem křesťanským. Jen málokdo by v moderní době upřednostňoval „velikány“ Gottwalda či Nejedlého. Alois Jirásek byl svým způsobem očištěn, jeho ukázky v čítankách se značně zredukovaly. Žákům jsou předkládány úryvky především ze *Starých pověstí českých*. I přesto, že od pádu komunismu uplynulo více jak 25 let, se v našich hlavách občas objeví jakési pochybnosti ve vztahu ke křesťanství a víře obecně.

¹³⁴ NEJEDLÝ, Zdeněk. „Doslov“, in: Alois Jirásek, *Skály*, Prah: Práce, 1950, str. 287.

¹³⁵ ŠANDEROVÁ, V. *Alois Jirásek a dnešní studentstvo*. Literatura ve škole 5. 1957, č. 6

11.2. Alois Jirásek ve školní výchově – 21. století

V naší práci jsme rozebrali čítankové řady od tří nakladatelů – Fraus, SPN a Nová škola. Dále jsme se ještě zaměřili na nakladatelství Tripolia, jehož převzalo nakladatelství Fraus. Zhodnotíme výskyty ukázek z děl Aloise Jiráska v každém výše zmíněném nakladatelství a ročníku.

- Fraus

V čítance pro šestý ročník se nevyskytuje žádná ukázka z díla Aloise Jiráska. Naopak v sedmém ročníku se vyskytují dvě ukázky z díla *Staré pověsti české* – Praporec svatého Václava a Blaničtí rytíři a jedna ukázka z díla *Z Čech až na konec světa*, která nese stejný název jako úryvek. V příspěvku Praporec svatého Václava se žáci mohou dozvědět nějaké informace o bitevních zpěvech – Hospodine, pomiluj ny a Svatý Václave, vojvodo české země, které jsou v ukázce obsaženy. Proto je pravděpodobně tato část užita. Ukázka Blaničtí rytíři je pochopitelná tím, že má pravděpodobně upozornit na pověst, která praví, že až bude naše vlast ohrožena velkým počtem nepřátel, vyjedou rytíři ze skály spolu se sv. Václavem a nepřátele zaženou. Tyto příspěvky v čítankách mají v dětech vyvolat vlastenecké cítění. Jinak tomu není ani v ukázce *Z Čech až na konec světa*. Hlavní postava Václav Šašek z Bírkova vypravuje svým dvěma vnukům a vnučce o cestě po Evropě, kterou podnikl za vlády Jiřího z Poděbrad v době svého mládí.

V osmém ročníku čítanky autoři opět použili ukázku z díla *Staré pověsti české*, ale neopomněli ani na dílo *F. L. Věk*. Úryvek z kapitoly Když Don Juan v Praze poprvé byl provozován, odkazuje žáky na české národní obrození. Na postavě dobrušského kupce F. L. Věka a jeho rodiny líčí Jirásek činnost mnoha pražských i venkovských buditelů a zvláště barvitě popisuje příhody Václava Tháma. Ukázkou chtěli pravděpodobně autoři žákům přiblížit obrodu jazyka v 19. století – pomocí knih, divadel, kultury atd. Úryvek z Lucké války chce žákům objasnit spor, který nastal mezi Čechy a Lučany. Příčinou byla hamiznost Lučanů. V čítance je také nastíněna pověst O Libuši, která může žákům připodobňovat pohádku *Koloběžka první*, jejíž děj je též založen na sporu o tom, kdo má pravdu.¹³⁶

¹³⁶ LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Čítanka pro základní školy a víceletého gymnázia – 6. – 8. ročník*. Praha – Fraus, 2004.

Čítanka pro devátý ročník v sobě zahrnuje ukázkou z díla *Filozofská historie*. Jelikož je tato kniha určena žákům nejstarším, tak autoři počítají s tím, že úryvek z tohoto nezcela jednoduchého Jiráskova díla bude studentům srozumitelný. Děj nastiňuje revoluční rok 1848, zrušení cenzury a pád Metternicha.¹³⁷

- SPN

V čítance pro šestý ročník se u nakladatelství SPN na rozdíl od nakladatelství Fraus ukázkou z díla Aloise Jiráska vyskytuje, a to vstupní text *Starých pověstí českých* spolu s pověstí Durynek a Neklan. Jako velké plus této čítanky bychom zmínili to, že na začátku a na konci ukázky se objevuje jakýsi Jiráskův medailonek, aby si žáci dokázali představit, s kým mají tu čest. Je koncipován tak, že na začátku je popsán Jiráskův život a na konci jsou zmíněna další jeho díla. To v žádném jiném nakladatelství nevidíme a myslíme, že toto krátké seznámení žáků s autorem před četbou jeho díla je vhodné.

Toto nakladatelství je však na výše zmiňovaného autora skrovné. Ještě jedna ukázkou ze *Starých pověstí českých* se objevuje v čítance pro sedmý ročník – pověst Faustův dům, a tím veškeré ukázky tohoto spisovatele končí. Pověst je doplněna řadou dalších zajímavostí, což velmi chválíme. Zaráží nás však, proč autoři Jiráska úplně vynechali v čítance pro osmý ročník?! Vždyť právě v osmé třídě v literatuře se učitelé zmiňují o národním obrození, kritickém realismu, historickém románu atd. V deváté třídě se probírá 20. století až do současnosti, takže je pro nás více srozumitelné, proč se Jiráskovi v tomto ročníku autoři vyhnuli.¹³⁸

- Nová škola

Šestý ročník obsahuje ukázkou ze *Starých pověstí českých* – pověst O Bivojovi, který oštěpem usmrtil kance. Myslíme, že je vhodné, když je v čítance žákům představen žánr pověsti a její typy, což se v této řadě děje. V čítankách pro sedmý a devátý ročník jsou ukázky od Aloise Jiráska vynechány. Osmý ročník je obohacen o ukázkou z díla *Filozofská historie*, podobně jako u nakladatelství Fraus, akorát tam se úryvek objevuje v ročníku devátém.¹³⁹

¹³⁷ LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Čítanka pro základní školy a víceletého gymnázia – 9. ročník*. Praha – Fraus, 2004.

¹³⁸ SOUKAL, Josef. *Čítanka pro základní školy- 6 – 9. ročník*. Praha – SPN, 2013.

¹³⁹ VIEWEGHOVÁ, Thea. *Čítanky pro 6. - 9. ročník*. Brno – Nová škola, 2014.

- Tripolia (Fraus)

V této čítankové řadě pro střední školy se Alois Jirásek vyskytuje pouze ve druhém díle. Ukázky z jeho děl jsou již rozsáhlejší než v čítankových řadách pro základní školy či nižší ročníky víceletých gymnázií. Objevují se úryvky, jak jsme již dříve zmínili, ze *Starých pověstí českých*, z děl *Proti všem*, *Psohlavci* a *Temno*. Výňatky z děl odpovídají věku, znalostem a schopnostem žáků. I přesto je však nutné, aby k nim studenti nastudovali více informací z důvodu správného porozumění textu a dobré orientace v dobových souvislostech.

11.3. Zikmund Winter ve školní výchově – 21. století

Zikmund Winter je v čítankách pro základní školy a nižší ročníky víceletých gymnázií skoro k nenalezení, což je velká škoda. V čítankové řadě nakladatelství Fraus pro sedmý ročník se objevuje pouze ukázka z výboru *Malé historie a třísky*, v ostatních ročnících není po Wintrově ani památka. Nakladatelství SPN a Nová škola Zikmunda Wintra ze svých čítanek úplně vyškrtla.

V naší práci jediná ryze středoškolská čítanka z nakladatelství Tripolia však neopomněla na tohoto velikána, i když v porovnání s A. Jiráskem je výskyt ukázek nižší. Vyskytují se pouze dva úryvky – z mnou rozebíraného *Mistra Kampana* a z díla *Ze starodávných tradic*.¹⁴⁰

Obecně by se dalo říci, že četba žáků na základních a středních školách se markantně proměnila. Převažují žánry jako sci-fi, detektivky, naopak do pozadí přechází onen zkoumaný historický román. Tuto společensko-didaktickou proměnu lze sledovat právě na čítankách, autoři se snaží co nejvíce přiblížit čtenáři, jeho potřebám a věcem, které jsou ve středu jeho zájmu, proto se pravděpodobně upozaďují historické romány, a nejen ve školní četbě, ale i u dospělých čtenářů. Nicméně A. Jirásek a jeho historický román v čítankách i jinde dodnes rezonuje, především nadčasovými hodnotami, výzvou k lidské humanitě, lásce k vlasti, k jazyku a optimismu.¹⁴¹

¹⁴⁰ MARTINKOVÁ, Věra. *Čítanka 2*. Praha – Tripolia, 2001.

¹⁴¹ ČENĚK, Svatopluk: Dva nové svazky mimočítankové četby. In: *Český jazyk a literatura 9*, č. 2. 1959.

12. ZÁVĚR

V naší práci jsme se zabývali dvěma rozsáhlými spisovatelskými počiny: románem Aloise Jiráska *Temno* a románem Zikmunda Wintra *Mistr Kampanus*. Již několik generací literárních vědců – historiků, kritiků, teoretiků se snaží zhodnotit objektivně (někdy méně objektivně) díla, která lze označit za vrcholy české historické prózy počátku 20. století. Z hlediska zmíněné objektivity je možné potvrdit a konstatovat jediné: Jiráskovo veledílo, jeho celoživotní literární odkaz je mnohem mohutnější a (asi i proto) známější, než krátké odbočení Zikmunda Wintra od vědecko-historických děl ke klasické beletrii – románu a povídkám. Oba spisovatelé však zcela jistě obohatili svými sondami do násilně reformovaných Čech historické znalosti mnoha tisíců čtenářů, a jistě jim připravili ne jeden hezký umělecký zážitek. Obě díla jsou starší sto let, a zvláště v první polovině 20. století patřila k velmi vyhledávaným, a jelikož naši předkové v podstatě měli pro potěchu duše jen knihy, byla obě díla velmi známá. Proto je velmi smutným faktem, že oba romány patří mezi ty, které bere do rukou již jen opravdu velmi úzký okruh milovníků historické prózy. Zájem současníků je spíše upřen k autorům druhé poloviny 20. století a k těm současným. Při tristním pohledu na „četnost“ dnešní čtenářské obce budme vděční i za to. Také zájem filmařů je o oba jmenované minimální. I tak jsme přesvědčeni, že jak A. Jirásek, tak i Z. Winter si vydobyli pevné pozice a čelní místa v panteonu českých kritických realistů zabývajících se naší historií. Myslíme si, že alespoň v kruzích vzdělání chtivých jedinců a v akademickém prostředí bude odkaz obou stále živý, a věříme též, že se nezapomene jak již mnohokrát v minulosti na jeho aktuálnost.

Nutno zmínit, že historická próza našla své pevné místo v naší literatuře již za dob národního obrození. Napomáhala formovat zejména historický román, který svojí podstatou poukazoval na slavnou českou minulost, a tím přispíval k utváření národního vědomí. Vrcholné zpracování historického románu na přelomu století přináší oba zmínění velikáni - Alois Jirásek a Zikmund Winter, jejichž díla v sobě nesou hlubokou ideovou a společenskou odezvu. Diplomová práce se nejdříve zabývala sporem o historismus, který byl různě vyložen. Prostřední část směřovala k interpretaci a porovnání Jiráskova *Temna* a Wintrova *Mistra Kampana*. Zároveň také zmínila obsahovou analýzu čítanek pro ZŠ a SŠ.

V diplomové práci jsme si mimo jiné stanovili tři hypotézy, které se nám potvrdily. Čítanky opravdu obsahují málo ukázek z historických románů, autoři se snaží úryvky přizpůsobit dětem, a proto se zaměřují spíše na zábavnou literaturu. Alois Jirásek a jeho *Staré pověsti české* samozřejmě nechybí, ale to je bohužel všechno, další autoři historických próz schází. Můžeme potvrdit, že jména jako Karel Čapek, Jan Neruda a Božena Němcová atd. v čítankách dominují, jsou žákům vyzdvihována, aby je měli neustále v povědomí. I třetí hypotéza se potvrdila, jelikož se žáci na základních školách setkávají především s česky psanou literaturou, tak i následný výběr ukázek danému faktu odpovídá. V čítance pro SŠ od Martínkové jsou zmíněny i některé ukázky světových autorů, ale zaměříme-li se komplexně, tak čeští autoři dominují.

13. POUŽITÁ LITERATURA

Primární – první část

JIRÁSEK, Alois. *Temno*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961.

WINTER, Zikmund. *Mistr Kampanus*, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956.

Primární – druhá část

LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Čítanka pro základní školy a víceletého gymnázia – 6. - 9. ročník*. Praha, Fraus, 2004.

MARTINKOVÁ, Věra. *Čítanka 1 - 4*. Praha, Tripolia, 2001.

SOUKAL, Josef. *Čítanka pro základní školy- 6. - 9. ročník*. Praha, SPN, 2013.

VIEWEGHOVÁ, Thea. *Čítanka pro 6. - 9. ročník*. Brno, Nová škola, 2014.

Sekundární

BACÍLKOVÁ, Božena. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945*, 2. díl, Praha, nakladatelství Brána, 1998.

BARTOŠ, F. M.: *Knihy a zápasy*, Praha - Husova československá evangelická fakulta, 1948.

BLÜMEL, Josef. *Zikmund Winter mezi historií a uměním: Kulturní historik Zikmund Winter*, Rakovník – Okresní muzeum ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR, 1996.

ČENĚK, Svatopluk: Dva nové svazky mimočítankové četby. In: *Český jazyk a literatura* 9, č. 2. 1959.

ČERNÝ, Václav. *Paměti 1945 – 1972*. 2. vydání. Praha – Atlantis, 1992.

ČERNÝ, Václav. *Paměti II, Křik koruny české: náš kulturní odboj za války*. 3. vyd.. Brno - Atlantis, 1992.

- ČORNEJ, Petr: *Zikmund Winter mezi historií a uměním: Zikmund Winter a Gollova škola*, Rakovník – Okresní muzeum ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR, 1996.
- ČORNEJOVÁ, Ivana. *Tovaryšstvo Ježíšovo*. Praha, Mladá fronta, 1995.
- DOKOUPIL, Blahoslav. *Český historický román 1945-1965*. Praha, nakladatelství Československý spisovatel, 1987.
- DOKOUPIL, Blahoslav: Nad českou historickou prózou poválečného čtyřicetiletí. In: *Česká historická próza (1945-1985): sborník materiálů z vědecké konference 29. Bezručovy Opavy*. Opava: Slezské zemské muzeum, 1990.
- DVOŘÁKOVÁ, Ilona. *Obsahová analýza/formální obsahová analýza/kvantitativní obsahová analýza*. Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu. Plzeň, FF ZČU, 2010.
- FRIČ, Jan. *Život a dílo Aloise Jiráska*. Praha: nakladatelství Gustava Voleského, 1921.
- GOLL, Jaroslav: Dějiny a dějepis, *Vybrané spisy drobné I*, Praha, 1928, (původně v *Athenaeu* 1888/1889).
- GRUND, Antonín. „Doslov“, in: Zikmund Winter, *Mistr Kampanus*, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956.
- GULOVÁ, Lenka., ŠÍP, Radim. *Výzkumné metody v pedagogické praxi* 1. vydání, Praha, Grada, 2013.
- HILBERT, Jaroslav. *Spisovatelé a vlast*. Praha, nakladatelství Novina, 1941.
- HORÁLEK, Karel. *O jazyce literárních děl Aloise Jiráska*. Praha, Orbis, 1953.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. 1. vydání, Praha, Melantrich, 1987.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Česká literatura 19. století – od Máchy k Březinovi*. Praha, nakl. Scientia, spol. s. r. o., 1994, ISBN 80- 85827- 41 -7.
- JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník* 1. vyd. Praha, Portál, 2001.
- JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. 11. vyd. Praha, nakladatelství Albatros, 1988.
- JIRÁSEK, Alois: Zikmund Winter, *Zvon* 12, 1912.

- KOLLMANN, H: rec. Zikmund Winter, *Život církevní v Čechách*, ČČM 70, 1896.
- MAŇÁKOVÁ, Marcela, MIKULÁŠEK, Alexej. *Sborník společnosti A. Jiráska II*. Praha: Společnost A. Jiráska, 1996.
- MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha, nakladatelství Paseka, 2004, ISBN: 80-7185-669-X.
- MÜLLER, Richard, ŠIDÁK, Pavel. *Slovník novější literární teorie: glosář pojmů*, Praha: Academia, 2012, ISBN: 978-80-200-2048-2.
- NEFF, Ondřej, OLŠA, Jaroslav. *Encyklopedie literatury science fiction*. Praha, Jinočany: AFSF, H&H, 1995.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. „Doslov“, in: Alois Jirásek, *Skály*, Prah: Práce, 1950.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Čtyři studie o Aloisu Jiráskovi*. Praha, nakladatelství Svoboda, 1951.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *O úkolech naší literatury*, Var 2, 1949.
- NOVÁK, Arne a kol. *Přehledné dějiny literatury české*. Olomouc, nakladatelství Atlantis, 1995.
- NOVÁK, Arne. *Zvony domova a myšlenky a spisovatelé*. Praha, nakladatelství Novina Praha- Brno, 1940.
- OTRUBA, Mojmír a kol. *Čeští spisovatelé 19. století*. Praha, nakladatelství Československý spisovatel, 1971.
- POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.
- SKUTIL, Martin. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství* 1. vydání Praha, Portál, 2011.
- ŠALDA, F. X.: *Alois Jirásek šedesátníkem*, Novina 4, 1910 – 1911.
- ŠALDA, F. X.: *Emigrant, Literární listy* 19, 1898.
- ŠALDA, F. X.: *Mezi vyhnanci, Literární listy* 13, 1892.

ŠANDEROVÁ, V. *Alois Jirásek a dnešní studentstvo*. Literatura ve škole 5. 1957.

VANĚK, Václav, MENCLOVÁ, Věra. *Slovník českých spisovatelů*, Praha, nakladatelství Libri, 2005.

VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek*. Praha, nakladatelství J. Otty, 1901.

VORLÍČKOVÁ, Marie. Tou cestou jsem šel. Nástin životopisu Aloise Jiráska. In. *Sborník Společnosti Aloise Jiráska I.*, Praha: Společnost Aloise Jiráska, 1995, ISBN 80-901716-8-0.

WINTER, Zikmund. *Malé historie a třísky*, Praha, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1987.

WINTER, Zikmund. *Paměti ze života dvou přátel*, eds. V. Brožová, Rakovník, 1996.

WINTER, Zikmund: *Mezi Prahou a Rakouskem*, eds. R. Mayerová - J. Krška, Rakovník 2019.

ZELENKA, Miloš. Spor o historismus. In. *Sborník Společnosti Aloise Jiráska I.*, Praha: Společnost Aloise Jiráska, 1995, ISBN 80-901716-8-0.

ZÍBRT, Čeněk: Dr. Zikmund Winter, *Osvěta* 37, 1907.

Internetové zdroje

Alois Jirásek [online]. [cit. 11.3. 2015]. Dostupné z: <http://www.aloisjirasek.cz/>.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online]. MŠMT: ©2013 [cit. 16.3.2017]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz>.

Korespondence

Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky, edd. J. Hanzal a B. Svadbová, Praha 1978.

NOVÁK. A. – JIRÁSKOVI. A. 21. 8. 1921; č. i. sign. 4544 (ulož. v Památníku národního písemnictví v Praze).

Noviny

Katolické noviny: Perspektivy 20, Praha, J. Someš, 2015.

